

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İBN HAZM'IN TARİHÇİLİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Osman CURUK

Danışman:
Prof. Dr. Metin YILMAZ

Samsun, 2018

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İBN HAZM'IN TARİHÇİLİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Osman CURUK

Danışman:
Prof. Dr. Metin YILMAZ

Samsun, 2018

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna

09.01.2018

Osman Curuk

ÖZET

İBN HAZM'IN TARİHÇİLİĞİ

Osman CURUK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Ocak, 2018

Danışman: Prof. Dr. Metin YILMAZ

Miladi 11. yüzyılda Endülüs'te yaşamış olan İbn Hazm İslami ilimlerin birçok alanında kendisini geliştirmiş ve bu ilim dallarında eserler vermiştir. Bunlardan biri de tarih alanıdır. İbn Hazm İslam Tarihi, siyer, dinler tarihi ve nesep ilminde nitelikli eserler kaleme almıştır. Genel olarak İbn Hazm'ın tarih anlayışı kendinden önceki İslam tarihçileri ile aynı olmakla birlikte kendinden önceki tarihçilerden metod ve üslub yönünden bazı noktalarda ayrılmaktadır. Zâhirî mezhebine mensubiyeti nedeni ile rivayetlere bağlı kalmış ve çoğu zaman naklettiği olaylar üzerinde görüş bayan etmemiştir. İbn Hazm, faydacı tarih anlayışını benimsemiştir. O, tarihten ibret alınması ve öncekilerin hatalarının tekrarlanmaması gerektiğine inanmaktadır. İbn Hazm bu düşüncesi ile tarih ilmine büyük bir amaç yüklemektedir. İbn Hazm eserlerini yazarken ağırlıklı olarak özetleme metodunu takip etmiştir. Olayları ele alırken sadece bilinmesi gerekenleri aktarmış, naklettiği rivayetlerin doğruluna özen göstermeye çalışmıştır. Bu nedenle o yaşadığı dönemde ve sonraki çağlarda güvenilir bir tarihçi olarak kabul edilmiş, müteahhir tarihçiler tarafında kaynak olarak gösterilmiştir.

İbn Hazm içinde yaşadığı toplumun sorunlarına kayıtsız kalmamış, bu toplumsal sorunların ve çözümlerinin nedenlerini araştırmış, çözüm yolları üretmeye çalışmıştır. Bir tarihçi olarak, dağılan Müslümanların tekrar bir araya gelmesi için gerek siyasetin içinde yer alarak, gerekse yazdığı eserler ile çaba sarf etmiştir.

Anahtar Sözcükler: İbn Hazm, Tarih Yazıcılığı, Endülüs Tarih Ekolü, Tarih

Usûlü

ABSTRACT

HISTORIOGRAPHY OF IBN HAZM

Osman CURUK

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

History of Islam and Arts, M.A, January, 2018

Advisor: Prof. Dr. Metin YILMAZ

Ibn Hazm, who lived in Andalusia in the 11th century, improved himself in different fields of Islamic sciences and wrote many books on these sciences. One of these Islamic fields is that history. Ibn Hazm wrote books on history of Islam, history of religions and life of Prophet (pbuh). When we look at his understanding of history is that same as previous historians. But his method and wording different from former historian. Ibn Hazm's view of history is that utilitarian history. He believes that we must take lessons from history and do not make same mistakes as formers. Ibn Hazm applied summarizing method in his books. When he narrated events, he tried to take care to narrated to only what needs to be known and their accuracy. For this reason he was described as a reliable historian in the period he lived and later.

Ibn Hazm did not oblivious to problems of his society he lived in, he searched for the causes of these social problems and tried to produce solutions. As a historian he worked hard for associate Muslims, which has been scattered.

Key Words: Ibn Hazm, Historiography, School of History, Methodology of History

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ÖNSÖZ	1
KISALTMALAR.....	3

GİRİŞ

1. Tezin Konusu ve Önemi	4
2. Konunun Kapsamı ve Sınırları	4
3. Tezin Problemi	6
4. Tezin Kaynakları	6

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HAZM'IN YAŞADIĞI COĞRAFYA, HAYATI ve ESERLERİ

1.1. İbn Hazm'ın Yaşadığı Coğrafya.....	9
1.1.2. Dönemin Siyasi Olayları	10
1.1.3. Dönemin Sosyal ve Ekonomik Durumu.....	12
1.1.4. Avrupa'nın Eğitim Merkezi Endülüs	15
1.2. İbn Hazm'ın Hayatı ve Eserleri.....	19
1.2.1. Nesebi ve Doğumu	19
1.2.2. Gençliği ve Eğitim Hayatı	21
1.2.3. Hocalığı ve Öğrencileri	23
1.2.4. Ahlaki ve İlmi Kişiliği.....	24
1.2.5. Siyasi Faaliyetleri	26

1.2.6. Vefatı	28
1.3. Eserleri.....	28
1.3.1. Fıkıh.....	28
1.3.2. Mantık ve Kelam	29
1.3.3. Risaleleri.....	30
1.3.4. Tarih ve Biyografi	32

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HAZM'IN TARİHÇİLİĞİ

2.1. Yaşadığı Dönemde Endülüslü İslam Tarihçileri	36
2.2. İlimleri Sınıflandırması ve Tarih İlminin Yeri	39
2.3. İbn Hazm'ın Kaynakları	41
2.3.1. Kur'an.....	42
2.3.2. Hadis.....	42
2.3.3. Siyer ve Mağazi Kitapları.....	43
2.3.4. Fetih Kitapları.....	43
2.3.5. Genel Tarih Kitapları.....	44
2.3.6. Kutsal Kitaplar.....	44
2.3.7. Bizzat Şahit Olduğu Olaylar.....	45
2.4. Tarih Tanımı ve Tarih Anlayışı	46
2.5. İbn Hazm'a Göre Tarih İlminin Faydaları.....	49
2.6. İbn Hazm'ın Tarih Usûlü.....	51
2.7. Üslubu.....	55
2.8. Tarih Tenkidi	56
2.9. Tarih Felsefesi	61

2.10. Siyer İlmine Verdiği Önem	61
2.11. Dinler Tarihçiliği	64
2.12. Tarihçiliğini Etkileyen Faktörler	67
2.12.1. Zahirilik Düşüncesi	67
2.12.2 Hadisçiliği	70
2.13. Tarafsızlık Problemi	71
2.14. İbn Hazm'ı Eleştirenler ve Gerekçeleri	76
2.15. İbn Hazm'ın Kaynak Olarak Değeri.....	77
2.16. Siyasi, Kültürel ve Sosyal Tarihçiliği.....	80
2.16.1. Sosyal Tarihçiliği	80
2.16.2. Kültürel Tarihçiliği.....	84
2.16.3. Siyasi Tarihçiliği	85
SONUÇ	88
KAYNAKÇA.....	92
ÖZGEÇMİŞ	100

ÖNSÖZ

Hristiyan dünyasının görmezden gelmesine rağmen İspanya, Müslümanların altın çağı olarak adlandırılan bir devrin izlerini taşımaktadır. Bu durumu Washington Irving *“arazileri, örf ve adetleri hatta insanının yürüyüşü bile Müslümanların izini taşımaktadır”* ve Roger Garaudy ise bu durum hakkında şöyle söylemektedir; *“Avrupa’da Rönesans sanıldığı gibi İtalya da 17. Yüzyılda değil 13. yüzyılda Endülüs’te başlamıştır, ancak Batı dünyası Endülüs mirasını hep inkâr etmiş görmezden gelmiştir. Bunun sonucu olarak bu Rönesans’ın bütüncül bir olaya dönüşmesi engellenmiştir.”*

İslam Tarihinde önemli bir yere sahip olan Endülüs coğrafyasında İslami ilimlerin her alanında birçok ilim adamı yetişmiştir. Endülüs medeniyeti oluşum sürecinde kendini meydana getiren doğuya ait köklerini bir kenara bırakmamış, tam aksine onlarla beslenerek gelişmiştir. Aynı zamanda batı da olması nedeniyle batılı unsurları da dışlamamış ve onları kendi oluşumuna dâhil etmiştir. Bu coğrafya, barındırdığı farklı etnik grupların hoşgörü ortamı içerisinde bir arada yaşamasıyla çoğulculuğun müstesna bir örneği haline gelmiştir. Endülüs içinde barındırdığı farklı inanç ve kültürleri temsil edenleri tekipleştirmemiş, ötekini zorla değiştirmeye çalışmamıştır. Bu hoşgörü ortamı sonucunda her alanda olduğu gibi ilim alanında da kayda değer ilerleme kaydedilmiş, özgün ve halkın her kesiminin rahatça katılabildiği bir ilmi ortam oluşmuştur.

Çok sesli bir coğrafyanın yetiştirdiği önemli isimler arasında yer alan İbn Hazm çok yönlü bir âlim modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. O fıkıh, kelam, dil, edebiyat, mantık, dinler tarihi İslam Tarihi gibi İslami ilimlerde eğitim almış ve nitelikli eserler vermiştir. Bu nedenle İbn Hazm farklı araştırmaların konusu haline gelmiştir. Akademik anlamda İbn Hazm üzerine ülkemizde ve yurt dışında birçok çalışma yapılmıştır. Tarih alanındaki eserleri üzerinde yapılan çalışmalar noktasında ise, ülkemizde eksiklikliğin mevcut olduğu görülmektedir. Bu çalışmamızda İbn Hazm’ın tarihçi yönü ele alınmaya çalışılacaktır.

Öncelikle tez konusunu seçerken isteklerimi göz önünde bulundurup bana yardımcı olan Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR hocama teşekkürlerimi sunarım. Çalışmam esnasında kıymetli zamanını bana ayırarak engin fikirleri ile bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Metin YILMAZ hocama teşekkürü bir borç bilirim. Yine çalışmam esnasında yöntem açısından bana sürekli yardımda bulunarak yol gösteren değerli hocam Doç. Dr. Kenan AYAR ve tez jürimde bulunma nezaketini göstererek yapıcı eleştirileri ile çalışmama katkıda bulunan Doç. Dr. İhsan ARASLAN hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Arapça metinlerin tercümeleri noktasında benden yardımlarını esirgemeyen Araştırma Görevlisi arkadaşım Enes ER'e, tezimi okuma nezaketini göstererek düzeltmeler yapan değerli dostum İbrahim ORUÇ'a ve çalışmam esnasında fikirlerinden istifade ettiğim değerli Araştırma Görevlisi arkadaşlarıma teşekkür ederim. Son olarak hayatım boyunca desteklerini benden esirgemeyen, anne ve babam'a minnettarım.

Osman CURUK

Samsun, 2018

KISALTMALAR

b.	:İbn
Bkz.	:Bakınız
Çev.	:Çeviren
DEÜİFD.	:Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA.	:Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
DrI.	:Derleyen
h.	:Hicri
Hız.	:Hazreti
m.	:Miladi
Nşr.	:Neşreden
İFAV.	:İlahiyat Vakfı Yayınları
İSTEM.	:İslam San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
ö.	:Ölüm Tarihi
s.	:Sayfa
TDVY.	:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Thk.	:Tahkik
UÜİFD	:Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
y.	:Yayın

GİRİŞ

1. Tezin Konusu ve Önemi

İslam'ın Batıya açılan kapısı olan Endülüs'te birçok ilim adamı yetişmiştir. Bu coğrafyada yetişmiş önemli simalardan biri olan Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm (ö. 456/1064) İslami İlimlerde temayüz etmiş ve birçok alanda eserler vermiştir. Bu alanlar arasında fıkıh, kelim, edebiyat, felsefe, mezhepler tarihi, dinler tarihi, ensab ve İslam Tarihi bulunmaktadır. İbn Hazm özellikle fıkıh ve edebiyat alanında vermiş olduğu eserler ile ün kazanmış olması nedeniyle yaşadığı dönem ve sonrasında daha çok fıkıh âlimi olarak tanınmıştır. İbn Hazm'ın tarih alanında da nitelikli eserler vermesine rağmen bu eserleri fıkıh çalışmalarının gölgesinde kalmış, eserleri üzerinde fazla çalışma yapılmamıştır. Bundan dolayı İbn Hazm'ın tarihçi yönü fazla dikkat çekmemiştir. Yine İbn Hazm'ın tarih alanında olduğu kadar nesep ilminde de nitelikli bir çalışması bulunmaktadır. Bunların yanında Hz. Peygamber'in hayatını ele alan bir eseri de mevcuttur. Bununla yetinmemiş İslam Tarihinin diğer dönemlerine ilişkin birçok risale kaleme almıştır. İbn Hazm'ın tarih alanında vermiş olduğu eserlere bakıldığında onun tarihçi yönünün de oldukça güçlü olduğu anlaşılacaktır.

İbn Hazm'ın Tarihçiliği isimli tezimizde İbn Hazm'ın tarih alanında vermiş olduğu eserler ışığında onun tarihçiliğini ve tarih ilmine olan katkılarını incelemeye çalışacağız. Bu bağlamda İbn Hazm'ın tarih alanında yazmış olduğu eserlerin içeriklerini, onun tarih tanımını, rivayet metodunu ve tarih tenkit usûlünü ve tarih alanına katkılarını inceleyeceğiz.

2. Konunun Kapsamı ve Sınırları

İlmi araştırma ruhuna sahip olan İbn Hazm, çağında revaçta olan ilim dallarının hemen hepsinde çok sayıda eser vermiştir. Ebû Mervân b. Hayyân (ö. 469/1076), İbn Hazm'ın, İslami ilimlerde geniş bir birikimi olduğunu ve bu ilimlerin hepsinde çok sayıda eserinin olduğunu söylemektedir.

Ebu'l-Kâsım Sâ'id b. Ahmed el-Endelüsî, İbn Hazm'ın eserlerinin sayısı konusunda şöyle bir rivayet nakleder: "*İbn Hazm'ın oğlu Ebû Râfi' el-Fadl'ın (ö.479/1086) bana*

söylediğine göre babasının yaklaşık 80.000 varak tutan 400 cilt telifi vardır ki, böyle bir başarı Taberî hariç kimseye nasip olmamıştır"¹

Tezimizde İbn Hazm'ın tarih alanında yazmış olduğu eserler incelenip, bu eserler ışığında İbn Hazm'ın tarih anlayışı ve usûlü üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede İbn Hazm'ın *Cevâmîu's-Sîre*, *Cemheretü Ensabi'l-Arap*, *Tavku'l-Hamame* isimli eserleri ile yine tarih alanında yazmış olduğu kısa risaleler incelenecektir. Çalışmamızda ayrıca İbn Hazm'ın dinler tarihi ve mezhepler tarihi alanlarında yapmış olduğu çalışmalara İslam Tarihi ile bağlantısı açısından kısaca değinilecektir.

İbn Hazm'ın tarih çalışmaları kendinden sonra birçok tarihçiyi etkilemiştir. Bu nedenle çalışmamızda yine İbn Hazm'ın kendinden sonra gelen İslam tarihçilerine olan etkisi incelenmeye çalışılacaktır.

Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Tezimizin giriş bölümünde tezin konusu, önemi, kapsamı ve kaynakları hakkında bilgi sunacağız. Çalışmamızın birinci bölümünde İbn Hazm'ın hayatı hakkında kısaca bilgi verilecektir. Daha sonra ise İbn Hazm'ın düşünce dünyasının oluşmasında önemli rol oynayan etkenlerin daha iyi anlaşılması için yaşadığı dönemin siyasi, kültürel, ekonomik olayları ele alınacaktır. Ardından döneminde gerçekleşen ilmi faaliyetler ve kendi dönemindeki İslam tarihçileri incelenecektir. Özellikle İbn Hazm'ın eserleri bölümünde tarih ile ilgili yazmış olduğu eserler ve bunların içerikleri hakkında bilgi verilecektir.

İkinci bölümde ise, İbn Hazm'ın tarih anlayışı üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda ilk olarak İbn Hazm'ın ilimleri sınıflandırması ve bu sınıflandırma içerisinde tarih ilminin yeri incelenecektir. Daha sonra ise İbn Hazm'ın eserlerini yazarken faydalanmış olduğu kaynaklar hakkında bilgi verilecektir. Bu bilgilerden

¹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebes fî Zikri Vülâti'l-Endelüs*, Muhammed b. Tâvit et-Tancî (nşr), Mektebetu Neşri's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Kahire 1952, s. 290.

sonra İbn Hazm'ın tarih tanımı, tarih alanındaki metodu ve tarih tenkidi incelenip değerlendirilecektir. Ayrıca İbn Hazm'ın Zahiri oluşunun onun tarih anlayışına olan etkisi ve İbn Hazm'ın tarafsızlığı konuları değerlendirilecektir. Yine bu bölümde İbn Hazm'ın hadis çalışmalarının tarih çalışmalarına olan etkisi ve siyer ilmine verdiği büyük önem hakkında bilgi verilecektir. Son olarak bu bölümde İbn Hazm'ın dinler tarihçiliği ve İbn Hazm'ın siyasi, sosyal ve kültürel tarihçiliği ele alınacaktır. Çalışmamız değerlendirme ve sonuç bölümüyle sonlandırılacaktır.

3. Tezin Problemi

İbn Hazm ile ilgili yapılan yerli ve yabancı çalışmalara bakıldığında zaman onun İslam Tarihi alanında yazmış olduğu eserleri ve tarihçiliği konusunda fazla çalışmanın yapılmadığı anlaşılabilmektedir. İbn Hazm'ın fıkıhçılığı, "*Tarihî Bağlam ve Karakteristik Özellikleri Açısından İbn. Hazm ve Usûl Anlayışı*" isimli doktora tezi ile çalışıldığını görüyoruz. Yine hadis, felsefe ve edebiyat alanında yapılan tezlerle onun bu alanlardaki eserleri ve usûlü incelenmiştir. Tarihçi yönü ise yapılan "*İbn Hazm'a Göre Dinler ve İnançlar Sistemi*" ve "*İbn Hazm'ın Mezhepler Tarihindeki Yeri ve el-Fisal Adlı Eserinde Mezhepleri Ele Alış Yöntemi*" isimli tezler ile çalışılmıştır. Bu tezlerin yanında yine birçok tez çalışması ve kitap telifi yapılmıştır, ancak yapılan bu çalışmalar sonucunda ülkemizde, İbn Hazm'ın İslam Tarihi ve siyer alanında yapmış olduğu çalışmalar ve tarih usûlü üzerinde kapsamlı bir çalışmanın eksik olduğu anlaşılmaktadır. Yine Onun zahiri oluşu ve Zahiriliğinin tarih anlayışına olan etkisinin de incelenmemiş olduğu yine yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkmaktadır.

4. Tezin Kaynakları

Bu çerçevede tezimizin ana kaynaklarını İbn Hazm'ın İslam Tarihine ilişkin çalışmaları oluşturmaktadır. Bunlar:

Cevâmiu's-Sîre, İhsan Abbas, Nasîre'd-Din Esed (thk), Dâru'l-Mearif, Mısır, ty.

Tavku'l-hamâme fi'l-Ülfeti ve'l-Üllâf, Mahmut Kınık (çev), İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

Haccetü'l-Vedâ, Ebu Sayb Kerim (thk), Beytü'l-efkâru'l-devletü'n-neşr, Riyad 1998.

Esmâ'ü's-Sahâbeti'r-Rivât ve Mâli-Küllî Vâhidin Mine'l-'Aded, Tesmiyetü Men Ruviye 'Anhümü'l-Fütüyâ Mine's-Sahâbe ve Men Ba'dehüm

Cümeli Fütûhi'l-İslam Ba'de Resulillah, Esmâ'ü'l-hulefâ' ve'l-Vülâd ve Zikri Müddedihim isimli risaleleri ile Dr. İhsan Abbas'ın tahkik ettiği ve Resâilü İbn Hazm adı altında basılmış olan:

Risâletu Nakti'l-'Arûs fî Tevârihi'l-Hulefâ'

Risâle fî Ümmehâti'l-Hulefâ'

Risâle fî Cümeli Fütûhi'l-İslâm ba'de Rasûlillâh

Risâle fî Esmâi'l-Hulefâ' ve'l-Vülât ve Zikri Müddedihim

Risâle fî Fadli'l-Endelüs ve Zikri Ricâlihâ

Zikru Evkâti'l-Ümerâ' ve Eyyâmihim bi'l-Endelüs

Risâletü Merâtibi'l-'Ulûm isimli risaleleri tezimizin ana kaynaklarını oluşturmaktadır.

Tezimizde İbn Hazm'ın hayatını ele aldığımız bölümde:

Humeydi'nin (ö. Ö. 488/1095) *Cezvetü'l-muktebes fî zikri vülâti'l-Endelüs*, Muhammed b. Tâvit et-Tancî (nşr), Mektebetu Neş ri's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Kahire 1952.

Yakut el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-Udebâ*, İhsan Abbas (nşr), Daru'l-Arabi'l-İslamiye, Beyrut 1993.

İbn Hallikân'ın (ö. 682/1282) *Vafayatü'l-Ayan*, İhsan Abbas (nşr), Dâru's-Sâdır, Beyrut ty.

Zehebi'nin (ö. 748/1347) *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, Abdurrahman b. Yahya el-Ma'lemi (nşr), Mektebetü'l-Harmü'l-Mekkî, Mekke 1956. Ve *Sîretü'l-İmâm İbn Hazm el-Endelüsî*, Allâme Sa'id el-Afğanî (thk), Daru'l-Muktebes, Beyrut 2014.

Angel Gonzales Palancia'nın *Tarihûl-Fikri'l-Endelüsî*, Hüseyin Munis (çev), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1955.

Said el-Endelüsî'nin, *Tabakâtü'l-Ümem*, Ramazan Şeşen (çev), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.

İbn Hazm'ın *Tavku'l-Hamâme fi'l-Ülfeti ve'l-Üllâf*, isimli eserler bizlere İbn Hazm'ın biyografisi hakkında önemli bir bilgi kaynakları olmuştur.

Yine tezimizde İbn Hazm'ın yetiştiği ortamı ve hayatını ele alırken Endülüs tarihinin önemli kaynaklarından biri olan Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el- Kureşi el-Makkarî'nin (ö.759/1358) *Nefhû't-tîb min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb ve Zikri Vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbnü'l-Hatîb* adlı eserinden yararlandık. Modern çalışmalardan Türkiye'de Endülüs ile ilgili önemli eserler veren Mehmet Özdemir'in yazmış olduğu *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih ve Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet* isimli kitaplarından yararlandık. Endülüs tarihi ile ilgili batı dünyasında yapılmış olan önemli çalışmalardan Reinhart Dozy'nin yazmış olduğu *Spanish Islam*, Hugh Kennedy'nin *Muslim Spain and Potrugal* ve Muhammed İmamuddin'in hazırlamış olduğu *Muslim Spain* isimli eserlerinden yararlandık.

İstifade ettiğimiz diğer modern çalışmalar ise Abdülhâlim Üveys'in hazırlamış olduğu *İbn Hazm el-Endülûsî ve Cuhûduhu fî Bahsi't-Târih*, Muhammed Ebu Zehra'nın kaleme almış olduğu *İbn Hazm*, Ahmet Demirci'nin yazmış olduğu *İbn Hazm* isimli eserler ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinden H. Yunus Apaydın'ın, "İbn Hazm"ı XX, s. 40-52, Yusuf Şevki Yavuz'un "İbn Hazm-Ulûhiyyet", XX, s. 53-56, İsmail Hakkı Ünal'ın "İbn Hazm-Dinler Tarihi", XX, 56-58 ve İsmail Durmuş'un "İbn Hazm-Dil ve Edebiyat"ı XX, s. 58-61, maddeleri ve 2007 yılında düzenlenen *Uluslararası Katılımlı İbn Hazm Sempozyumu*'nun bildirileri de, yararlandığımız kaynaklar arasındadır. Yine bunların yanında çalışmamızda birçok yerli ve yabancı müellif tarafından kaleme alınan kitap ve makalelerden yararlandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HAZM'IN YAŞADIĞI COĞRAFYA, HAYATI ve ESERLERİ

1.1. İbn Hazm'ın Yaşadığı Coğrafya

İspanya, bugünkü kültür ve nedeniyetinin köklerini yaklaşık sekiz asır süren Endülüs tecrübesine borçlu olduğunu ifade edebiliriz. Bu tecrübe, İslam hâkimiyetinde Müslümanların, Yahudilere ve Hıristiyanlara karşı oluşturduğu müsamaha kültürü ve birlikte yaşama modeline dayanmaktadır. İbn Hazm'ın yaşadığı Endülüs, o dönemde içinde barındırdığı farklı etnik gruplar ve kültürlerle çok çeşitli bir toplum yapısına sahiptir.²

İbn Hazm'ın yaşadığı dönemi kısaca ele almak bize, onun ilmi şahsiyetinin oluşmasında etkili olan durumlara vakıf olmamızı sağlayacaktır. Bunun yanında İbn Hazm'ın medeniyet ve siyasete dair fikirlerinin nasıl bir ortamda şekillendiği konusunda bizlere kolaylık sunacaktır. İbn Hazm'ın babasının devlet yönetiminde görev alması nedeniyle o, aristokrat bir çevrede rahat bir şekilde yetişme imkânına sahip olmuştur. Fakat daha sonra meydana gelen ve Endülüs Emevi Devletinin yıkılıp, Mülükü't-Tavâif diye adlandırılan dönemin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan olaylar sonrasında İbn Hazm sıkıntılı bir sürecin içine girmiştir. Mehmet Özdemir bu durumu şöyle anlatmaktadır: “İbn Hazm Emevi Halifeliği'nin son otuz yılını Mülükü't-Tavâif devletinin ilk otuz yılını görmüştür. Yaşamı boyunca Emevi devletinin en güçlü olduğu dönemi ve yine devletin çöküş yıllarını görmüş, Müslümanların dağılmalarına şahit olmuştur.”³

² Mehmet Özdemir, “İbn Hazm'ın Yaşadığı Endülüs”, *Uluslararası Katılımlı İbn Hazm Sempozyumu*, Bursa, Ekim 26-28, 2007, s. 29.

³ Özdemir, “İbn Hazm'ın Yaşadığı Endülüs”, s. 29.

1.1.1. Dönemin Siyasi Olayları

İbn Hazm'ın yaşadığı dönemin siyasi olaylarına baktığımız zaman iki farklı dönem karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki İbn Hazm'ın gençlik yıllarına denk gelen ve Endülüs'te refahın, iç huzurun, siyasi birliğin hâkim olduğunu dönemdir. Bu durum Endülüs'ün en güçlü hükümdarlarından biri olan III. Abdurrahman (912-961) döneminde başlamıştır. III. Abdurrahman'ın ülke içinde birlik ve beraberliği sağlaması sonucu ortaya çıkan bu durum, kendinden sonra fazla uzun sürmemiş ve bozulmaya başlamıştır.⁴

İbn Hazm gençlik yıllarında Endülüs Emevi Devletinin büyüklüğünü ve gücünü idrak etmeye başlamış ve bu büyüklük onun için bir övünç kaynağı olmuştur. O dönem Endülüs'te yaşayanlar bu durumun bozulacağına pek ihtimal vermemişlerdi. Çünkü devletin gelirleri ileri düzeydeydi; siyasi olarak güçlü bir yönetim vardı ve zaferler kazanan bir ordu bulunmaktaydı. Fakat bu günler fazla uzun sürmemiş, Endülüs Emevi Devleti dağılmıştı.⁵

Endülüs'ün yıkılış süreci Endülüs Emevi Halifesi III. Abdurrahman (912-961) ve oğlu II. Hakem (961-976)'den sonra idareye gelen yöneticiler döneminde başlamıştır. III. Abdurrahman'dan sonra yerine geçen oğlu II. Hakem döneminde vezir olan Mansur'un (976-1008) kendinden sonra oğullarını vezir tayin etmesi ve ölümünden sonra yerine liyakat eksikliği olan oğullarının geçmesi sonucu siyasi istikrarsızlık daha da şiddetlenmiştir.⁶ Bir diğer önemli neden ise, Endülüs'te halk arasında meydana gelen iç çekişmelerdir. Kurtuba'nın yerli halkı ile orduda görev yapmak için sonradan Endülüs'e gelen Beberiler ve Sakâlibe⁷ arasında meydana gelen bu çatışmalarda her iki taraf da ciddi kayıplar vermiş, toplumdaki ayrışma

⁴ Reinhart Dozy, *Spanish Islam*, Francis Griffin Stokes (çev), Chatto & Windus, London 1913, s. 534; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 146.

⁵ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et-Tilimsânî el-Fâsî, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endülüsü'r-Ratîb*, Dr. Meryem Kâsım Tavîl, Dr. Yusuf Alî Tavîl (tah), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2012, I. ss. 419-420; Özdemir, "İbn Hazm'ın Yaşadığı Endülüs", s. 39.

⁶ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I. ss. 405-407; Dozy, *Spanish Islam*, s. 535; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s.147.

⁷ Sekâlibe, Doğu Avrupa kökenli (Slav) olup Endülüs'e Yahudi köle tüccarları tarafından getirilenlere verilen isimdir. Daha sonra Endülüs'ün kuzeyinden ve Avrupa'nın bütün bölgelerinden getirilen bütün köleler için aynı terim kullanılmıştır. Bu köleler sarayda ve ordu teşkilatında görev yapmışlar ve zamanla birçoğu üst düzey görevler üstlenmişlerdir. Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, s. 21.

derinleşmiştir. Bir başka önemli neden ise, Emevi ailesi arasında meydana gelen ve halkında müdahil olduğu taht kavgalarıdır.⁸

Bu olaylar neticesinde Endülüs Emevi devleti dağılmış Mülükü't-Tavâif dönemi başlamıştır. Bu dönemde Endülüs'ün güçlü kabileleri, buldukları şehir veya bölgelerde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Endülüs'te hemen hemen her şehirde kurulan bu devletler nedeni ile Müslümanlar arasındaki çatışmalar artarak devam etmiştir. Ayrıca bu Müslüman devletler, birbirleri ile olan mücadelelerinde Hristiyan krallıklardan yardım istemekten geri kalmamışlardır. Bu sıkıntılı dönemde, kurulan devletlerden hiçbirinin Müslümanların birlik ve beraberliğine yönelik herhangi bir tavır içine girmediklerini görmekteyiz.⁹

Bunun yanında Mülükü't-Tavâif dönemi yöneticilerinin Müslümanları rahatsız eden bir başka uygulaması ise, Hristiyan ve Yahudileri üst düzey devlet kadrolarında yönetici olarak görevlendirmeleridir. Bu görevlendirmeler nedeni ile Yahudi ve Hristiyanlar devlet yönetiminde Müslümanlardan fazla söz sahibi olmuşlardı. Bununla beraber çoğu Yahudi ve Hristiyan devlet adamı Mülükü't-Tavâif idarecilerini birbirlerine karşı kıskırtmışlar iç karışıklıkların artmasına neden olmuşlar, bununla da yetinmeyip Hristiyan devlet adamları ile gizli bir şekilde işbirliği yaparak Mülükü't-Tavâif idarecilerinin Hristiyan krallıklar ile ağır şartlar içeren antlaşmalar imzalamalarına sebep olmuşlardır.¹⁰ Bu antlaşmalar ise Müslümanların ağır vergiler vermelerine ve Endülüs ekonomisinin dengelerinin bozulmasına neden olmuştur. Bu durumdan rahatsız olanlardan birtanesi de İbn Hazm'dır. Yahudi Samuel İbn en-Nağrîle'nin Gırnata Sultanlığında vezirlik yapması İbn Hazm'ı fazlasıyla rahatsız etmiştir.¹¹ İbn Hazm Müslümanların içinde bulunduğu bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Kurtuba'dan gelen biri, Kurtuba'nın batısında bulunan konaklarımızı görmüş, harap haldeymişler. Hepsinin etrafı dökülmüş, biçimleri bozulmuş ve bakımsız bırakılmışlar. Önceden mamurken şimdi harap olmuşlar. Yabani, vahşi kırlara dönmüşler, o eski güzelliklerinden bir eser kalmamış. Artık güvenli bir yer değil, kurtların yuva yaptığı; cinlerin, perilerin

⁸ Özdemir, “İbn Hazm'ın Yaşadığı Endülüs”, ss. 40-42

⁹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 164.

¹⁰ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Evâ ve'n-Nihâl*, Halil İbrahim Bulut (çev), Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2017, I. s. 30.

¹¹ Yasin Meral, “Tevrat Tenkit Geleneğinin Öncüsü: İbn Hazm mı Spinoza mı?”, *Bir Endülüs Mütefekkiri İbn Hazm*, Yüksel Selman (ed), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 95

gezindiği korku salan sapa bir vadiye dönmüş. Eskiden aslan gibi adamların eviyken şimdi yırtıcı hayvanların barınağı olmuş. O süslü saraylar, yıldızlı mihraplar ki güneş gibi parlaktılar; güzel görünüşleri bakanların gamını, kederini dağıttırdı. Şimdi ıssız kalmış birer harabeye dönmüşler.”¹²

İbn Hazm’ın bu ifadeleri bizlere Endülüs’ün o dönem içinde bulunduğu karışık durumu ve çöküşünü özetlemektedir.

İbn Hazm bu dönemde Hristiyanların kuvvetlendiğini, Müslümanların zayıf düştüğünü görmüştür. İbn Hazm’a göre bunun nedeni Müslümanların birlik ve beraberliklerini kaybetmeleriydi.¹³ Bu nedenle onun, Müslümanların birlik ve beraberliği için mücadele ettiğini ifade edebiliriz. O, Müslümanların tekrar bir araya gelebilmesi için Emevi hanedanının tekrar iktidara gelmesi gerektiğini düşünmekteydi.¹⁴

1.1.2. Dönemin Sosyal ve Ekonomik Durumu

İbn Hazm’ın yaşadığı dönem Endülüs’te birçok farklı etnik grup bulunmaktaydı. Bunlar Araplar, Berberiler, Sakalibe, Müvelled, Mevali ve yerli halk olan İspanyollardı¹⁵. İbn Hazm’ın yaşadığı dönemde Endülüs’te halk Hâssa, A’yân ve Âmme olmak üzere üç kısma ayrılmış durumdaydı. Endülüs’te halkın büyük saygı gösterdiği Hâssa, Arap kabileleri ve özellikle Hanedan üyeleri tarafından meydana gelmekteydi.¹⁶

A’yân zümresi olarak adlandırılan ulema ve büyük tacirlerden oluşan bu grup ticari ve ilmi faaliyetleri elinde bulundurmaktaydı. Bu kişiler ağırlıklı olarak Kurtuba, İşbiliye, Tuleytula, Meriye, Balensiyye gibi şehirlerde bulunurlardı.¹⁷ Bu zümre içerisinde bulunan fukaha ise büyük oranda söz sahibi idi. Mülûkü’t-Tavâif’e karşı

¹² İbn Hazm el-Endelüsî, *Tavku'l-Hamâme fi'l-Ülfeti ve'l-Üllâf*, Mahmut Kınık (çev), İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s. 172.

¹³ Muhammed Ebu Zehra, *İbn Hazm*, Osman Keskiöglü, Ercan Gündüz (çev), Buruc Yayınları, İstanbul 1996, s. 88.

¹⁴ R. Arnaldez, “İbn Hazm”, *The Encyclopadia of Islam*, III, Brill, Leiden 1986, s. 790.

¹⁵ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 17.

¹⁶ Abdulhalîm Üveys, *İbn Hazm el-Endelüsî ve Cühûduhu fi'l-Bahsi't-Târihî ve'l-Hadârî*, Dâru'l-i'tisâm, Kahire 1988, s. 45. ;Özdemir, “İbn Hazm’ın Yaşadığı Endülüs”, s. 33.

¹⁷ Özdemir, “İbn Hazm’ın Yaşadığı Endülüs”, s. 34.

meydana gelen muhalefetin başını A'yân zümresi çekmiş ve Murâbıtlar'ın Endülüs'e çağırılmasında etkili olmuşlardır.¹⁸

Endülüs toplumunun nüfus olarak en kalabalık bölümünü âmme olarak isimlendirilen grup oluşturmaktaydı. Bu kesim ağırlıklı olarak köylüler, esnaf ve işçilerden meydana gelmekteydi. Halifelik döneminde bu kesim, vergi yükünün büyük bir bölümünü çekerken, Mülûkû't-Tavâif döneminde ağır vergiler karşısında büyük sıkıntılar çekmişler ve sosyal sorunlara neden olmuşlardır.¹⁹

Ayrıca Endülüs'te, Emevi idaresinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan Mülûkû't-Tavâif döneminde, egemen oldukları bölgelerde idareyi elinde bulunduran kişilerin lüks içinde yaşamaya devam ettiklerini söyleyebiliriz. Bu küçük devletlerin idarecileri şehirlerinde âlim, şair, şarkıcı, rakkase, toplamışlar ve eğlence meclisleri kurmuşlardır. Bu tür eğlence meclisleri idareciler ile sınırlı kalmamış ve halkın zenginleri de bu tür eğlence meclisleri düzenlemişlerdir.²⁰

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Endülüs'te farklı etnik gruplar bulunmaktaydı ve bunlar hoşgörü ortamı içerisinde yaşamlarını devam ettiriyorlardı. Endülüs'te yaşayan bu etnik gruplar birbirleri ile yakın ilişki halindeydiler. Özellikle sosyal hayatta iç içe yaşamışlar, birbirleri ile evlilik bağı kurmuşlar,²¹ aralarında ticari ilişkiler meydana getirmişlerdi.²² Yine dini hayatta birbirlerini etkilemişler, hatta Yahudi ve Hristiyanlar, Müslüman idarecilerin saraylarında önemli görevler üstlenmişlerdir.²³ Ayrıca Arapça da diğer etnik gruplar arasında yaygın olarak kullanılmış, bu durum bazı Hristiyanların tepkisini çekmiştir.²⁴

¹⁸ Özdemir, "İbn Hazm'ın Yaşadığı Endülüs", s. 34.

¹⁹ Özdemir, Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet, s. 22.

²⁰ Şahabettin Ergüven, *Arap Dili ve Edebiyatı Açısından İbn Hazm*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 14.

²¹ Yapılan bu evliliklere örnekler için bkz: P.K. Hitti, *İslam Tarihi*, (çev), Prof. Dr. Saliğ Tuğ, İFAV, İstanbul 2011, s. 711; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, s. 52.

²² F. O'callaghan, *A History of Medieval Spain*, Cornell University Press, Ithaca 1983, s. 15.

²³ Örnekler için bkz: Richard Fletcher, *Moorish Spanish*, Berkeley, Los Angeles 1993, s. 134; Bernard Lewis, *The Arabs in History*, Oxford Press, New York 2002, s. 62; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, s. 38.

²⁴ Montgomery Watt and Pierre Cachia, (çev), Cumhuriyet Ersin Adıgüzel, Qias Şükürov, *Endülüs Tarihi* Küre Yayınları, İstanbul 2012, 56; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, ss. 375-377.

Dönemin ekonomik durumuna baktığımız zaman Endülüs'te meydana gelen siyasi istikrarsızlığın dönemin ekonomisini de etkilediğini görmekteyiz. Siyasi olarak istikrarın hâkim olduğu dönemlerde ekonomi de normalleşmiştir. Âmirîler döneminde, siyasi istikrara bağlı olarak ekonomi de iyileşmiş ve halkın refah düzeyi de yükselmiştir.²⁵ Halkın yüksek refah düzeyine sahip olması o dönem toplanan vergilere de yansımış ve vergilerin toplamı üç milyon dinara ulaşmıştır.²⁶

Âmirîler döneminde Endülüs'ün en önemli gelir kaynağı tarımsal üretimdir. Endülüs'ün verimli arazileri üzerinde o dönem uygulanan modern tekniklerle yapılan tarımcılıktan önemli gelir elde ediliyordu. Bu teknik ilerlemenin en önemlisi sulama alanında kaydedilmiş ve ileri sulama teknikleri ile beraber şeker, portakal, biber üretimi, bunun yanında gemi inşası ve doğuya özgü diğer ürünler yetiştirilmiştir.²⁷ Ayrıca tarla sahiplerinin birçoğu arazilerini kiraya vererek elde edilen geliri üretici ile yarı yarıya paylaşmışlar ve böylece Endülüs'teki istihdamı artırmışlardır.²⁸

Tarımın yansısı Endülüs'te ticaret ve zanaat da önemli gelir kaynakları arasındadır. Endülüs'te ticaret için özel mekânlar tahsis edilmişti ve bu mekânlar her bir ürün için ayrılmıştı. Bu mekânlar dokumacılar çarşısı, hasırcılar çarşısı gibi sokaklardan oluşmaktaydı.²⁹ Endülüslü Müslüman tacirler, Hıristiyan krallıklar ile ticaret yapıyor, ayrıca ülke dışında da rahatça ticaret yapabiliyorlardı. Örneğin Endülüs'te üretilen bir kumaşı Müslüman tüccarlar İtalya, Bizans, Floransa, Finlandiya, Mısır ve Horasan'a kadar götürebiliyorlardı. Yine bu devletlerden birçok Hıristiyan tâcir Endülüs'e ticaret amaçlı gelmiştir.³⁰

Mülükü't-Tavâif döneminde siyasi istikrarsızlık ekonomiyi de etkilemiş ve halkın refah düzeyi kötüleşmişti. Bu durumun başlıca nedeni Mülükü't-Tavâif devletlerinin birbirleri ile olan mücadelesi sonucu halka yüklenen ağır vergilerdir. Bu vergiler sonucu Endülüs'te yapılan üretim faaliyetleri büyük oranda zarar görmüş ve dönemin ekonomisi hayli yıpranmıştı.³¹

²⁵ Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih, s. 145.

²⁶ Üveys, *İbn Hazm*, s. 31.

²⁷ S. M. İmamuddin, "Mâristân (Hospitals) in Medieval Spain" *Islamic Studies*, 17:1, 2010, s. 45.

²⁸ Üveys, *İbn Hazm*, ss. 28-29.

²⁹ Üveys, *İbn Hazm*, s. 30.

³⁰ O'callaghan, A History of Medieval Spain, s. 15.

³¹ Üveys, *İbn Hazm*, s. 28.

1.1.3. Avrupa'nın Eğitim Merkezi Endülüs

İslam dünyasının önemli kültür merkezlerinden biri olan Endülüs'te eğitim hareketi, İspanya'nın fethinden sonra bu coğrafyaya gelen din adamları ile başlamış ve daha sistemli bir hal alarak devam etmiş, hilâfet döneminde ise zirveye ulaşmıştır. Siyasi istikrar ile beraber daha sonraki yıllarda Endülüs'te yüksek ve özgün bir ilmi seviye oluşmuştur. Bu yüksek ilmi seviyenin oluşmasında halkın her kesiminin ve özellikle devlet idarecilerinin büyük katkısı vardır. Endülüs miladi X. ve XI. asırlarda temellerini Halife III. Abdurrahman'ın (ö.350/961) attığı ve oğlu II. Hakem (ö.366/976) döneminde devam eden ilmi kalkınma sayesinde ilim ve sanatta zirve noktaya ulaşmıştır.³² Özellikle hilâfet döneminde Endülüs'teki okur-yazar oranı Avrupa ve diğer bölgelere göre çok daha yüksektir.³³ Ülkenin başkentinde ve diğer bölgelerinde kurulan ilkokullar (küttâb), medreseler, açılan kütüphaneler ve bunların sahip olduğu kitaplar Endülüs'ü bölgenin eğitim merkezi yapmıştır. II. Hakem'in Kurtuba'da kurmuş olduğu ve halkın herkesimine ücretsiz olan yirmi yedi adet medrese bulunduğunu ifade edebiliriz.³⁴

Endülüs'ü eğitim alanında yüksek seviyeye ulaştıran diğer etkenler ise, bu ilmi faaliyetlerin sadece Küttâblarda ve medreselerde değil hükümdarın saraylarında, evlerde, halka açık mesire alanlarında ve camilerde de yapılıyor olmasıdır. Bunun yanında Endülüs'te bulunan âlimlerin ve öğrencilerin gayretleri, ayrıca Kurtuba'nın Bağdat, Şam, Kahire, Fas, Kayravan gibi ilim ve kültür merkezleriyle rekabet halinde olması da Endülüs'teki ilmi seviyeyi artırmıştır. Bu ilerlemenin bir sonucu olarak Endülüs özellikle de başkent Kurtuba, İslam dünyasından ve Avrupa'dan birçok öğrenci için cazibe merkezi olmuştur. Endülüs'teki bu ilmi hareketlilik Hilâfet'in yıkılıp Müslümanların küçük devletçikler halini almasından sonra da kesintisiz olarak devam etmiştir.³⁵ Bunun en güzel örneklerinden birtanesi XIV. yüzyılda Gırnata'da

³² Said el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-Ümem*, Ramazan Şeşen (çev), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014, ss. 170-172; Şehabettin Ergüven, "V ve VI. Yüzyıllarda Endülüs'ün İlmî ve Edebi Panoramasına Genel Bir Bakış", 15, *İstem*, 2010, s. 19.

³³ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 726.

³⁴ el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-Ümem*, s. 171.

³⁵ el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-Ümem*, s. 172.

açılan medreselerdir. Bu medreselerde tıp, felsefe, kimya ve astronomi dersleri okutulmaktaydı. Bu medreselerden birçok islam âlimi yetişmiştir.³⁶

Endülüs'te eğitimin en önemli başlığını din eğitimi oluşturmakta ve bu dini eğitimin bir hedefi bulunmaktaydı. Endülüslü âlimlere göre eğitimin tek hedefi insanı dünya hayatında meslek sahibi yapacak bilgi ve becerilerin verilmesi değildir. İnsana bunların yanında dünya ve ahiret hayatında mutluluğa ulaştıracak bilgi ve birikimi vermektir.³⁷ Bunun sonucu olarak Endülüs'te eğitimin temelini din oluşturuyor ve dinin hedefleri aynı zamanda eğitim-öğretimin de temel hedefleri olmuştur. Nitekim Endülüs'te eğitime Kur'an öğretimi ve dini dersler ile başlanmaktaydı. Bu eğitim genellikle Küttâblarda (ilkokul), mescitlerde, muallimlerin evlerinde, eğer özel eğitim ise öğrencilerin evlerinde gerçekleşmiştir.³⁸ Fakat Endülüs'te diğer İslam bölgelerinden ayrı olarak Kur'an eğitiminin yanında basit düzeyde Arapça gramer dersleri verilmiş, ek olarak şiirler ezberletilmiştir. Daha sonraki aşamada ise eğitime ilim halkalarında devam edilmiştir. Bu ilmi halkalar genelde mescit, cami veya hocalrın kendi evlerinde kurulmuştur. Bu aşamada müfredatta bazı eklemeler yapılmaktaydı. Bu müfredatta kıraat, tefsir, fıkıh, hadis gibi dini ilimler tarih, edebiyat, matematik, tıp, astronomi, felsefe ve coğrafya gibi sosyal ilimler okutulmuş.³⁹ Üçüncü ve son aşamadaki eğitime ise ilim yolculukları (rahalâtu'l-ilm) ile devam ediliyor ve bu yolculuklar ülke içinde yapılabildiği gibi ülke dışına da yapılabiliyordu. Seyahat yapılan şehirler arasında Mağrib, Şam, Hicaz, Mısır ve Bağdat gibi şehirler bulunmaktaydı. Aynı zamanda bu İslam şehirlerinden âlimlerde Endülüs'e gelerek dersler vermişlerdir.⁴⁰ Bu ilmi seyahatler diğer Müslüman ülkelerindeki birikimlerin Endülüs'e aktarılmasına ve Endülüs'teki birikimin de diğer Müslüman ülkelere ve özellikle de Avrupa'ya taşınmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.⁴¹ Bahsetmiş olduğumuz bu eğitim kurumlarından Endülüslü kadınlarda yararlanmışlardır. Endülüs toplumunda kadınlar sosyal hayata aktif bir şekilde katılıyor, erkeklerle aynı ortamları paylaşabiliyorlardı. Kadınlar düşüncelerini daha

³⁶ İsmail Yiğit, "Nasriler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXII, İstanbul 2006, s. 223.

³⁷ el-Endelüsi, *Tabakâtu'l-Ümem*, s. 166.

³⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültürel Tarih*, s. 147.

³⁹ S. Muhammed İmamuddin, *Muslim Spain A Sociological Study*, Brill, Leiden 1981, s. 139.

⁴⁰ Üveys, *İbn Hazm*, ss. 34-35.

⁴¹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültürel Tarih*, s. 148.

özgür bir şekilde rahatça dile getirebiliyorlardı.⁴² Bunun sonucu olarak kadınlar Endülüs toplumunda yeterince eğitimden faydalanmış ilim, edebiyat, siyaset alanlarında ve çeşitli sanat dallarında kendilerini ispatlamışlardı.⁴³

Endülüs'teki eğitim kurumları sadece İslam dünyasından değil Avrupa'nın farklı bölgelerinden öğrenciler için cazibe merkezi olmuş ve birçok devlet bizzat eğitim için öğrenci göndermiştir. Ayrıca bu medreselerde ders almak için İspanya dışından birçok öğrenci de kendi isteği ile ülkeye gelmiştir. Bunlar arasında Chester'lı Robert Plato Tiburtinus, Bath'lı Adelard, ve daha niceleri vardır. Yine Endülüslü Katolik Hıristiyanlardan olan Dominicus Gondislavi, Hugh Santalla ve Abraham İbn Ezra gibi Yahudiler bu medreselerden yetişmişler ve Endülüs medeniyetinin oluşumuna katkı sağlamışlardır.⁴⁴

Avrupa ülkelerinden eğitim için gönderilen öğrenci gruplarına baktığımız zaman bu heyetler arasındaki kız öğrencilerin varlığı dikkat çekicidir. Şimdi gelen bu heyetlerden kısaca bahsetmek istiyoruz; h. 312/m. 692 yılında Fransa kralı VI. Lui 700 kişilik kız ve erkek öğrencilerden oluşan bir heyet göndermiştir. Kurtuba'ya gelen bu heyete kral VI. Lui'nin dayısının kızı prenses Elizabeth başkanlık etmekteydi.⁴⁵ İngiltere'nin Wels eyaletinden gelen heyete ise Kral George'nin kardeşinin kızı prenses Duban başkanlık etmiştir. Kral George'nin Halife III. Hişam'a yazdığı mektupta, gönderilen öğrencilerin eğitim için gönderildiğini ve bunun için Halifeden yardım isteğini belirtmiştir. Halife III. Hişam cevabında ise gelen bu öğrencilerle ilgilenileceğini ve masrafların beytül-mâlden karşılanacağını söylemiştir. Bavyera Kralı 215 kız ve erkek öğrenciden oluşan bir heyet göndermiştir. Gelen bu öğrenciler Endülüs'teki bütün enstitülere dağıtıldılar. Dağıtılan bu öğrenciler enstitülerde sosyal ilimler ve fen ilimleri öğrenerek memleketlerine dönmüşlerdir. Gelen bu heyetten üç tane kız İslamiyet'i kabul ederek Müslüman olmuş ve Endülüs'ün ileri gelenleriyle evlenmişlerdir. Bunun gibi İtalya, Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika'dan eğitim için

⁴² Roziah Sidik, "The Role And Contrubition Of Women In Andalusian Muslim Civilization", *Australian Journal of Basic and Applied Science*, VII, 2013, s. 323.

⁴³ Şehabettin Ergüven, "Ana Hatlarıyla XI. Yüzyılda Endülüs'te Sosyal Hayat", 14, *İSTEM*, 2009, s. 150.

⁴⁴ Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, Macmillan Education Publihs, London 1970, s. 530.

⁴⁵ Selim Taha et-Tekrîfî, "Avrupalılar İlim Almak İçin Endülüs'e Heyetler Göndermişlerdi," İsmail Cerrahoğlu (çev), *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, VII: 75-76, 1968, s. 184.

gönderilen birçok kız ve erkek öğrenci Endülüs'te eğitimini tamamladıktan sonra Müslüman olmuş ve Endülüs'te hizmet etmişlerdir. Bunlar arasında Belçika prensesi Maria Gobje, İngiltere'den rahibe Janet Simpson, Hollanda prensesi Svetta gibi pek çok önemli kişi bulunmaktaydı.⁴⁶ Gönderilen bu heyetler bizlere Endülüs'teki eğitim sisteminin ve kurumlarının önemini göstermektedir.

Endülüs Emevi hilâfetinin yıkılıp, Mülûkü't-Tavâif'in ortaya çıktığı dönemde siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda bir çöküş meydana gelmiş ise de ilmi açıdan aynı durumun gerçekleştiğini söylememiz mümkün değildir. Bu dönem edebi ve ilmi açıdan büyük bir rekabet ortamının doğmasına neden görmekteyiz. Endülüs'te ortaya çıkan bu devletler kendi güçlerini askeri ve siyasi alanda olduğu kadar ilmi anlamda da göstermek istiyorlardı. Bu nedenle saraylarında birçok âlimi toplamak için birbirleri ile yarışa girmişlerdir. Bunun için edip ve âlimlere çok büyük imkânlar sunmuşlardır. Bahsettiğimiz bu durum o dönemde Endülüs'te ilmi ve edebi hayatı hareketlendirmiştir. Diğer taraftan Mülûkü't-Tavâif yöneticileri değerli kitapların bulunduğu kütüphaneler meydana getirmek için aralarında yarışmışlar ve bunun sonucu olarak Endülüs'te birçok zengin kütüphane ortaya çıkmıştır.⁴⁷

İbn Hazm'ın yaşadığı dönem İslam dünyasında ve özellikle Endülüs'te bulunan âlimler arasında güçlü bir ilmi bağlantı bulunduğunu ifade edebiliriz. Bu nedenle, yeni ortaya çıkan bir fikir veya ortaya konan bir eser İslam dünyasının diğer bölgelerine ulaşmıştır. Bunun en önemli nedeni İslam dünyasında gerçekleştirilen ilim yolculuklarıdır. Bu seyahatler bir bölgedeki ilmi birikimi İslam dünyasının diğer bölgelerine aktarılmasını sağlamıştır. Yine bunun yanında ilme önem veren ve ilim adamlarını, öğrencileri maddi olarak destekleyen idarecilerin de bu irtibatın güçlenmesine katkı sağlamışlardır. Ayrıca İslam dünyasında kitaba önem verilmesi bu bağı daima güçlü tutmuştur. Yeni yazılan bir eser, kitap meraklısı kişiler tarafından özel olarak istenilebiliyor veya kişiye özel olarak çoğaltılabiliyordu. Yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden dolayı Endülüs'te ve İslam coğrafyasında ilmi anlamda güçlü bir iletişim bulunmaktaydı.

⁴⁶ et-Tekrîfî, "Avrupalılar İlim Almak İçin Endülüs'e Heyetler Göndermişlerdi", s. 186.

⁴⁷ Üveys, *İbn Hazm*, ss. 36-37.

1.2. İbn Hazm'ın Hayatı ve Eserleri

1.2.1. Nesebi ve Doğumu

Tam ismi Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm b. Gâlib b. Sâlih b. Halef b. Ma'dân Süfyân b. Yezîd'dir.⁴⁸ Künyesi Ebû Muhammed olup, yazdığı kitaplarında genelde bu künyeyi kullanmıştır.⁴⁹ Ancak kendi görüşünü açıklarken bazen Ali ismini de kullanmıştır. Tabakât kitaplarında ise, İbn Hazm el-Endelüsî veya Ali b. Hazm şeklinde geçmektedir. O "İbn Hazm" olarak meşhur olmuştur ve bu isimle tanınmaktadır.⁵⁰ Ayrıca İbn Hazm'ın birkaç tane nisbesi vardır. Bunlar Endülüslü olması nedeniyle *Endelüsî*, yaşadığı yer olan Kurtuba'dan dolayı *Kurtûbî* ve nesebinin İranlı olmasından dolayı *Fârisî* nisbeleridir.⁵¹

İbn Hazm çağdaşı Endülüslü âlim Sa'id b. Ahmed'e (ö. 462/1070) yazmış olduğu mektupta 384/994 yılı Ramazan ayının son gecesini sabaha karşı Kurtuba'da dünyaya geldiğini belirtmiştir.⁵² Başka bir rivayete göre ise İbn Hazm 383/993 yılı Ramazan ayında dünyaya gelmiştir.⁵³ İbn Hazm'ın nesebi konusunda ise birçok tartışma bulunmaktadır. Kaynakların genelinde onun Fars asıllı olduğu bilgisi bulunmaktadır,⁵⁴ fakat bazı kaynaklar ise onun İspanyol asıllı olduğunu iddia etmişlerdir. Bunlar arasında Ebu Mervan b. Hayyan (ö. 469/1076)⁵⁵, İgnaz Goldziher⁵⁶ ve İspanyol tarihçi Reinhart Dozy⁵⁷ bulunmaktadır. İbn Hayyan bu konuda:

⁴⁸ Yakut el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Udebâ*, İhsan Abbas (nşr), Daru'l-Arabi'l-İslamiye, Beyrut 1993, s. 1650.

⁴⁹ el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Udebâ*, s. 1650.

⁵⁰ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, s. 291; Hamevi, *Mu'cemü'l-Udebâ*, s. 1650; İbn Hallikan, *Vafayatü'l-Ayan*, İhsan Abbas (nşr), Beyrut Dâru's-Sâdir, ty, s. 325; el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II. s. 293; Apaydın, "İbn Hazm" s. 39; Ahmet Demirci, *İbn Hazm ve Zahirîlik*, Can Ofset, Kayseri 1996, s. 9.

⁵¹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, s. 290; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II. S. 293; Dozy, *Spanish Islam*, s. 575; Apaydın, "İbn Hazm", s. 39.

⁵² el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, s. 291; İbn Hallikan, *Vafayatü'l-Ayan*, s. 325. Jose Miguel Puerto Vilchez, "Life and Times of Ibn Hazm", *Ibn Hazm of Cordoba*, Camilia Adang (drl), Brill, Leiden-Boston 2013, s. 5. Apaydın, "İbn Hazm", s. 39.

⁵³ Jose Miguel Puerto Vilchez, "Life and Times of Ibn Hazm", s. 5.

⁵⁴ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, s. 291; Hamevi, *Mu'cemü'l-Udebâ*, s. 1650; İbn Hallikan, *Vafayatü'l-Ayan*, s. 325; el-; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II. s. 293; Vilchez, "Life and Times of Ibn Hazm", s. 3.

⁵⁵ Arnaldez, "İbn Hazm", s. 790.

⁵⁶ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Azmi Yüksel, Rahmi Er (çev), Vadi Yayınları Ankara 2012, s. 204; Apaydın, "İbn Hazm" s. 39.

⁵⁷ Üveys, *İbn Hazm*, s. 53; Reinhart Dozy, *Spanish Islam*, ss. 575-580; R. Arnaldez, "İbn Hazm", s. 790.

“İbn Hazm’ın yapmış olduğu tuhaf hallerden birisi kendisini aradan uzun yıllar geçmesine rağmen Fars asıllı olarak tanıtmıştır. Yakın atası İslam’a yeni girenler arasındaydı ve atalarının devlet içinde yüksek bir rütbesi yoktu. Yetenekli bir vezir olan İbn Hazm’ın babası Ahmed b. Sa’id ile beraber bu aile tanınmaya başlandı. İbn Hazm’ın, atalarının Emevi azatlısı olduğu iddiası doğru değildir.”

diyerek onun İspanyol asıllı olduğunu belirtmiştir. İbn Hayyan ve diğer yazarların bu iddiasına rağmen genel olarak onun Fars asıllı olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.⁵⁸

Ayrıca İbn Hazm yazmış olduğu *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*⁵⁹ isimli eserinde Arap asıllı ulemanın şeceresini kaydederken kendi soyunu bu listeye eklememesi bize onun Arap olmadığını göstermektedir.⁶⁰ Yine Makkarî ve Zehebi⁶¹ gibi tarihçiler onun İran asıllı olduğunu bildirirler. Makkarî *Nefhu't-tîb* adlı eserinde şöyle rivayet etmektedir: “İbn Hazm ile aynı dönemde yaşamış olan Sâ'id b. Ahmed (ö.462/1070) 'din naklettiğine göre Ebu Muhammed Ali İbn Ahmed b. Said b. Hazm b. Galib b. Salih Emevilerin azatlısıdır ve İran asıllıdır. O, Endülüs'te Kurtuba'da doğmuştur.”⁶²

Ebu Zehra, İbn Hazm’ın Hristiyan asıllı olduğunu iddia edenlerin onu küçük düşürmek için böyle bir rivayette buldukları ifade etmektedir. Zehra, “İbn Hazm hakkında döneminin birçok âlimi sert mizaçlı, sivri dilli gibi birçok ithamda bulunmuşlardır, fakat onun için asla yalancı diyememişlerdir” ifadeleri ile İbn Hazm’ın Hristiyan olduğu iddialarını kabul etmemektedir.⁶³

Yukarıda İbn Hazm’ın nesebi konusunda vermiş olduğu tartışmalı rivayetleri değerlendirdiğimiz zaman onun İspanyol asıllı ve Hristiyan bir aileye mensub olduğu iddialarının kabul edilmediğini görmekteyiz. İbn Hazm’ın dönemine yakın yazılan Tabakât kitaplarında yer alan bilgiler ışığında onun İran asıllı olduğunu ve Müslüman bir aileye mensub olduğunu ifade edebiliriz.

⁵⁸ Ebu Zehra, *İbn Hazm*, s. 30; Şehabettin Ergüven, “Arap Dili ve Edebiyatı Açısından İbn Hazm”, s. 50.

⁵⁹ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*, Abdüsselam Muhammed Harun (thk), Dâru'l-Mea'rif, Kahire 1962.

⁶⁰ Apaydın, “İbn Hazm”, s. 40.

⁶¹ ez-Zehebi, *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, Abdurrahman b. Yahya el-Ma'lemi (nşr), Mektebetü'l-Harmü'l-Mekkî, Mekke 1956, s. 1146.

⁶² Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II. s. 294.

⁶³ Ebu Zehra, *İbn Hazm*, s. 30.

Kaynaklarda İbn Hazm'ın ailesinin ne zaman Müslümanlığı kabul ettiği ve ne zaman Endülüs'e geldikleri konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Fakat genel olarak kabul gören rivayet İbn Hazm'ın atalarından İslam'ı kabul eden ilk kişinin Yezid b. Ebu Sufyan'ın Fars asıllı azatlı kölesi Yezid olduğudur.⁶⁴ Yine atalarından Endülüs'e gelen ilk kişinin ise Musa b Nusayr ile beraber Endülüs'e gelen Halef b. Ma'dân olduğu kabul edilmektedir.⁶⁵

1.2.2. Gençliği ve Eğitim Hayatı

İbn Hazm'ın babası Ahmed b. Sa'id b. Hazm, Endülüs Emevi Halifesi II. Hakem'in (961-976) ve küçük yaşta tahta geçen II. Hişam'ın (976-1009; 1010-1013) Hâcibi ve halifelik yetkilerini elinde bulunduran el-Mansur'un (ö. 392/1002) vezirliğini yapmıştır.⁶⁶ İbn Hazm'ın çocukluğu bu vesile ile Endülüs'ün aristokrat aileleri arasında geçmiş ve nitelikli bir eğitim almıştır. İbn Hazm yazmış olduğu *Tavku'l-Hamame* isimli eserinde kendisinin ilk eğitimini sarayda bulunan cariyelerden aldığını ifade etmiştir.⁶⁷ İbn Hazm cariyelerden Kur'an okumayı, hat sanatını öğrendiğini ve ayrıca birçok şiir ezberlediğini bildirmiştir. İbn Hazm sarayda mürebbiyelerden aldığı eğitimi şu şekilde ifade eder:

“Şahsen ben de kadınları gözlemledim ve başkalarının hiçbir zaman yakalayamayacağı sırlarını öğrendim. Çünkü ben onların dizlerinin dibinde yetiştim. Onlardan başkasını tanımadım. Delikanlılıkta yüzümde tüy bitene kadar erkek topluluklarına hiç katılmadım. Kur'an'ı bana onlar öğretti; nice şiirler ezberlettiler; yazıya alıstırdılar beni. Onlardan gördüğüm şeylerin hiçbirisini unutmuyorum. Bu da bende doğuştan var olan kıskançlıktan, onlar hakkında beslediğim kötü zandan ileri geliyor. Böylece haklarında bir hayli bilgi topladım.”⁶⁸

Bu eğitimden sonra İbn Hazm'ın babası onun eğitimi için bizzat Ebu'l-Hüseyin b. Ali el-Fâsî'yi görevlendirmişti. İbn Hazm onun yanında eğitimine devam etmiş

⁶⁴ ez-Zehebî, *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, s. 1146; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, s. 325.

⁶⁵ ez-Zehebî, *Sîretü'l-İmâm İbn Hazm el-Endelüsî*, Allâme Sa'id el-Afgânî (thk), Daru'l-Muktebes, Beyrut 2014, s. 46; Ebu Zehra *İbn Hazm*, s. 28 Apaydın, “İbn Hazm”, s. 30.

⁶⁶ ez-Zehebî, *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, s. 1146; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, s. 325; Apaydın, “İbn Hazm”, s. 40; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II. s. 294.

⁶⁷ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 191.

⁶⁸ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 258.

manevi gelişimini de hocasının yanında tamamlamıştır.⁶⁹ Daha sonra ise İbn Hazm ilim hayatına Kurtuba'da mescitlerde düzenlenen ilim halkalarına katılarak devam etmiştir. Mescitlerde katılmış olduğu ilim halkalarında hadis, fıkıh, lügat, nahiv, mantık, edebiyat, kelim ve tarih dersleri almıştır. Daha sonra ise Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed b. el-Cesur'un hadis derslerine katılmaya başlamıştır.⁷⁰ Yine Endülüs'ün birçok hadis âliminden dersler almıştır.⁷¹ Bunlar arasında Abdurrahman b. Abdullah b. Hâlid el- Hemezânî, Abdullah el-Ezdî, Yahya b. Abdurrahman b. Mes'ud b. Vechî'l Cenne⁷² ve Ebu Muhammed b. Bunûş el-Kâdî gibi hadis âlimleri bulunmaktadır.⁷³

İbn Hazm fıkıh derslerini ise Ebu Abdullah b. Yahya b. Ahmed b. Dahhûn⁷⁴, Ebu'l-Hıyâr Mes'ud b. Süleyman b. Müflit'ten,⁷⁵ kelim ve cedel ilimlerini Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Ebi Yezîd el-Mısrî'den (ö. 410/1019),⁷⁶ edebiyat, lügat ve nahiv derslerini el-Vezir Ebû Abede Hassân b. Mâlik b. Ebî Abdullah el-Kâdî en-Nahvî'den almıştır.⁷⁷ Ayrıca İbn Hazm *Tavku'l-hamâme* adlı eserinde Ebu's-Said el-Fetâ el-Ca'ferî'den de Kurtuba camisinde şiir ve edebiyat dersleri aldığını ve hocasından Tarafe b. el-Abd'ın muallakasını okuduğunu belirtmiştir.⁷⁸ Yine Şeyh Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Ebî Yezîd el-Mısrî'den edebiyat dersleri almıştır.⁷⁹ İbn Hazm mantık ilmini İbnü'l-Kettânî⁸⁰ ve Muhammed b. Hasan el-Mezhecî el-Kutubî'den okumuştur.⁸¹

Bunların dışında İbn Hazm Kasım b. Esebağ, Yunus b. Abdullah b. Muğîs el-Kâdî, Ciham b. Ahmed el-Kâdî, Muhammed b. Said b. Nebât, Abdillâh b. Muhammed b. Osman, Abdillâh b. Abdillâh b. Halid, Adullâh b. Rebî' et-Temimî, Abdullah b. Yusuf b. Nâmî ve Ebî Amr Ahmed b. Muhammed gibi hocalardan ders almıştır.⁸²

⁶⁹ Ergüven, "İbn Hazm", s. 51.

⁷⁰ el-Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebes*, s. 308; Üveys, *İbn Hazm*, s. 66.

⁷¹ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 182; Apaydın, "İbn Hazm", s. 40.

⁷² ez-Zehebî, *Sîretü'l-İmâm İbn Hazm el-Endelûsî*, s. 38.

⁷³ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 191; Apaydın, "İbn Hazm", s. 40.

⁷⁴ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, ss. 190-191; Apaydın, "İbn Hazm", s. 40.

⁷⁵ el-Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebes*, s. 308.

⁷⁶ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, ss. 190-191; Apaydın, "İbn Hazm", s. 40.

⁷⁷ el-Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebes*, s. 225; Apaydın, "İbn Hazm", s. 40.

⁷⁸ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 117; Apaydın, "İbn Hazm", s. 40.

⁷⁹ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 120.

⁸⁰ Apaydın, "İbn Hazm", s. 40.

⁸¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, s. 326.

⁸² ez-Zehebî, *Sîretü'l-İmâm İbn Hazm el-Endelûsî*, ss. 38-39.

İbn Hazm tarih derslerini el-Kâdî Ebu'l-Velîd b. Muhammed b. Yusuf el-Kurtubî'den ve babası Ahmed b. Sa'îd b. Hazm'dan almıştır.⁸³ Yine Hadis hocası olan Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed b. El-Cesur'dan tarih dersleri almış, onunla Taberi'nin *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* isimli eserini okumuştur.⁸⁴ Makkarîye göre İbn Hazm'ın babasının yazmış olduğu kendi dönemlerini anlatan bir tarih kitabı bulunmaktaydı.⁸⁵

1.2.3. Hocalığı ve Öğrencileri

İbn Hazm Endülüs'te meydana gelen siyasi karışıklıkların içinde bir müddet aktif olarak yer almıştır. Fakat daha sonra siyasi olaylardan uzaklaşarak kendini ilme vermiş, birçok eser kalame almış ve bunun yanında birçok öğrenci yetiştirmiştir. Onun yetiştirmiş olduğu öğrencileri arasında en meşhurları ve kendinden rivayet edenler oğlu Ebû Rafî' el-Fadl ve Ebû Abdullah el-Humeydi (ö. 488/1096)'dir.⁸⁶ Yine oğulları Ebû Usame Ya'kub ve Süleyman el-Mus'ab kendinden rivayette bulunmuşlardır.⁸⁷ Bir diğer öğrencisi Endülüs'ün önemli tarihçileri arasında yer alan Said el-Endelüsî (ö. 462/1070)'dir. Said el-Endelüsî, İbn Hazm'dan fıkıh, edebiyat, Mantık, astronomi, hadis, hesap ve tarih dersleri almıştır. İbn Hazm'ın Said el-Endelüsî ile olan ilişkisi Kurtuba'dan ayrıldıktan sonrada devam etmiş ve birbirleri ile mektuplaşmışlardır.⁸⁸

Yine el-Vezir Ebû Muhammed b. el-Arabî'de İbn Hazm'ın eserlerinden yararlanmışır.⁸⁹ Bunların dışında Ebu'l Hasan Şureyh b. Muhammed⁹⁰, Muhammed b. el-Velîd b. Muhammed el-Fehrî et-Tartûşi, Abdalbâkî b. Muhammed b. Sa'îd el-

⁸³ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, s. 308; Üveys, *İbn Hazm*, s. 67.

⁸⁴ Angel Gonzales Palancia, *Tarihül-Fikri'l-Endelüsî*, Hüseyin Munis (çev), Metebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1955, s. 213.

⁸⁵ Ahmed b. Mohammed al-Makkarî, *Nafhu-t-tib min Ghosnil-l-Andalusî-r-Rattî waTârîkh Lisânu-d-dîn İbnî-l-Khattîb*, Paccual de Gayangos (çev), Oriental Translation Found, London 1843, s. 200.

⁸⁶ ez-Zehebî, *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, s. 1146.

⁸⁷ Ergüven, "İbn Hazm", s. 55.

⁸⁸ Mahmut Kaya "Said el-Endelüsî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXV, İstanbul 2008, s. 556; el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-Ümem*, s. 9. (Giriş Bölümü); Adnan Demircan, *Abbasiler'in Sonuna Kadar İslam Tarihi Literatürü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016, s. 197.

⁸⁹ el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Udebâ*, s. 1653; ez-Zehebî, *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, s. 1151.

⁹⁰ ez-Zehebî, *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, s. 1146.

Ensârî ve Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed el-Velîd et-Tartûşî de İbn Hazm'dan ilim almış olanlar arasındadır.⁹¹

1.2.4. Ahlaki ve İlmi Kişiliği

İbn Hazm'ın kişiliğinin oluşumunda hiç şüphesiz içinde bulunduğu kozmopolit yapının etkisi çok büyük olmuştur. Yaşadığı dönemde Müslümanlar Hristiyanlar ve Yahudiler ile birlikte aynı ortamı rahatlıkla paylaşmış olduklarını ifade edebiliriz. Böyle bir ortamda farklı grupların etkileşimleri sadece fiziki alanlar ile sınırlı kalmamış, bunun yanında aktif bir şekilde bilgi ve fikir alış verişi de olmuştur.

İbn Hazm yazmış olduğu *Müdvâtu'n-Nufûs* ve *Tavku'l-Hamâme* isimli eserlerinde kendi ahlaki özelliklerinden bahsetmektedir. *Tavku'l-Hamâme* isimli eserlerinde kendisi hakkında şu ifadeler yer vermiştir:

“Benim iki huyum var. Bunlardan ötürü asla rahat bir yaşam yüzü göremiyorum. Bunlardan birincisi vefâdır. İster giyaben ister o kişinin yanında olsun, ister açıktan ister gizli olsun hiç fark etmez. Bu öyle bir sevgiden kaynaklanmaktadır ki ruhum alıştığı kimseden asla yüz çeviremez. Bir diğeri ise, bende öyle bir onur, izzet- i nefis var ki haksızlığa hiç dayanmam. Tanıdıklarımın davranış ve tutumlarındaki en ufak değişikliklerden dahi kuşulanırım. Böyle bir değişikliğin olmasındansa ölümü tercih ederim.”⁹²

Bunun yanında İbn Hazm kendisinde bulunan ve düzeltmek için uğraştığı kötü davranışlardan da bahsetmektedir. Bu konuyu “*Doğru bir iş yaptığımda aşırı memnuniyet, yanlış bir şey yaptığımda aşırı kızgınlık duymam, alay tarzında şaka, böbürlenme, gençlik gafleti ve sabırsızlıktan kaynaklanan yanlış davranışlar içerisinde olmam, başkalarına üstün gelme isteği, şan ve şöhret arzusu, aşırı gurur ile kin tutmam ve sû-i zan içinde olmam.*” şeklinde ifade etmektedir.⁹³ İbn Hazm, kötü olarak tanımladığı bu huylarını, kin tutma hariç, Allah'ın yardımıyla azim, sabır ve uzun süren mücadelelerden sonra tedavi ettiğini aktarmaktadır. Kin ve nefret

⁹¹ ez-Zehebî, *Sîretü'l-İmâm İbn Hazm el-Endelûsî*, s. 49; Apaydın, “İbn Hazm”, s. 40; Ergüven, “İbn Hazm”, s. 56.

⁹² İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 171.

⁹³ İbn Hazm, *Ahlak ve's-Siyer Müdvâtu'n-Nufûs*, Cemaleddin Erdemci, H. Hüseyin Bircan (çev), Dönem Yayıncılık, İstanbul 2014, ss. 61-64.

duygusunu nedeniyle kendine düşmanlık besleyen kişiler ile arkadaşlık kurmakta sıkıntı çektiğini belirtir.⁹⁴

İbn Hazm'ın bir başka özelliği ise sert bir mizaca sahip olmasıdır. Bu nedenle o çevresindekileri sert bir şekilde eleştirmekten geri durmamıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal çalkantıları İbn Hazm üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Bunun yanında yakalandığı şiddetli hastalık ve küçük yaşta aile fertlerini kaybetmesi de bu durum üzerinde etkili olduğu ifade edilmektedir.⁹⁵ Yakalandığı hastalığı şu şekilde ifade eder: “Çok şiddetli bir hastalığa tutuldum, dalak hastalığına. Dalağımda bir şişlik oluştu. Bu hastalık beni sinirli, sabırsız ve taşkın huylu birine çevirdi. Eski tabiatımı yitirmem beni çok üzdü. Kanaatimce dalak sağlam olduğu zaman vücuda neşe ve ferahlık vermekte, bozulduğu zaman ise tam tersi olmaktadır.”⁹⁶

Sert mizacından dolayı İbn Hazm, doğruluğuna inandığı şeyler konusunda kendisine muhalefet edenleri, onlar haklı bile olsa, dikkate almamış ve bu hareketin kötü olmadığını aksine bunun bir erdem olduğunu, hatta bunun kendisinin sahip olduğu en büyük erdemlerden bir tanesi olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷

İbn Hazm, sahip olduğu sert mizacı nedeni ile çokça eleştirilmiştir. Üslubunun sertliği, büyük âlimleri alaycı bir şekilde eleştirmesi, müçtehid imamları acımasızca tenkit etmesi, tartışma esnasındaki sert tavırları ve keskin itirazları nedeniyle birçok felakete uğramıştır. İbnü'l-Arîf, İbn Hazm hakkında şunu söylemiştir: “İbn Hazm'ın dili ile Haccâc'ın kılıcı kardeştir.”⁹⁸

Bunların dışında İbn Hazm, vefakâr, sabırlı ve izzet-i nefesine düşkün birisi olduğunu ifade edebiliriz. İbn Hazm dostlarına, karşı daima vefalı davrandığını ve aralarında ufak bir samimiyet oluşan hiçbir kimseyi unutmadığını belirtmiştir. Yine kendinden bahsederken İzzet-i nefesine çok düşkün olduğunu ve bundan vazgeçemediğini belirtmiştir⁹⁹

⁹⁴ İbn Hazm, *Ahlak ve's-Siyer*, s. 60.

⁹⁵ Ergüven, “İbn Hazm” s. 58.

⁹⁶ İbn Hazm, *Ahlak ve's-Siyer* s. 110.

⁹⁷ İbn Hazm, *Ahlak ve's-Siyer*, s. 65.

⁹⁸ ez-Zehebî, *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, s. 1154.

⁹⁹ İbn Hazm, *Ahlak ve's-Siyer*, s. 70; İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 129.

1.2.5. Siyasi Faaliyetleri

İbn Hazm on dört yaşına geldiği zaman Endülüs'te meydana gelen isyanlar ve taht kavgaları sonucunda Âmiriler (976-1008) olarak adlandırılan dönem başlamıştır. Bu dönemde Endülüs'te siyasi olaylar giderek şiddetlenmiş, Emevi hâkimiyeti son bulmuş, halifelik düşmüş ve halk arasında büyük bir kargaşa hâkim olmuştur.¹⁰⁰ Endülüs'te Emevi hâkimiyetinin tekrar güç kazanması için faaliyetler yürütülüyordu, bu faaliyetlerin yoğun olduğu merkezlerden bir tanesi de başkent Kurtuba idi. İbn Hazm'ın bu siyasi faaliyetler içinde aktif olarak bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır.¹⁰¹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbn Hazm'ın ailesi Endülüs'ün zengin ve aristokrat ailelerindendi. İbn Hazm'ın babası Ahmed b. Said Endülüs Emevi halifesi II. Hakem el-Müstansır'ın (ö. 366/976) ölümü üzerine genç yaşta hükümdar olan II. Hişam'ın (ö. 403/1013) hâcipliğini yapan İbn Ebî Amir ve daha sonrada onun yerine geçen oğlu Abdümelik el- Muzaffer'e vezirlik görevinde bulunmuştur.¹⁰² İşte bu ortamda İbn Hazm Endülüs'te meydana gelen bu siyasi olaylar sonrasında Emevî Hilâfeti'nin tekrar getirilmesi yönünde çağrıda bulunmuş ve bunun gerçekleşmesi için kendisi de aktif olarak siyaset yürütmüştür.¹⁰³ Ancak İbn Hazm'ın diğer bazı âlimlerle birlikte hilâfetin tekrardan getirilmesi için harcadığı samimi çabalar bir sonuç vermemiştir.¹⁰⁴ Meydana gelen bu ufak devletler birlik olmak yerine sürekli birbirleri ile uğraşmışlardır. Bu durum bazen birbirlerine karşı Hristiyan devletlerden yardım isteme noktasına kadar gitmiştir.¹⁰⁵

Endülüs Emevi Devletinin yıkılmasından sonra İbn Hazm ve ailesi Endülüs Emevilerine yardım etmek suçuyla tutuklandı ve hapse atıldı. İbn Hazm bu esnada kendilerine eziyet edildiğini, çok ağır cezalara çarptırıldıklarını ifade etmektedir.¹⁰⁶ Bu olaylar esnasında İbn Hazm babasını kaybetmiştir. Bütün bu olanlara rağmen Kurtuba'dan ayrılmayan İbn Hazm, Berberilerin Kurtuba'yı yağmalamaları üzerine

¹⁰⁰ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, s. 419.

¹⁰¹ Apaydın, "İbn Hazm", s. 40.

¹⁰² İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 172; ez-Zehebî, *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, s. 1147.

¹⁰³ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 181.

¹⁰⁴ Apaydın, "İbn Hazm", s. 40.

¹⁰⁵ Özdemir, *Endülüs Müslümanları, Siyasi Tarih*, s. 171.

¹⁰⁶ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s.172.

404/1010 yılında Kurtuba'dan ayrılmış ve Elmeriye'ye gitmiştir.¹⁰⁷ Fakat İbn Hazm Elmeriye'de Emevi iktidarını desteklediği suçlaması ile tekrar tutuklanmış ve daha sonra ise Hısnu'l-Kasr'a sürgün edilmiştir.¹⁰⁸ Bu olaylardan sonra İbn Hazm Kurtuba'dan Berberileri atmak için ordu kuran IV. Abdurrahman b. Muhammed el-Murtazâ'nın (1018) yanında yer almış ve ona vezirlik yapmışığı kaynaklarda yer almaktadır.¹⁰⁹ Gırnata'da iki ordu arasında meydana gelen savaş sonrasında İbn Hazm esir alınmış fakat kısa bir süre sonra ise serbest bırakılmıştır.¹¹⁰

Daha sonra Kurtuba'ya dönen İbn Hazm ilmi faaliyetlere devam ederken aynı zamanda siyasi olayları da yakından takip etmiş ve Emevi yanlısı kişilerle olan irtibatını sürdürmüştür. Emevilerin yürüttüğü siyasi olaylar sonucu Kurtuba'daki Berberi Hamud idaresi yıkılmış ve hâkimiyet tekrar Emevilere geçmiş, Ebu'l-Muttarif Abdurrahman b. Hişâm (420/1031) halife olmuştur. Yeni halifenin vezirleri arasında İbn Hazm da bulunmaktaydı.¹¹¹ Yukarıda belirttiğimiz gibi İbn Hazm'ın bu görevi Müslümanların birliği, Hristiyan devletlerin baskı ve saldırılarına birlikte karşı koymak, vatanına ve dinine hizmet için kabul ettiği söylenebilir.¹¹²

Fakat bu görev fazla uzun sürmemiş daha sonra çıkan ayaklanma sonucu halife azledilmiş yerine amcaoğlu el-Müstekfî Muhammed b. Abdurrahman b. Ubeydullah b. en-Nâsır geçmiş ve İbn Hazm tekrar tutuklanmıştır.¹¹³ Bundan sonra İbn Hazm kendini ilme vermiş ve ilimle meşgul olmuştur. Ancak İbn Hazm siyasetten fazla uzak kalamamış ve 418/1024 yılında halife olan III. Hişam Mu'tedbillah'ın vezirliğini yapmıştır. İbn Hazm'ın bu görevi yaklaşık dört ay sürmüştür ve bu siyasi görev İbn Hazm'ın siyasi olarak son görevi olmuştur.¹¹⁴

Yukarıda kısaca aktarmaya çalıştığımız siyasi olayların içinde aktif olarak yer alan İbn Hazm Endülüs Emevi devletinin yıkılmasından sonra siyaseti bırakmış ve kendini ilime adanmıştır.¹¹⁵ Bundan sonra kaleme aldığı yazıları ile Endülüs'te bulunan

¹⁰⁷ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s.173; Vilchez, "Life and Times of Ibn Hazm", s. 9.

¹⁰⁸ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s.181.

¹⁰⁹ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s.182; ez-Zehebî, *Sîretü'l-İmâm İbn Hazm el-Endelûsî*, s. 42.

¹¹⁰ Arnaldez, "İbn Hazm", s. 791; Apaydın, "İbn Hazm", s. 40.

¹¹¹ ez-Zehebî, *Sîretü'l-İmâm İbn Hazm el-Endelûsî*, s. 42; Ebu Zehra, *İbn Hazm*, s. 43.

¹¹² Ergüven, *İbn Hazm*, s. 66.

¹¹³ Apaydın, "İbn Hazm", s. 40; R. Arnaldez, "İbn Hazm", s. 791.

¹¹⁴ Ebu Zehra, *İbn Hazm*, s. 44; R. Arnaldez, "İbn Hazm", s. 791; Apaydın, "İbn Hazm", s. 40.

¹¹⁵ ez-Zehebî, *Sîretü'l-İmâm İbn Hazm el-Endelûsî*, s. 42.

Müslümanların birliği için çabalamıştır. İbn Hazm ve birçok âlim Endülüs'te meydana gelen çözülmenin ve parçalanmanın nedenini araştırıp ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunun yanında dönemin idarecilerini Müslümanların sorunlarını görmezden geldikleri için sert bir şekilde eleştirmişlerdir.

1.2.6. Vefatı

Bütün bu siyasi olaylardan, kargaşalardan ve sıkıntılardan uzaklaşarak Mente Lişem'e yerleşen İbn Hazm burada ilimle meşgul olmuş ve talebe yetiştirmiştir. İbn Hazm 72 yaşında 28 Şubat 456/15 Ağustos 1064 yılında Mente Lişemde vefat etmiştir.¹¹⁶

1.3. İbn Hazm'ın Eserleri

İbn Hazm İslami ilimlerin hemen hemen bütün alanlarında birçok eser vermiş bir âlimdir. O fıkıh, kelam, felsefe, mantık, nesep ilmi, hadis, dinler tarihi, dil, edebiyat, siyer ve İslam Tarihi alanlarında birçok eser vermiştir. Oğlu Ebû Râfi' b. Fazl b. Ali babasının eserlerinin miktarının yaklaşık seksen bin varaktan oluşan 400 cilt kitap olduğunu rivayet etmektedir.¹¹⁷ Bu eserlerden birçoğu günümüze ulaşmamıştır, günümüze ulaşan eserlerinin birçoğu neşredilmiştir.¹¹⁸

1.3.1. Fıkıh

a- el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm: Bu eser İbn Hazm'ın en önemli eserleri arasında yer almaktadır.¹¹⁹ Eser Zâhirî mezhebinin düşünce yöntemi ve fıkıh usûlü hakkında bilgi vermekte ve aynı zamanda Zâhirî fikhının metodolojisini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. İbn Hazm bu eserinde ayrıca kendi usul anlayışını diğer mezheplerin usul anlayışlarıyla karşılaştırmış ve kendine ait görüşleri aklî ve naklî delillerle

¹¹⁶ ez-Zehebî, *Sîretü'l-İmâm İbn Hazm*, s. 68; R. Arnaldez, "İbn Hazm", s. 791; Apaydın, "İbn Hazm", s. 40.

¹¹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 326; ez-Zehebî, *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, s. 1147; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, s. 298.

¹¹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 326; ez-Zehebî, *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, s. 1147.

¹¹⁹ ez-Zehebî, *Sîretü'l-İmâm İbn Hazm*, s. 50.

ispatlamaya çalışmıştır. İbn Hazm eserde ayrıca; âyet ve hadislerde yer alan lafızlar, emir-nehiy, umum-husus, nâsîh-mensûh, icâzu'l-Kur'ân, istisnâ, kinâye, mecâz, muhkem-müteşabih, icmâ ve delil gibi meseleleri ele almaktadır. Eserin farklı baskıları vardır. Mahmûd Hâmid Osmân'ın neşri ile 1998 yılında Dâru'l-hadîs yayınevi tarafından Kâhire'de yayımlanan eser bunlardan birisidir.¹²⁰

b- el-Muhallâ Bi'l-Âsâr fî Şerhi'l-Mücellâ Bi'l-İhtisâr: İbn hazm'ın zahiri mezhebinin fikhına dair yazmış olduğu bir eserdir ve el-Mücellâ isimli kitabın şerhidir.¹²¹ İbn Hazm eseri tamamlamadan vefat ettiği için eser oğlu Ebû Râfi tarafından tamamlanmıştır. Abdulgaffâr Süleymân el-Bendârî'nin neşrettiği eser, 1995 yılında Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye yayınevi tarafından 12 cilt halinde Beyrut'da yayımlanmıştır.¹²²

c- Mülahhasu İbtâlî'l-Kıyâs ve'r-Re'y ve'l-İstihsân ve't-Taklîd ve't-Ta'îl: İbn Hazm'ın fikh usulüne dair yazmış olduğu bir eserdir.¹²³ Sa'îd el-Afgânî'nin neşrettiği eser, 1969 yılında Dâru'lfikri'l-'Arabî yayınevi tarafından Dımaşk'ta yayımlanmıştır.

d- Ashâbü'l-Fütyâ mine's-Sahâbe ve Men ba'Dehüm 'alâ Merâtibihim fî Kesreti'l-Fütyâ: Bu eser Cevâmi'ü's-sîre'nin zeylinde yayımlanmıştır.¹²⁴

e- el-Mücellâ: İbn Hazm'ın muhtasar şekilde fikhî görüşlerini ortaya koyduğu bir ciltlik eseridir.¹²⁵

f- Merâtibü'l-İcmâ': Üzerinde icma' gerçekleşen konuların fikh bablarına göre ele alındığı bir eserdir.¹²⁶

1.3.2. Mantık ve Kelam

a- et-Takrîb li-Haddi'l-Mantık ve'l-Medhal İleyhi bi'l-Elfâzi'l-'Âmmiyye ve'Lemsileti'l Fıkhiyye: İbn Hazm eserinde Yunan filozof Aristo'nun mantığı

¹²⁰ Apaydın, "İbn Hazm", s. 50; Ergüven, İbn Hazm, s. 68.

¹²¹ ez-Zehebî, Sîretü'l-İmâm İbn Hazm el-Endelûsî, s. 49.

¹²² İbn Hazm, *el-Fasl*, I. s. 69.

¹²³ Apaydın, "İbn Hazm", s. 50.

¹²⁴ Apaydın, "İbn Hazm", s. 50.

¹²⁵ Apaydın, "İbn Hazm", s. 50.

¹²⁶ Apaydın, "İbn Hazm", s. 50.

ekseninde mantık ilmini ele almaktadır.¹²⁷ İbn Hazm eseri yazma amacının mantık ve felsefe ilimleri hakkındaki yanlış düşünceleri yok etmek ve doğru düşüncenin ilkeleri olduğunu ortaya koymak ve mantık ilminden herkesin faydalanması için mantık ilmini kolaylaştırmak olarak söylenebilir. Bunun için mantık meselelerini ele alırken anlaşılması zor mantık ve felsefe terimleri yerine dînî terimler kullanmış, örneklerini de fikhî meselelerden seçmiştir.¹²⁸ İhsan Abbas'ın neşrettiği eser, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşr yayınevi tarafından *Resâilu İbn Hazm* serisinin IV. cildi içerisinde 1983 yılında Beyrut'da yayımlanmıştır.

b- el-Usûl ve'l-Furû': Bu eserinde İbn Hazm çeşitli kelim konularını ele almaktadır.¹²⁹ Muhammed Âtîf el-İrâkî, Süheyr Fazlullah ve İbrâhim Hilâl'in birlikte neşrettikleri eser, 1978 yılında Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye yayınevi tarafından Kahire'de yayımlanmıştır.

c- Risâle fî Müdâvâti'n-Nüfûs ve Tehzîbi'l-Ahlâk ve'z-Zühd fi'r-Rezâ'il. İbn Hazm bu eserinde insanların bozulan ahlaklarını düzeltme ve nefis hastalıklarını tedâvî etmek amacıyla kaleme almıştır. İbn Hazm eserinde hayata ilişkin tecrübelerinden hareketle insanlara hikmetli sözler şeklinde ahlâkî tavsiyelerde bulunmaktadır.¹³⁰ Eser 2014 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir.¹³¹

1.3.3. Risaleleri

İbn Hazm'ın çeşitli alanlarda yazmış olduğu birçok risale bulunmaktadır ve İhsan Abbas bu risalelerin çoğunu neşretmiştir. İhsan Abbas'ın neşrettiği risâleler, 1981, 1983, 1987 yıllarında el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşr yayınevi tarafından *Resâilu İbn Hazm* adıyla IV cilt halinde Beyrut'da yayımlanmıştır.¹³²

¹²⁷ ez-Zehebî, *Sîretü'l-İmâm İbn Hazm el-Endelüsî*, s. 51.

¹²⁸ Ergüven, İbn Hazm, s. 68; Apaydın, "İbn Hazm", s. 50.

¹²⁹ Apaydın, "İbn Hazm", s. 50.

¹³⁰ İhsan Abbas (neş), *Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî*, I-IV. Beyrut 1983.

¹³¹ Ahlak ve's-Siyer Müdâvâtu'n-Nüfûs, Cemaleddin Erdemci, H. Hüseyin Bircan (çev), Dönem Yayıncılık, İstanbul 2014.

¹³² Abbas (neş), *Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî*, I-IV. Beyrut 1983.

I. ciltte şu risaleler yer almaktadır:

Tavku'l-Hamâme fi'l-Ülfeti ve'l-Üllâf,

Risâle fî Nüdâvâti'n-Nüfûs,

Risâle fî'l-Ğinâi'l-Mülhî ve Mübâhun Hüve em Mahzûr,

Faslun fî Ma 'rifeti'n-Nefs bi-Ğayrihâ ve Cehlihâ bi-Zâtihâ.

II. ciltte şu risaleler yer almaktadır:

Risâletü Nakti'l- 'Arûs fî Tevârîhi'l-Hulefâ

Risâle fî Ümmehâti'l-Hulefâ

Risâle fî Cümeli Fütuhi'l-İslâm ba 'de Rasûlillâh

Risâle fî esmâi'l-hulefâ' ve'l-vülât ve zikri müdedihim

Risâle fî Fadâli'l-Endelüs ve Zikri Ricâlihâ

Zikru Evkâti'l-Ümerâ' ve Eyyâmihim bi'l-Endelüs

III. ciltte şu risaleler yer almaktadır:

Risâle fî'r-Red 'Alâ İbni'n-Nağrile el-Yehûdî

Risâletâni Ecâbe Fihimâ 'an Risâleteyni Süile Fihimâ Süâle't-Ta 'nîf

Risâle fî'r-Red 'Ale'l-Hâtif min bu

Risâletü't-Tevkîf 'Alâ Şâri 'i'n-Necât bi'h-Tisâri't-Tarîk

Risâletü't-Telhîs li-Vüchi't-Tahlîs

Risâletü'l-Beyân 'an Hakâiki'l-Îmân

Risâle fî'l-Îmâme

Risâle fî Hükmi men Kâle İnne Ervâhe Ehli's-Şekâ'i Mu 'azzebetün ilâ Yevmi'd-Dîn

IV. ciltte şu risaleler yer almaktadır:

Risâletü Merâtibi'l- 'Ulûm

et-Takrîb li-Haddi'l-Mantık

Risâle fî Elemi'l-Mevt ve İbtâlihi

er-Red 'Ale'l-Kindî el-Feylesûf

Tefsîru Elfâzin Tecrî Beyne'l-Mütekellimîne fi'l-Usûl

Yine bunların yanında İbn Hazm'ın farklı alanlara dair birçok risalesi bulunmaktadır.¹³³

1.3.4. Tarih ve Biyografi

a-Cemheretü Ensâbi'l-'Arab: İbn Hazm'ın nesep ile ilgili yazmış olduğu bir eserdir ve eserinde özetleme metodunu kullanmıştır. Eserde Arapların nesepleri yanında birçok ilginç bilgi yer almaktadır. Kitabında Adnanîler, Kahtânîler ve Kudâalılar gibi büyük Arap kabilelerini incelemiş ve bu kabilelerin başka coğrafyalara ve Endülüs'e gelmeleri, yerleşmeleri hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgilerin yanında şehirler, beldeler, Arapların tapmış oldukları putlar, Eyyâmü'l-Arab, ve eski arap kabileleri hakkında bilgilerde vermektedir. Bunların dışında kitabın sonunda Berberi kabileleri ve bazı Müvelled kabileler hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.¹³⁴ Abdusselâm Muhammed Hârûn'un tahkik ettiği eser, Dâru'l-me'ârif yayınevi tarafından 1962 yılında Kâhire'de yayımlanmıştır.¹³⁵

b-Cevâmi'u's-Sîre: İbn Hazm'ın Hz. Peygamber'in hayatını özet bir şekilde ele aldığı ve İbn İshak'tan aktarımlar yaptığı eseridir. İbn Hazm konuları özet bir şekilde ele almış ve Hz. Peygamber'in ahlakı ve peygamberliğinin delilleri konularını ön plana çıkarmaya çalışmıştır. İbn Hazm, Hz. Peygamber'in hayatına dair olayları yoğun bir şekilde aktarmıştır. İhsân Abbâs ve Nasuriddîn el-Esed'in neşrettiği eser, 1956 yılında Dâru'lme'ârif yayınevi tarafından Kâhire'de yayımlanmıştır. Ayrıca eser Türkçe'ye çevrilmiştir.¹³⁶

c-Haccetü'l-Vedâ': İbn Hazm eserde Hz. Peygamber'in veda haccını anlatmıştır. İbn Hazm eserin giriş kısmında metoduna dair önemli bilgiler vermiş ve bu eseri kaleme alırken gerçekleşen olayları bizzat şahit olmuş gibi nakletmiştir. Eser 1998 yılında Ebu

¹³³ Bu kitapların ayrıntılı listeleri için bkz: ez-Zehabî, *Sîretü'l-İmâm İbn Hazm el-Endelûsî*, s. 51; Üveys, ss. 111-121 Apaydın, "İbn Hazm", s. 50.

¹³⁴ Mehmet Özdemir, "Endülüs Tarihi'nin Mevcut Kaynakları Üzerine I", XIV, *İSTEM*, 2009, s. 17.

¹³⁵ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*, Abdusselâm Muhammed Hârûn (thk), Dâru'l-me'ârif, Kâhire 1962.

¹³⁶ İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, M. Salih Arı (çev), Çıra Yayınları, İstanbul 2004.

Sayb Kerim tarafından tahkik edilerek Beytü'l-Efkâru'l-Devletü'n-Neşr yayınevinde basılmıştır.

d- el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal: Dinler ve Mezhepler hakkında yazmış olduğu eseridir. İbn Hazm bu eserini yazma amacını ve içeriğini eserinin mukaddimesinde vermiştir.¹³⁷ İbn Hazm dinlerin ve mezheplerin ortaya çıkması konusunda birçok kitap yazıldığını belirtmiş, fakat bunların bir kısmının konuları çok uzun ele aldığı, bir kısmın da kısa yazıldığını belirtmiştir. Bu eserlerden uzun yazılanların konuları anlaşılmasız bir biçimde ele aldığı bundan dolayı da konunun anlaşılmadığını söylemektedir. Kısa yazılanların ise konular hakkında yeterli bilgi vermediklerini, muhaliflerin görüşlerini iletmediklerini belirtmektedir.¹³⁸ İşte bu nedenle böyle bir eser yazmayı gerekli gördüğünü belirtmiştir. Eser Halil İbrahim Bulut tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek Yazma Eserler Kurumu tarafından 2017 yılında yayımlanmıştır.

e- Tavku'l-Hamâme fi'l-Ülfeti ve'l-Üllâf: Aşk ve sevgi üzerine yazmış olduğu edebi bir kitaptır. Fakat eseri kaleme alırken döneminin olaylarından örnekler vermesi bu eseri salt aşkı anlatan bir kitap değil, bunun yanında bir sosyal tarih kitabı olarak tanımlamamıza olanak veriyor. Eserinde halk ve üst düzey yöneticilerden bolca örnekler vermiştir. Eser 1985 yılında Mahut Kınık Tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.¹³⁹

f- Risâle fî Fadli'l-Endelüs ve Zikri Ricâlihâ: Endülüs'ün faziletleri hakkında yazmış olduğu bir risaledir. Risaleyi Kayravanlı Ebû Ali et-Temimî'nin Endülüslü âlimlerin kendi ilim adamlarının, idarecilerin hayat hikâyelerini ve ülkelerinin faziletlerini yazmakta tembel olduklarını söylemesi üzerine kaleme almıştır. Risalesine bu konu hakkında daha önce fazla eser yazılmadığını fakat Endülüslülerin kendi ülkelerinin faziletleri hakkında çok sayıda eser kaleme aldığı belirterek başlar. Daha sonra ise Endülüs'te yetişmiş tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat, şiir, tarih, tıp, nesep, kelam ve felsefe alanlarında eserler vermiş olan âlimler ve eserlerinden övgüyle

¹³⁷ Makkârî, *Nefhu't-Tib*, II. s. 294.

¹³⁸ İbn Hazm, *el-Fasl*, s. 130; Adem Sezgin Uzun, "İbn Hazm'ın Gulât Anlayışı ve Gâli Fırkalar", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 38.

¹³⁹ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*, Mahmut Kınık (çev), İnsan Yayınları, İstanbul 1985.

bahseder.¹⁴⁰ İbn Hazm'ın bu eserine İbn Saïd (ö. 685/1286) bir zeyl yazmıştır. Yazmış olduğu bu zeylde İbn Hazm'ın belirttiği ilim dallarına ek olarak coğrafya, kıraat, astroloji ve musiki alanlarındaki âlimleri ve eserlerini eklemiştir.¹⁴¹

g- Risâletu Nakti'l-'Arûs fî Tevârîhi'l-Hulefâ': İbn Hazm tarafından bu eseri Emevi halifesi Hişam b. Hakem'in ardından idareyi ele geçiren Mu'taz b. Abbâd'ın kendisini Emevi soyundan geldiğini ve Hişam'ın idareyi kendisine bıraktığını iddia etmesi üzerine bu iddianın doğru olmadığını ispat etmek için yazmıştır. İbn Hazm'ın bu çıkışı üzerine Mu'taz b. Abbâd, İbn Hazm'ın eserlerini yaktırmıştır¹⁴². Eserin içeriği şu şekildedir; Dört halife dönemi, Emeviler, Abbasiler ve Endülüs tarihinden kısaca bahseder. Bundan sonra kendi zamanına kadar geçen sürede halifeler hakkında ilginç bilgiler verir.¹⁴³ Bu başlıklardan bazıları şöyledir;

- Halife tayin edilen ancak buna ömrü yetmeyenler
- Halife tarafından değil de başkaları tarafından veliaht tayin edilenler
- Şura ile Halife tayin edilenler
- Fetih sahipleri
- Şair ve Edîb Olan Halifeler
- Kureyş dışından Halife olarak isimlendirilenler
- Dayı ve amcasını öldürenler
- İnsanlara en son Hac yaptıran Halife
- Küffâra karşı bizzat kendileri cihad eden son Halifeler
- Farklı Mezheplere tabi olanlar.

İbn Hazm bu küçük risalesinde bunlar gibi 104 farklı başlığı ele almaktadır. Bu başlıklar hepsi birbirinden farklı konuları özet bir şekilde ele almaktadır.

h- Risâle fî Ümmehâti'l-Hulefâ': Hz. Ebu Bekir döneminden başlayarak yaşadığı döneme hüküm süren halifelerin hilâfet süreleri ve anneleri hakkında kısa bilgiler

¹⁴⁰ Özdemir, "Endülüs Tarihi'nin Mevcut Kaynakları Üzerine I", s. 28.

¹⁴¹ Neşreden İhsan Abbas, "Resâilü İbn Hazm el-Endelüsü" Müessesetü'l-Arabiyye lî'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut 1987, ss. 170- 190. Recep Uslu, "İbn Saïd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XX, İstanbul 1999, s. 304.

¹⁴² Demirci, *İbn Hazm*, s. 11.

¹⁴³ Abbas, "Resâilü İbn Hazm el-Endelüsü" ss. 43-118.

verdiği bir eserdir.¹⁴⁴ Risalenin sonunda İbn Hazm'ın Gazneli Mahmud'un Hindistan'da büyük fetihler gerçekleştirdiğinden bahsetmesi tarih bilgisinin genişliğini göstermektedir. Yine buradaki Müslümanların Zahirî mezhebine mensup oldukları iddiasında bulunmuştur.¹⁴⁵

ı- Risâle fî Cümeli Fütûhi'l-İslâm Ba'de Rasûlillâh: Hz. Peygamberden sonra gelen halifeler tarafından gerçekleştirilen İslam fetihleri hakkında yazmış olduğu eseridir.¹⁴⁶

l- Risâle fî Esmâi'l-Hulefâ' ve'l-Vülât ve Zikri Müdedihim: İbn Hazm yazmış olduğu bu kısa risalede Emevi ve Abbasi halifelerinin kısa bir listesini sunmaktadır. Risalede halifelerin ne zaman idareye geçtiğini, görev sürelerini, Halifelerin annelerinin isimlerini, yapmış oldukları önemli işleri nerede ve ne zaman vefat ettiklerini özet bir şekilde ve akıcı bir üslup ile yazmıştır. Burada halifelerin isimlerini zikrederken onların künyeleri ile beraber vermiştir.¹⁴⁷

m- Zikru Evkâti'l-Ümerâ' ve Eyyâmihim bi'l-Endelüs: Endülüslü yönetici ve idarecileri anlattığı müstakil bir eserdir.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Abbas, "Resâilü İbn Hazm el-Endelüsî" ss. 119-124; Ayrıca bu bölüm Cezvetü'l-Muktebes'te aynen geçmektedir.

¹⁴⁵ İbn Hazm, Risâle fî Ümmehâti'l-Hulefâ, s. 133.

¹⁴⁶ Abbas, "Resâilü İbn Hazm el-Endelüsî" ss. 125-136.

¹⁴⁷ Abbas, "Resâilü İbn Hazm el-Endelüsî" ss. 138-160.

¹⁴⁸ Abbas, "Resâilü İbn Hazm el-Endelüsî" ss. 191-208.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HAZM'IN TARİHÇİLİĞİ

2.1. Yaşadığı Dönemde Endülüslü İslam Tarihçileri

Endülüs, miladi X. ve XI. asırlarda temellerini Halife III. Abdurrahman'ın (ö. 350/961) attığı ve oğlu II. Hakem (ö. 366/976) döneminde ilmi ilerleme kaydetmiş, ilim ve sanatta yüksek bir seviye elde etmiştir.¹⁴⁹ Özellikle hilâfet döneminde Endülüs'teki okur-yazar oranı Avrupa ve diğer bölgelerinden oldukça fazla olduğu görülmektedir.¹⁵⁰ Ülkenin başkentinde ve diğer bölgelerinde kurulan küttâb (ilkokullar), medreseler, açılan kütüphaneler ve bunların sahip olduğu kitaplar Endülüs'ü bölgenin eğitim merkezi yapmış, birçok ilim adamı ve öğrenci Endülüs'e ilim tahsili için gelmiştir. Bunun yanında başkent Kurtuba'nın; Bağdat, Şam, Kahire, Fas, Kayravan gibi ilim ve kültür merkezleriyle rekabet halinde olması da Endülüs'teki ilmi seviyeyi artıran etkenler arasındadır. Bu ilerlemenin bir sonucu olarak Endülüs özellikle de Kurtuba, İslam dünyası ve Avrupa'dan birçok öğrenci için cazibe merkezi olmuştur. Endülüs'teki yüksek ilmi seviye Mülûkü't-Tavâif döneminde de devam etmiştir. Endülüs'ün farklı bölgelerinde ortaya çıkan bu küçük devletler ilmi ve edebi faaliyetlere büyük önem vermişler ve maddi olarak desteklemişlerdir. Buna örnek olarak XIV. yüzyılda Gırnata'da açılan, sadece Endülüslülerin değil Mağribli öğrencilerinde eğitim aldığı medrese örnek olarak gösterilebilir.¹⁵¹

Bu ilmi ortamda tarih ilminin seyrine baktığımız zaman karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Endülüs tarih ilminde doğu ekolünü takip etmiş ve bu bağlamda

¹⁴⁹ Ergüven, "V ve VI. Yüzyıllarda Endülüs'ün İlmî ve Edebî Panoramasına Genel Bir Bakış", XV, *İstem*, 2010, s. 19.

¹⁵⁰ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 726.

¹⁵¹ Mehmet Özdemir, "Gırnata", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIV, İstanbul 1996, s. 56.

Endülüs tarihi¹⁵² ve Endülüslülere ait genel tarih kitapları, şehir tarihi, tabakât ve edebiyat kitapları yazılmıştır.¹⁵³ İlk dönem Endülüslü tarihçiler olayların arka planını inceleyen eleştirel bir tarih anlayışına sahip olmadıkları ve bunun sonucu olarak Endülüs'te yazılan ilk tarih kitapları önceki yazılan tarih kitaplarının kopyası mahiyetinde olduğu söylenebilir. Bu kitaplar hanedan tarihleri ve rivayetlerin toplanıp olduğu gibi nakledilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁴

Endülüs'te tarih yazımının ilk döneminde Mısırlı tarihçilerin etkisi görülmektedir. Bunun sebebi olarak İspanya'nın fethi için ülkeye gelen Tâbîîn tabakasını zikredebiliriz. Tâbîîn tabakası, ülkelerine döndükten sonra İspanya'nın fethi ile ilgili şahit oldukları ve edindikleri bilgileri kendinden sonra gelen öğrencilerine aktardılar. Aktarılan bu bilgiler kısa zamanda Mısır'ın edebi ve dini çevrelerince kabul görmüş ve kayıt altına alınmıştır.¹⁵⁵

Endülüs'te miladi IX. ve X asırdan itibaren tarih yazıcılığı doğudan bağımsız hale gelmeye başladığını ifade edebiliriz. XI. yy'dan itibaren ise Endülüs'te tarih yazıcılığı hız kazandı. Müslümanların küçük devletlere ayrılmasından sonra İbn Hayyan (ö. 469/1076) ve İbn Hazm (ö. 456/1064)¹⁵⁶ gibi tarihçiler ile devam etmiş ve sonraki dönemlerde Müslümanların iç karışıklıklar ile uğraşmasına rağmen tarih yazıcılığının aynı şekilde devam ettiğini söyleyebiliriz.¹⁵⁷

İbn Hazm'ın yaşadığı çağdaki tarihçilere ve bunların eserlerine baktığımız zaman Endülüs'te tarih yazıcılığının ilk özgün eserlerinin verildiğini görmekteyiz. Onun yaşadığı dönemin tarihçileri arasında Razî ailesine mensup İsa b Ahmed er-Razî (ö 379)¹⁵⁸, İbn Ebu'l-Feyyâz (ö. 459)¹⁵⁹, Ahmed el-Kurtubî (ö. 410/1019), Muhammed el-Kurtûbî (ö. 423/1032), Sâid el-Kurtûbî (ö. 462/1070), Yûsuf b. Abdilber (463/1071), Hayyan el-Kurtûbî (ö. 469/1076), Abdullah el-Bekri (ö. 487/1095) ve

¹⁵² Özdemir, Endülüs Müslümanları Kültür Medeniyet, s. 228.

¹⁵³ Şaban Öz, "Endülüs'te Tarih ve Kahhale'ye Göre Endülüslü Tarihçiler", XIV, *İSTEM* 2009, s. 83.

¹⁵⁴ Özdemir, Endülüs Müslümanları Kültür Medeniyet, s. 228.

¹⁵⁵ Muhammed Abdülhamid İsa Sakr, "Endülüs'te Tarih Okulunun Gelişimi", Mustafa Hizmetli (çev), *NÜSHA*, II:V, 2002, s. 137; Öz, "Endülüs'te Tarih ve Kahhale'ye Göre Endülüslü Tarihçiler" s. 82.

¹⁵⁶ Özdemir, Endülüs Müslümanları Kültür Medeniyet, s. 225.

¹⁵⁷ Öz, "Endülüs'te Tarih ve Kahhale'ye Göre Endülüslü Tarihçiler" s. 83.

¹⁵⁸ Abdolvahid Zennun Taha, "Endülüs'te Arap Tarih Yazıcılığının Doğuşu", Mustafa Hizmetli (çev), *AÜİFD*, XXXIX, s.749.

¹⁵⁹ Taha, "Endülüs'te Arap Tarih Yazıcılığının Doğuşu", s. 754.

öğrencisi Muhammed el-Humeydî (ö. 488/1098) gibi dönemin önemli tarihçileri bulunmaktadır.¹⁶⁰

Ahmed el-Kurtubî, (ö. 410/1019) tarihçi ve hadis âlimidir. Yazmış olduğu tarih kitabı ise *Kitâbu'l-İhtilâf fî Ulemâi'l-Endülüs*'tür.¹⁶¹ Muhammed el-Kurtûbî (423/1032) dönemin önemli tarihçileri arasındadır ve eserinin ismi *Târihu'd-Devleti'l-Amiriyye*'dir.¹⁶² Sâid el-Endelüsî (ö. 462/1070) tarihçi, nesep âlimi ve kadı. Meriye'de dünyaya gelmiş ve Tuleytula kadılığı yapmıştır. Endülüs tarihine ait birçok eseri bulunmaktadır. Bunlar *Cevâmiu'l-Ahbâri'l-Ümem mine'l-Acem, et-Ta'rif bi-Tabakâti'l-Ümem, Târihu'l-İslâm, Savvânu'l-Hukm fî Tabakâti'l-Hükemâ*'dır.¹⁶³ Yûsuf b. Abdilber (463/1071) Tarihçi, nesep ve ricâl âlimi. el-Eşbûn ve Şinterîn'de kadılık görevinde bulunmuştur. Eserleri *el-Kasd ve'l-Ümem fî't-Ta'rif bi-Usûli Ensabi'l-Arab ve'l-Acem, el-istiâbti Ma'rifeti'l-Ashâb, Musannef fî Megazi'n-Nebî, Kitâbu'l-Ma'rufîne bi'l-Künâ mine's-Sahabe, el-inbah fî Kabaili'r-Rüvât*'tır.¹⁶⁴ Ebu Mervan Hayyân b. Halef b. Hayyân (ö. 469/1076) Endülüs tarihçileri arasında önemli bir yere sahiptir. *el-Muktebes* isimli eseri bizlere Endülüs tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedir ve İbn Hazm bu eserin on cilt olduğunu belirtir.¹⁶⁵ Yine İbn Hazm'ın hocası Ahmed b. Muhammed hadis alanında tanınmasına rağmen tarih ilmi ile de ilgilenmiştir. İlim tahsili için gittiği doğuda Ebu Bekr Ahmed b. Fazl b. Abbas ed-Dineverî'den *Taberî'nin Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk* isimli eserini okumuştur. İbnü'l-Cesur'un bu eseri Endülüs'e getiren ilk kişi olduğu aktarılmaktadır.¹⁶⁶

Bu tarihçilerin yazmış oldukları tarih kitapları Endülüs tarihi ve tarihçiliği noktasında büyük öneme sahiptirler. Bu nedenle yukarıda zikredilen eserler daha sonraki dönemler için de önemli referans kitapları olmuş ve Endülüs tarihine ışık tutmuştur.

¹⁶⁰ Öz, "Endülüs'te Tarih ve Kahhale'ye Göre Endülüslü Tarihçiler" s. 85-90.

¹⁶¹ Öz, "Endülüs'te Tarih ve Kahhale'ye Göre Endülüslü Tarihçiler" s. 88.

¹⁶² Öz, "Endülüs'te Tarih ve Kahhale'ye Göre Endülüslü Tarihçiler" s. 88.

¹⁶³ Demircan, Abbasiler'in Sonuna Kadar İslam Tarihi Literatürü, s. 197; Özdemir, Endülüs Müslümanları Kültür Medeniyet, s. 231.

¹⁶⁴ Demircan, Abbasiler'in Sonuna Kadar İslam Tarihi Literatürü, s. 199; Özdemir, "Endülüs Tarihi'nin Mevcut Kaynakları Üzerine I", s. 16.

¹⁶⁵ Özdemir, "Endülüs Tarihi'nin Mevcut Kaynakları Üzerine I", s. 16.

¹⁶⁶ Cumhur Ersin Adıgüzel, "XI. Asırda Endülüs'te İlmi Hayat" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 165.

2.2. İlimleri Sınıflandırması ve Tarih İlminin Yeri

Yapılan ilimler tasnifi, bizlere tasnifi yapan kişinin, yetişmiş olduğu ortamın ve dönemin ilmi seviyesi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda İbn Hazm'ın yaptığı tasnif XI. yüzyılda Endülüs'teki ilmi ortam hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır.¹⁶⁷

İlimler tasnifi ilk çağlardan itibaren filozof ve bilim adamlarının önem verdikleri bir konu olmuştur. Zira ilimlerin sınıflandırılması hem nazari hem de pratik olarak gereklilik arz etmektedir.¹⁶⁸ İlkçağ Yunan dünyasında yapılan ilimler tasnifine baktığımız zaman bu sınıflandırmanın içerisinde tarih ilmi yer almamaktadır, ancak İslam dünyasında yapılan çalışmalarda tarih ilmine yer verildiğini görmekteyiz.¹⁶⁹

İslam bilim tarihinde ise ilimler tasnifinin İslam fetihleri ile beraber Müslümanların felsefi birikim ile karşılaşmaları sonucu ortaya çıkmaya başlamış olduğunu söyleyebiliriz.¹⁷⁰ Ortaya çıkan bu eserler genellikle ilimlerin amacı, yöntemi ve konuları arasındaki ilişkileri ele almaktadır. Ayrıca yapılan bu tasniflerden eğitim-öğretim alanında da kolaylık sağlanması amaçlanmıştır.¹⁷¹ Müslümanlar tarafından yapılan sınıflandırmalar, İslami ilimler göz önüne alınarak, dönemlerinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ve birçok yeniliklerle beraber yapılmıştır.¹⁷² İslam dünyasında yapılan ilimler, tasniflerine baktığımız zaman, İslam filozoflarının ağırlıklı olduğunu görebiliriz. İslam filozofları tasniflerini yaparken Yunan felsefesinden etkilendikleri de dikkat çekmektedir.¹⁷³ İslam medeniyet tarihinde Kindî (ö. 866), Fârâbî (ö. 950), Ebu Abdullah el-Harezmi (ö. 997), İhvân-ı Safa (m. 10. asır), Ebu Hayyan et-Tevhidî (ö. 1023), İbn Sina (ö. 1036), İmam Gazzâlî (ö. 1111), Ebu'l-Berekât el-Bağdadî (ö. 1166), Fahreddin Râzî (ö. 1210), İbn Haldun (ö. 1406), Taşköprüzade (ö. 1561), Kâtip

¹⁶⁷ Peker, "İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi", s. 320.

¹⁶⁸ Kasım Şulul, *İslam Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlü*, İnsan yayımları, 2015, s. 41; Cevher Şulul, "İslam Felsefesinde İlimlerin Sınıflandırılması Geleneği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 2000, s. 83.

¹⁶⁹ Şulul, *İslam Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlü*, s. 42.

¹⁷⁰ Mehmet Bayrakdar, *İslam Felsefesine Giriş*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005, s. 135.

¹⁷¹ Mehmet Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 13.

¹⁷² Bayrakdar, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, s. 13.

¹⁷³ Hidayet Peker, "İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi", *UÜİFD*, 18, 2009, s. 321.

Çelebi (ö. 1658) gibi isimler bu alanda eser vermişlerdir.¹⁷⁴ Bunlardan bir tanesi de İbn Hazm'dır.

İbn Hazm ilimleri *Takrîb li Haddi'l-Mantık*¹⁷⁵ ve *Merâtibul'l-Ulûm*¹⁷⁶ isimli eserlerinde iki farklı şekilde sınıflandırır. İbn Hazm'ın yapmış olduğu bu iki sınıflandırmaya baktığımız zaman aralarında önemli farklılıkların olmadığı anlaşılmaktadır. İbn Hazm'ın iki tasnifinde de kendinden önce yapılmış olan tasniflerin dışına çıkmadığını görmekteyiz. İbn Hazm tasnifine ilimleri klasik olarak kendinden önce yapılmış olan tasnifler gibi dini ilimler ve akli ilimler olarak ikiye ayırarak başladığını görürüz.

Takrîb li Haddi'l-Mantık isimli eserinde İbn Hazm, ilimleri, İslami ilimler ve öncekilerin ilimleri olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu sınıflandırmada 14 ilimden bahseden İbn Hazm, tasnifinde yer alan ilimlerden hangilerinin İslami ilimler, hangilerinin öncekilerin ilimleri olduğu hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır. İbn Hazm'ın yapmış olduğu ilk tasnif; Kur'ân, Hadis, Mantık, Mezhepler Tarihi, Belagat, Fetva, Dilbilim, Tarih, Tıp, Matematik, Astronomi, Gramer, İbare (rüya tabiri ilmi) ve Şiir, şekildedir.¹⁷⁷

İbn Hazm *Merâtibul'l-Ulûm* adlı eserinde ise ilimleri yedi başlık altında sınıflandırmaktadır. Tasnif etmiş olduğu ilimlerin her zaman ve her yerde bütün milletler için geçerli olduğunu belirtmiştir. İbn Hazm, sıralamış olduğu yedi ilim arasında yer alan astronomi, matematik, tıp ve felsefe ilimlerinin her millet için aynı olduğunu belirtmektedir. İbn Hazm, din, dil ve tarih ilimlerinin milletten millete farklılık gösterdiğini vurgulamaktadır. İbn Hazm'ın yapmış olduğu ikinci tasnif şu şekildedir; İlmü's-Şerîa', İlmü'l-Ahbâr, Lügat ilmi İbn Hazm'a göre her millet için ortaktır ve bu ilimler her millette bulunmaktadır. Milletler arasında farklılık göstermeyen ilimleri ise İbn Hazm, Astronomi, Matematik, Tıp ve Felsefe İlimleri¹⁷⁸ olarak vermektedir.

¹⁷⁴ Şulul, "İslam Felsefesi Geleneğinde İlimlerin Sınıflandırılması Geleneği", s. 221.

¹⁷⁵ İbn Hazm, *et-Takrîb li Haddi'l-Mantık*, neş. İhsan Abbas, Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî, Beyrut 1983.

¹⁷⁶ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, neş. İhsan Abbas, Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî, Beyrut 1983.

¹⁷⁷ İbn Hazm, *et-Takrîb li Haddi'l-Mantık*, s.348-350; Peker, "İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi", s. 325.

¹⁷⁸ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 78; Peker, "İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi", s. 325.

İbn Hazm bu ilimleri sıraladıktan sonra İslami ilimleri tek tek ele almış ve bu ilimleri kısaca açıklamıştır. İbn Hazm İslami ilimleri dört başlık altında vermektedir; İlmü'l-Kur'ân, İlmü'l-Hadîs, İlmü'l-Fıkh ve İlmü'l-Kelâm. Daha sonra bu ilimlerin içeriklerinden kısaca bahseder. Daha sonra dil ilmini iki kısma ayırır bunlar; gramer ve şiirdir. Son olarak ise tarih ilmini detaylı birşekilde ele aldığını görmekteyiz.¹⁷⁹

2.3. İbn Hazm'ın Kaynakları

Tarih alanında eser verenlerin ana kaynakları bu alana yönelik kullanmış oldukları malzemelerdir. Tarihçinin kullandığı kaynakların eseri için yeterli bilgiyi sunması, güvenilir olması, ilk kaynak olması gibi durumlar tarihçinin ve eserinin güvenilir olduğunu gösterir.

İbn Hazm'ın eserlerine baktığımız zaman kendinden önceki İslam Tarihi alanında yazılmış olan birçok eseri kaynak olarak kullandığını görmekteyiz. İbn Hazm bu kaynakları titizlikle ele almış ve hangi alanda eser vermiş ise o alana yönelik eserleri kaynak olarak kullanmıştır.

İbn Hazm'ın kaynaklarını doğrudan ve dolaylı olan kaynaklar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Doğrudan olmayan kaynaklar İbn Hazm'da tarih kültürünün, siyasi düşüncesinin ve iktisadi fikrinin oluşmasında katkıda bulunmuş olan kaynaklardır. Kur'an ve sünnet bu kaynaklar arasındadır, yine Kur'an ve sünnet doğrudan kaynaklar arasında da yer alırlar.¹⁸⁰

Doğrudan kaynaklar ise İbn Hazm'ın eserlerinde açık bir şekilde bahsettiği ve bunlardan alıntı yaptığı kaynaklardır. Bu kaynaklar dini kaynaklar ve çeşitli alanlarda yazılan eserler olarak ikiye ayrılır. Dini Kaynakların başında Kur'an ve sünnet gelmektedir. Yine İbn Hazm Hristiyanlara ve Yahudilere karşı yazmış olduğu reddiyelerde bu dinlerin kendi Kutsal metinlerini kullanmıştır. İbn Hazm kendinden önce yazılmış olan birçok tarih kitabını görmüş ve eserlerinde kaynak olarak kullanmıştır.

¹⁷⁹ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, ss. 78-79.

¹⁸⁰ Üveys, *İbn Hazm*, s. 145.

2.3.1. Kur'an

İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an her alanda olduğu gibi İslam Tarihi alanında da tarihçilerin en önemli kaynağı olmuştur. İbn Hazm'ın tarih anlayışında Kur'an büyük bir öneme sahiptir. İbn Hazm'ın tarih tanımına baktığımız zaman Kur'anın büyük öneme sahip olduğunu görebiliriz.¹⁸¹ Yine İbn Hazm'ın geçmiş ümmetlerin ve peygamberlerin haberlerini anlattığı yazılarında, Kur'an onun en büyük kaynağı olmuştur. Kur'an, İbn Hazm'ın dinler tarihi araştırmalarında başvurduğu ilk kaynaktır. İbn Hazm Tevrat ve İncil eleştirisi yaparken referans aldığı yegâne eser Kur'an olmuştur.

Ayrıca İbn Hazm Hz. Peygamber'in hayatını ve diğer eserlerini yazarken Kur'an'dan bolca istifade etmiştir.¹⁸² Hz. Peygamber'in savaşlarını ve Veda Haccını ele aldığı çalışmasında da Kur'an'ı Kerimden faydalanmıştır. Yine önemli eserleri arasında yer alan *Cemheretü Ensâbi'l-Arab* isimli eserinde bolca Kur'an-ı Kerimde faydalanmıştır.¹⁸³ Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbn Hazm'ın tarih, medeniyet, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardaki düşüncelerinin oluşmasında Kur'an'ın önemli bir rolü vardır.¹⁸⁴

2.3.2. Hadis

Hadis, Kur'an gibi İbn Hazm'ın en önemli kaynaklarından biri olmuştur. İbn Hazm'a göre hadisler Hz. Peygamber döneminin günlük kayıtlarıdır. Bu ifadeden İbn Hazm'ın, hadislerin, Hz. Peygamber dönemine ışık tuttuğunun bilincinde olduğunu anlamaktayız. İbn Hazm'ın eserlerinde hadise büyük önem vermiştir ve bunun en güzel örneğini yazmış olduğu *Haccetü'l-Vedâ* isimli eserinde görmemiz mümkündür. İbn Hazm, bu eserini, Hz. Peygamber'in veda haccına bizzat şahit olmuş gibi ele

¹⁸¹ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 79.

¹⁸² Bkz: *Cevâmiu's-Sîre*, s.33; İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 40, 100, 101, 190, 201, 203; İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 100, 101, 190, 201, 203 vd.

¹⁸³ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, s. 1, 7, 181, 208, 214, 303, 442.

¹⁸⁴ Üveys, *İbn Hazm*, s.147.

almıştır.¹⁸⁵ *Cemheretü Ensâbi'l-Arab* isimli eserinde Buhâri'nin *Sahîh*'inden¹⁸⁶ ve İmam Malik'in *Muvattâ'*sından¹⁸⁷ bolca rivayette bulunmuştur.

2.3.3. Siyer ve Mağazi Kitapları

Kur'an ve Hadisten sonra İbn Hazm'ın önem verdiği bir diğer kaynak siyerdir. İbn Hazm'a göre siyer malzemesi vahiy dönemi hakkında ayrıntılı bilgi veren en önemli kaynaktır. Ayrıca bu kaynaklarda ilk halifelerin hayat hikâyeleri, fetihleri, idari uygulamaları ve dönemleri ile ilgili birçok bilgi bulunmaktadır.¹⁸⁸ Siyer kitapları arasında; İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *Siretü İbn İshâk*'ı¹⁸⁹ Vâkidî'nin (ö. 207/822) *Meğâzi*'si¹⁹⁰ Musa b. Ukbe'nin yazmış olduğu *Meğâzi*¹⁹¹ Ebû Ömer b. İbn Abdülberr'in (ö. 463/1071) yazmış olduğu *ed-Dürer fi İhtisâri'l-Meğâzi ve's-Siyer*¹⁹² Said b. Yahya el-Umevi'nin *Kitâbu's-siyer*, Ebu Davud es-Sicistani'nin *A'lamu'n-Nübüvve* ve Ebu Ca'fer Ahmed b. Kuteybe'nin (ö. 276/889) *A'lamu'n-Nübüvve*¹⁹³ gibi eserler yer almaktadır. Bu eserlerin birçoğunun siyerin ve İslam Tarihinin ilk ana kaynakları olması nedeni ile İbn Hazm'ın eserlerinin güvenilir olarak addedilmiştir.

2.3.4. Fetih Kitapları

İbn Hazm yazmış olduğu *Cümelu Fütûhi'l-İslâm* isimli risalesinde, Hz. Peygamber sonrası gerçekleşen İslam fetihlerini kısa bir şekilde ele almıştır. Bu bağlamda İbn Hazm'ın kendinden önce yazılmış olan İslam fetihleri ile alakalı kitaplardan haberdar olduğu anlaşılabilir. Bunlar arasında Vâkidî'nin yazmış olduğu

¹⁸⁵ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, Ebu Sayb Kerim (thk), Beytü'l-efkâru'l-devletü'n-neşr, Riyad 1998, s. 112.

¹⁸⁶ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, s. 104, 120.

¹⁸⁷ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, s. 423. Ayrıca diğer hadisler için bkz: İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, ss. 516-517.

¹⁸⁸ Üveys, "Tarihçi Olarak İbn Hazm", s. 759.

¹⁸⁹ İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, ss. 73, ve 355.

¹⁹⁰ İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, İhsan Abbas, Nasîre'd-Din Esed (thk), Dâru'l-Mearif, Mısır, ty, ss. 35-36.

¹⁹¹ İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, s. 20.

¹⁹² İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, s. 52.

¹⁹³ İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, s. 20.

Fütûhu's-Şam, İbn Abdilhakim'in (ö. 257/870) *Fütûhu'l-Mısır*, Belâzûrî'nin (ö. 279/892) *Fütûhu'l-Büldân* ve diğerleri bulunmaktadır.¹⁹⁴

2.3.5. Genel Tarih Kitapları

İbn Hazm yazmış olduğu eserlerde kendinden önceki birçok tarihinin kitaplarından faydalanmıştır. İbn Hazm'ın yukarıda bahsettiğimiz Endülüs tarih kültüründen de faydalandığı görülmektedir. Bu kaynakların başında Abdülmelik b. Habib'in (ö. 238) yazmış olduğu *Târih* isimli eseridir.¹⁹⁵ Bunun yanında Ebî Hassân el-Hasen b. Osman ez-Ziyâdî'nin¹⁹⁶ *Târihi*, Halife b. Hayyât'ın *Târîhu Halife b. Hayyât*,¹⁹⁷ İbn Hasime ile de meşhur olmuş *Târîhu Ebîbekr b. Zuheyr b. Şeddad*,¹⁹⁸ İbnu'l-Kelbî'nin *el-Esnâm'ı*¹⁹⁹ ve Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî'nin *Tarihi*²⁰⁰

Endülüs tarihi ile ilgili kaynaklarına baktığımız zaman Hocası İbnü'l Feradi'nin yazmış olduğu *el-Muhteli ve'l-Mutelif fi Esmâi'r-Ricâl*,²⁰¹ Muhammed b. Yusuf el-Varrak'ın *Mesâliku İfrikiya ve Memâlikuha*²⁰² Ahmed b. Muhammed b. Musa er-Râzî'nin *Sıfâtü Kurtuba ve Hitatuha ve Menâzilü'l-Ayân* isimli kitabı ve Endülüs tarihi ile ilgili kitapları,²⁰³ Ahmed b. Saîd'in Endülüs tarihi ile ilgili kitaplarını²⁰⁴ İbn Hazm'ın kaynakları arasında zikredebiliriz.

2.3.6. Kutsal Kitaplar

İbn Hazm'ın önemli kaynakları arasında Kutsal kitaplar da bulunmaktadır. İbn Hazm'ın yaşadığı döneme baktığımız zaman, Endülüs medeniyetinin içinde barındırdığı çeşitli milletlere ve dinlere mensup insanlar ile adeta bir mozaik

¹⁹⁴ Bkz: İbn Hazm, *Cümelu Fütûhi'l-İslâm*; Üveys, *İbn Hazm*, s. 150.

¹⁹⁵ Üveys, *İbn Hazm*, s. 150.

¹⁹⁶ İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, ss. 33-36.

¹⁹⁷ İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, ss. 36-39.

¹⁹⁸ İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, ss. 33-34.

¹⁹⁹ İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, s. 373.

²⁰⁰ İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, s. 63; İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, s. 139.

²⁰¹ İbn Hazm, *Risâle fi fadli'l-Endelüs ve zikri ricâlihâ*, s. 14.

²⁰² İbn Hazm, *Risâle fi fadli'l-Endelüs ve zikri ricâlihâ*, ss. 8-9.

²⁰³ İbn Hazm, *Risâle fi fadli'l-Endelüs ve zikri ricâlihâ*, s.14.

²⁰⁴ İbn Hazm, *Risâle fi fadli'l-Endelüs ve zikri ricâlihâ*, s.17; Üveys, *İbn Hazm*, s. 150.

andırdığını görmekteyiz. İbn Hazm da yaşadığı dönemden ve çevresinden etkilenmiş ve bazı olaylara duyarsız kalmamıştır.

Çevresindeki farklı din mensuplarına yapmış olduğu itirazlarında, onların Kutsal Kitaplarından yaralanmıştır.²⁰⁵ Yazmış olduğu *el-Fasl* isimli kitabında bu Kutsal metinlerden alıntılar, tarihsel eleştiriler ve metin çözümlenmeleri bulunmaktadır.²⁰⁶ Yine kutsal kitapların yanında dinler tarihi ve mezhepler ile ilgili, döneminde yazılmış birçok kaynağı kullanmıştır. Bu kitaplar arasında Beşir en-Nâsik'in kitabı, Eş'arî'nin *Kitâbü'l-Mecâlis* isimli kitabı, Ebu Ubeyd el-Kâsım'ın *Risâletü'l-Îmân*, Kayravanlı Attâf b. Dûnas'ın yazmış olduğu kitap ve Hişâm b. el-Hakem'in *el-Mizân* isimli kitaplarıdır.²⁰⁷ Yine yazmış olduğu *Risâle fî fadli'l-Endelüs ve zikri ricâlihâ* isimli eserinde İncil'den örnek vermiştir.²⁰⁸

2.3.7. Bizzat Şahit Olduğu Olaylar

İbn Hazm'ın kaynakları arasında İbn Hazm'ın bizzat şahit olduğu olaylarda zikredilebilir. İbn Hazm kendi dönemiyle ilgili malumatı aktarırken, olayların içinde yaşamış olmanın ve olaylara bizzat tanık olmanın vermiş olduğu avantajı kullanmıştır. Bunun en güzel örneği XI. yy Endülüs medeniyetinin sosyal durumuna dair önemli bilgiler içeren *Tavku'l-Hamâme* isimli eseridir. Eserde kendi döneminde yaşamış olan üst düzey devlet adamlarından, yöneticilerden, ilim adamlarından, tüccarlardan, sıradan halktan, kadınlardan kısacası toplumun her kesiminden örnekler sunmaktadır. Bunu “Bu kitabımda tanık olduğum olayları üzerine söylediğim şiirleri anlatacağım. Bundan dolayı ne sen, ne de yazdıklarımı okuyan kişi, söze kendi söyledikleri ile başlamadığım için bana kızmaz. Belki dostlarım kendi başından geçenleri doğrudan anlattığım için bana kızmazlar. Bu nedenle bu riskleri göze alarak senin istediğin alanda başımdan geçenleri anlatacağım. Bu kitapta tanık olduğum olaylara, güvendiğim kimselerin bana anlattıklarına, sadık kalmayı bir görev bildim”²⁰⁹ şeklinde ifade etmiştir.

²⁰⁵ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, s. 7, 362, 505, 507.

²⁰⁶ Üveys, “Tarihçi Olarak İbn Hazm”, s. 759;

²⁰⁷ Üveys, *İbn Hazm*, s. 149.

²⁰⁸ İbn Hazm, *Risâle fî fadli'l-Endelüs ve zikri ricâlihâ*, s. 177.

²⁰⁹ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 35.

Fakat İbn Hazm'ın en önemli tarih kitabı olan *Cemheretü fî Ensabi'l-Arab*'ta sadece on beş adet kaynaktan bahsettiğini görmekteyiz. Bunun nedeni ise nesep konusunda İbn Hazm'ın ulaşabildiği kaynaklarının sınırlı olmasıdır, fakat İbn Hazm ulaşabildiği kaynakları zikretmiştir. Baktığımız zaman Onun eserlerinde kaynakları fazlaca zikretmemesinin en önemli nedeni; ondan önceki tarih yazarlarının eserlerinde bu şekilde olmasından dolayıdır.²¹⁰

2.4. Tarih Tanımı ve Tarih Anlayışı

İbn Hazm tarih ilminin tanımını yaparken “*İlmü'l-Ahbâr*” terimini kullandığını görmekteyiz.²¹¹ İbn Hazm'a göre tarih eski kralların, şehirlerin, meşhur din adamlarının haberlerini içeren bir ilim dalıdır. Ona göre tarih ilminin ele alıp inceleyeceği önemli konuların başında İslam Tarihi gelmektedir ve bu çerçevede Hz. Peygamber ve dört halife dönemi, fetihler, sultanların icraatları ve İslam devletleri inceleme konusudur, ayrıca İsrailoğulları'nın tarihi de büyük oranda doğruluklar içerdiği için incelenebilir. Yine kısmen de olsa, kendileri hakkında doğru bilgi bulunan Rum ve İran tarihi de tarih ilminin konusu olabilir. Fakat İbn Hazm kendileriyle ilgili fazla bilgi olmayan Hint, Çin, Türk ve Hazar ülkelerinin tarihlerinden bahsetmenin oldukça zor olduğunu vurgular. Aynı şekilde Kıptîler, Yemâniler, Süryaniler gibi milletler hakkındaki bilgilerin hurafelerden ibaret olduğunu ve bu yüzden onların tarihlerinin incelenemeyeceğini belirtir. İbn Hazm risalesinde nesep ilmini de tarih ilminin bir parçası olarak değerlendirir.²¹²

İbn Hazm'ın diğer bir tanımı ise yukarıdaki tanımına yakındır. Bu tarife göre tarih ilmi eski, meşhur beldelerin, bilinen eski krallıkların başlarından geçen olayların ve buna benzer rivayetlerin tevatür yolu ile nakledilmesidir. Yine İbn Hazm nakledilen bu rivayetlerin doğruluğundan şüphe duyulmaması gerektiğini ifade etmektedir.²¹³

İbn Hazm'ın tanımına baktığımız zaman onun tarih ilmini alt başlıklara ayırdığını görmekteyiz. İbn Hazm tarih ilmini;

²¹⁰ Üveys, *İbn Hazm*, s. 152.

²¹¹ İbn Hazm, *Merâtibü'l-Ulûm*, s. 78.

²¹² İbn Hazm, *Merâtibü'l-Ulûm*, s. 79.

²¹³ İbn Hazm, *Takrîb lî Haddî'l-Mantık*, s. 202.

İmparatorluklar Tarihi

Yıllıklar

Şehir Tarihleri

Tabâkât ve Terâcim

Farklı konuları ele alan tarihler

Dinler ve Mezhepler tarihi

İlimler Tarihi

Sosyal Tarih

İktisat Tarihi şeklinde sınıflandırdığını görmekteyiz.²¹⁴ İbn Hazm medeniyet tarihi konularında da bilgi toplamış ve eserler yazmıştır. Yukarıdaki yapmış olduğu sınıflandırmaya baktığımız zaman son dört bölümün medeniyet tarihi ile alakalı olduğunu görmekteyiz.

İbn Hazm tarih tanımını yaparken aynı zamanda tarih ilmini, güvenilir olma bakımından da kendi içinde ayırmaktadır. İbn Hazm İslam'ın başlangıcını, fetihlerini, halifelerin ve idarecilerin haberlerini, onların işlerini ele alan İslam Tarihini en güvenilir tarih olarak nitelendirdiğini görmekteyiz. İbn Hazm'a göre tarihi rivayetlerdeki bu güvenilirlik İslam Tarihinin olaylarını kaydetmedeki ve aktarmadaki titizlikten kaynaklanmaktadır. Burada hadis ve tarih arasındaki sıkı bağlantıya dikkat çeken İbn Hazm, rivayetlerin kayıt altına alınırken hadis usûlünün tarihi rivayetler içinde kullanıldığına dikkat çeker ve bununda rivayetleri güvenilir kıldığını ifade etmektedir.²¹⁵ İbn Hazm'ın nakle vermiş olduğu önemi onun hadis ilmine sıkı sıkıya bağlı olmasından anlayabiliriz. İbn Hazm'a göre tarih ilmi belgeler üzerine kurulur ve bu belgelerin doğrulanması zorunludur. Ayrıca İbn Hazm'ın tarih anlayışında naklin önemli bir yere sahip olduğunu ifade edebiliriz. Nakillere ve bu nakillerin doğruluğuna

²¹⁴ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 78-81.

²¹⁵ Ayhan Tekineş, "Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma" *Hadis Tedkikleri Dergisi*, 2: 2, 2004, s. 7; Üveys, "Tarihçi Olarak İbn Hazm", *Uluslararası Katımlı İbn Hazm Sempozyumu*, Bursa, Ekim 26-28, 2007, s. 750.

olan bağılılığı İbn Hazm'ın tarih konusunda gözlem ve deney ile araştırma yapanların sonuçlarına güvenmesi kadar kendine güvenmesine neden olduğunu görebiliriz.²¹⁶

İbn Hazm'a göre İsrailoğulları'nın tarihinin çoğu doğrudur ve tarihi rivayetlerine bazı ilaveler yapılmıştır. Onların tarihlerinin Şam sürgünü ile Şam'dan kurtuluşlarına kadar olan bölümü büyük oranda sahihtir. Şam sürgününden önce aktarılan İsrailoğulları'nın tarihi ise sahih değildir. İbn Hazm, Rumların tarihi ile alakalı olarak büyük İskender dönemine kadar olan kısmının sahih olduğunu, fakat İskender'den öncesinin güvenilir olmadığını belirtmiştir. İbn Hazm'a göre Türk, Hazar, Kuzeyde bulunan milletlerin ve Sudan tarihi hakkında ise güvenilir bilgi yoktur. İbn Hazm Çin tarihinin kayıt altına alındığını, ancak onların tarihlerinden bahsetmenin zor olduğunu ifade etmiştir. Kıptiler, Yemâniler, Süryaniler gibi milletlerin yok olduğunu belirten İbn Hazm, bu milletler hakkındaki bilgilerin hurafelerden ve yalanlardan ibaret olduğunu aktarmıştır. İbn Hazm, Fars tarihi hakkında ise Dara b. Dara ve Ezid Şirin Bâbek'in zamanlarının doğru olduğunu, bunların dışında olan bölümlerin sahih olmadığını ifade etmiştir.²¹⁷

İbn Hazm'ın bu ifadelerinden onun elde etmiş olduğu tarihi malumat ile hareket ettiğini anlamaktayız. İbn Hazm İslam Tarihi ile ilgili aktarılan rivayetlerin çokluğu ve bu rivayetlerin doğruluğuna olan inancı nedeni ile İslam Tarihini en güvenilir tarih olarak nitelemiştir. Kendileri hakkında fazla bilgiye ulaşamadığı ve edindiği bilgilerin güvenilirlikleri konusunda olan şüphesi nedeni ile birçok milletin tarihini güvenilir olarak görmekten kaçındığını ifade edebiliriz. Çünkü İbn Hazm'a göre bir milletin tarih ilmine konu olabilmesi için o millet hakkında gelen rivayetlerin ve belgelerin yeterli ve aynı zamanda bu rivayetlerin güvenilir olması gerekmektedir.²¹⁸

²¹⁶ Üveys, *İbn Hazm*, s. 123.

²¹⁷ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 79.

²¹⁸ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 78.

2.5. İbn Hazm'a Göre Tarih İlminin Faydaları

Tonybee tarihin entelektüel bir araştırma merakının ötesinde insanda başka bir takım hisler uyandırdığını, bunların başında huşu duygusunun geldiğini kabul etmektedir. Bu nedenle O tarih ilmini insanın Tanrıyı daha iyi tanıması için önemli bir araç olarak değerlendirmiştir.²¹⁹ Bir başka tarihçi Jhon Tosh ise tarih ilmine faydacı bir bakış açısı ile yaklaşarak; “*Tarih geçmişin muhakemesini yapma ve gelecek çağların yarını için ders çıkarma görevini üstlenmiştir*”²²⁰ açıklamasında bulunmaktadır.

Yine Endülüs'te yetişmiş önemli tarihçiler arasında yer alan İbnü'l-Hatîb (ö. 1374) tarih ilmini malumatın aktarılması, güzel hasletlerin ölümsüzleştirilmesi, neseplerin bilinmesi ve tecrübe kazanılması için bir araç olarak görmektedir. Ona göre tarih akıl sahiplerinin ibret alması ve kendilerini geleceğe hazırlayan, aynı zamanda geçmişte yaşananları derleyip toplayan bir ilimdir.²²¹

İbn Hazm'ın tarihin faydaları konusunda kendinden önceki İslam tarihçileri gibi tarih ilminin bir amacının ve gayesinin olduğuna inanmaktadır. İbn Hazm'dan önceki İslam tarihçilerinin genellikle üzerinde durduğu iki husus bulunmaktadır. Bunlar dini gayeler ve öğretime yönelik amaçlardır. Fakat İbn Hazm, bu iki gayenin yanında tarih ilminde birçok fayda olduğunu iddia etmektedir. İbn Hazm bu faydaları şöyle ifade etmektedir;

“Büyük krallıkların nasıl yok olduğunu, bayındır memleketlerin, sağlam bir şekilde inşa edilmiş ve bununla şöhret kazanmış olan şehirlerin nasıl harap olduğunu, bu şehirlerde yaşayan insanların nasıl yok olup tarihten silindiğini, dünya üzerindeki insanların göç ettiklerinden haberdar olmak. Yine birçok insanı katleden ve birçoğuna zulmeden hükümdarlar hakkında bilgi edinmek. Kendinden sonra gelecek olanlar için mal biriktirenlerin, çok sayıda asker ve silaha sahip olan kralların nasıl ortadan kalktığını, bu kralların sonlarının nasıl geldiğini, onlardan gelen bilgilerin nasıl kesildiğini, bu kralların evlatlarının dağılıp yok olduğunu, öğrenmek. Bu insanların geçmişlerinden dolayı kendilerine atfedilen kötülükler, günah ve yergilerin bu dünyada da

²¹⁹ Arnold Toynbee, *Uygarlık Yargılanıyor*, Nurer Uğurlu (çev), Örgün Yayınevi, İstanbul 2016, s. 210.

²²⁰ Jhon Tosh, *Tarihin Peşinde*, Özden Arıkan (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 14.

²²¹ Nizameddin Parlak, *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in Siyasi Kişiliği ve Tarihçiliği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 77.

ahirette de bu insanlar için ebedi olarak kalıcı olduğunu öğrenmek. Bu haberlerde sonra kişi bu kişileri örnek almasın ve iyilik sahibi insanları örnek alıp onlarla beraber olmaya çalışsın. Kişi bu insanlar hakkındaki kötü haberleri öğrenerek onlardan hoşlanmasın ve uzak dursun. Kişi salih insanların ve ilim ehli insanların hayat hikâyelerini öğrenerek, onlar gibi olmaya çalışsın. Onları örnek alarak davranışlarını onlara göre ayarlasın ve isminin onlarla beraber anılmasını istesin. Dünyada kötülük yapanların, fesat çıkarıcıların, kan dökenlerin haberlerini öğrenerek, bu insanların dünya üzerinde bırakmış olduğu kötülükleri bilsin ve bu insanlardan nefret etsin onları örnek almasın, adının bu insanlarla beraber anılmasını asla istemesin.”²²²

İbn Hazm’ın yukarıdaki ifadelerinden onun tarih ilminin daha çok dini faydaları üzerinde durduğunu görmekteyiz. Ona göre tarih ilmi kendisinden ders alınacak en iyi örnektir. Bu bağlamda kişi geçmişten ders almalı ve geçmiştekilerin hatalarına düşmemeli. Ayrıca bu ifadelerinden tarih ilminin geçmişteki insanlar hakkındaki hakikatleri öğrenme konusunda önemli bir ilim olduğunu anlamaktayız. O bu ifadeleri ile özellikle tarihten ders alma hususu üzerinde durmuştur.

İbn Hazm tarih ilmi ile ilgili düşüncelerini Endülüs’ün içinde bulunduğu sıkıntılı süreçte dile getirdiğini görmekteyiz. Yaşadığı dönemde Müslümanların içinde buldukları sıkıntılı durumdan kurtulmaları için mücadele etmiş ve eski ihtişamlı günlere dönmeleri için çaba sarf etmiştir. Bunun için tarih ilmine ve faydalarına büyük önem verdiğini ifade edebiliriz. O Müslümanların geçmişten ders çıkarmaları gerektiğini belirtmiş ve öncekilerin düştükleri hataları tekrarlamamaları gerektiğini ifade etmiştir.

Bunların yanında İbn Hazm tarih ilminin insanı aktif tuttuğunu ve insanın boş vakitlerini değerlendirmek için kullanabileceği şeklinde birkaç faydasından daha bahsetmektedir. Ayrıca ilimle uğraşan insanların bu zorlu uğraş esnasında tarih okuyarak dinlenebileceklerini ifade etmektedir. Ona göre tarih ilminin medeniyet inşa etmede de önemli bir rolü vardır. Zira O tarih ilmini geçmişin bir kaydı olarak görür ve şimdinin anlaşılmasında ve geleceğin inşasında bir anahtar olarak değerlendirir.

²²² İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, ss. 71-72.

Ona göre tarih ilmi hakikatleri öğrenmek için önemli araçlardan bir tanesidir ve bu ise, ancak çok çalışma ile elde edilir.²²³

İbn Hazm'ın ilimler tasnifi yaparken tarih ilmini ikinci sıraya koyarak milletlerin birbirlerinden ayrıldığı ilimler başlığı altında zikretmiştir. İbn Hazm'ın tarih ilminin faydaları ile ilgili görüşleri ve ilimler tasnifinde tarih ilmini ikinci sıraya koymuş olması, ayrıca bir ulus için tarih bilincinin ne kadar önemli olduğunu ifade etmiş olması onun tarih ilmine vermiş olduğu önemi göstermektedir.

2.6. İbn Hazm'ın Tarih Usûlü

Abdülhâlim Üveys'in "*İbn Hazm'ın tarih ile ilgili eserleri tarih yazım kurallarını içinde bulunduran türdendir. Bunların en önemlisi hem sened hem de metin olarak tarihi rivayetleri tenkit edebilmesidir. Ben bir tarihçi olarak İbn Hazm'ı incelerken İslam Tarihinin ilk beş asırlık dönemi boyunca, İslam tarihçileri arasında yazdıklarında tarihi eleştiriyi onun kadar kullanan birini görmedim.*"²²⁴ şeklindeki ifadesi bizlere İbn Hazm'ın tarih metodu hakkında bilgi vermektedir.

İbn Hazm, Zahiriliğin etkisi ile yukarıda da belirttiğimiz gibi nakle çok büyük önem vermiştir ve yine Zahiriliğin etkisi ile eserlerinde hadisten bolca yararlanmış, bununla beraber hadis ilminde uygulanan cerh ve ta'adil usûlünü tarihe de uyguladığını ifade edebiliriz. Bu nedenle cerh şüphesi bulunan rivayetleri kabul etmemeye çalışmıştır. Bunun en güzel örneği yazmış olduğu *Cevâmîu's-Sîre* ve *Haccetü'l-Vedâ* isimli eserleridir. İbn Hazm'ın yazmış olduğu bu iki eser tarih kitabı olmasına rağmen içerilerinde Hz. Peygamber'in hadislerinin sıkça kullanıldığını görmekteyiz.²²⁵ İbn Hazm tarih ilmini hadis ilmi ile bağlantılı kabul etmiş ve tarih ilmini hadis ilminin bir alt kolu olarak nitelendirmiştir. İbn Hazm, Tarih ilmini "İlmu'l-Ahbâr"²²⁶ olarak tanımladığını daha önce zikretmiştik. Bu nedenle İbn Hazm'ın, hadis usûlünü, tarihi rivayetlere sıkı bir şekilde tatbik ederek, tarihi rivayetlerin güvenilirliğini test ettiğini görmemiz mümkündür.

²²³ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 71-72; Üveys, *İbn Hazm*, s. 129.

²²⁴ Üveys, "Tarihçi Olarak İbn Hazm", s. 766.

²²⁵ Üveys, "Tarihçi Olarak İbn Hazm", s. 764. Ayrıca bkz: *Cevâmîu's-Sîre*, s. 35.

²²⁶ İbn Hazm, *Merâtibu'l-Ulûm*, s. 71.

Fakat İbn Hazm, rivayet metodunda diğer birçok İslam tarihçisinden ayrılır. Çünkü İbn Hazm tarih yazıcılığında genellikle özetleme metodunu kullanmıştır. Bunu *Esmâu'l-Hulefâ*, isimli eserinde Abbasi Halifesi Ömer b. Abdülaziz'in faziletlerini anlattığı bölümde şu şekilde ifade etmiştir; “Ömer b. Abdülaziz'in faziletleri konusuna gelince, onun faziletleri bu kitaba sığmayacak kadar fazladır. Ancak bu kitap söylenmesi gerekeni, gerektiği kadar dillendirmektedir.”²²⁷ Bu ifadelerle o, amacının fazla bilgi vermek olmadığını, sadece bilinmesi gerekenleri aktarmak olduğunu ifade edebiliriz. Bu metot ile yazmış olduğu *Cevâmîu's-Sîre*, *Haccetü'l-Vedâ*, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, isimli eserleri ve bunların yanında birçok tarih risaleleri onun tarih yazıcılığına örnek gösterilebilir. *Cemheretü Ensâbi'l-Arab* isimli eserinde hakkında bilgi verdiği kişiyi özet bir şekilde, bilinmesi gereken bilgileri vererek ele alır. Kişinin ismini, künyesini, doğum tarihini ve yerini, son olarak da ölümü hakkında bilgileri kısaca aktarır.

Yukarıda İbn Hazm'ın eserlerinde kendinden önceki birçok tarihçi gibi rivayet metoduna bağlı kaldığını belirtmiştik. Fakat İbn Hazm, tarihi salt bilgi aktarımı olarak görmemiş, çoğu kez tarihi rivayetleri nakletmekle yetinmeyerek, birçok konuda kendi görüşünü de beyan etmiştir.

Cevâmîu's-Sîre isimli eserinde, Hz. Peygamber'in vefat tarihi konusunda bir ihtilafın bulunduğunu belirttikten sonra Hz. Peygamber'in pazartesi günü vefat ettiğini belirterek, kendi fikrini ortaya koymuştur.²²⁸ Yine Hz. Hamza seriyyesi ile Ubeyde b. Haris seriyyelerinin birbirlerine yakın zamanda meydana geldiğini ve bunlardan hangisinin daha önce gönderildiği konusunda bir tartışmanın meydana geldiğini ifade ettikten sonra Hz. Peygamber'in Hz. Hamza'yı ilk olarak gönderdiğini belirterek bu tartışmalı konu hakkındaki fikrini beyan etmiştir.²²⁹ Başka bir örnek ise Uhud savaşında Müslümanların sayısı konusudur. İbn Hazm bu konu hakkındaki farklı rivayetleri verdikten sonra “*Müslümanların sayısı dokuz yüz kişidir, doğru olan rivayet*

²²⁷ İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, s. 143.

²²⁸ İbn Hazm, *Cevâmîu's-Sîre*, s. 7.

²²⁹ İbn Hazm, *Cevâmîu's-Sîre*, s. 101.

budur” diyerek kendi görüşünü ifade etmiştir.²³⁰ Bu eserinde bu gibi birçok örnek bulmamız mümkündür.²³¹

Bir başka eserinde Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz’in ölüm yaşı konusunda farklı görüşlerin olduğunu ifade ettikten sonra bunlar arasında kırk olan rivayetin daha doğru olduğunu ifade etmiş ve niçin bu rivayetin doğru olduğunu da açıklamıştır.²³² Yine bu eserinde de vermiş olduğumuz örnek gibi birçok tartışmalı konuda kendi fikrini açıkça beyan etmiştir.²³³ İbn Hazm’ın tartışmalı konularda verdiği hükümleri çoğu zaman “*Lâ şekke fihi*” ifadesi ile dile getirmiştir. Buna örnek olarak Hz. Osman’dan Abbasilere kadar gelen halifelerin ve bunların lakapları hakkında herhangi bir şüphenin olmadığını belirtmek için “*Lâ şekke fihi*” (bunda şüphe yoktur) ifadesini kullanmıştır.²³⁴ Ali b. Yahya b. Ali b. Hamûd’un babası tarafından veliaht olması ve daha babası hayatta iken vefat etmesi konusunda kendinden önceki tarihçilere katılmamış ve “*Bazı tarihçiler bunu inkâr ettiler, fakat bu konuda yanıldılar*” ifadesini kullanarak onların bu konu hakkındaki görüşlerine katılmamıştır.²³⁵ Şam’ın fethi bahsinde farklı rivayetleri vermiş fakat kendi görüşünü beyan etmemiştir.²³⁶ Yine el-Fasl isimli kitabında, dinleri ve mezhepleri incelerken ve bunlara karşı yazmış olduğu reddiyelerinde İbn Hazm’ın tarihi eleştirel biçimde kullandığını görmekteyiz. Bu konu hakkındaki örnekleri dinler tarihçiliğini inceleyeceğimiz bölümde ele alacağız.

Yukarıda İbn Hazm’ın kendi görüşlerini beyan etmesi noktasında vermiş olduğumuz örneklerde onun bu tercihleri yaparken neye göre bu tercihlerde bulunduğunu açıklamadığını görmekteyiz. Eserlerinde o fikrini beyan ettiği ve etmediği konularda genellikle neden böyle bir tercihde bulunduğunu açıklamamıştır. Bunu ise onun tarih tenkidi noktasında eleştirilebilecek bir yöü olarak değerlendirebiliriz.

²³⁰ İbn Hazm, *Cevâmîu’s-Sîre*, s. 187.

²³¹ İbn Hazm, *Cevâmîu’s-Sîre*, s. 172, 185, 202, 221; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 5, 8, 12, 93, 123, 173, 157, 175, 210, 241, 364 vd.

²³² İbn Hazm, *Esmâu’l-Hulefâ*, s. 143.

²³³ İbn Hazm, *Esmâu’l-Hulefâ*, s. 149,151 vd.

²³⁴ İbn Hazm, *Naktu’l-Arûs*, s. 47.

²³⁵ İbn Hazm, *Naktu’l-Arûs*, s. 54.

²³⁶ İbn Hazm, *Risâle fî Ümmehâti’l-Hulefâ*, s. 126.

Bunun yanında birçok tartışmalı konu hakkında ise yorum yapmaktan kaçınmıştır.²³⁷ *Haccetü'l-Vedâ* isimli eserinde İbn Hazm kendi metodunu şu şekilde ifade etmektedir; “*Hakkında bilgi sahibi olmadığımız ve doğruluğu konusunda kesin bilgi sahibi olmadığımız konularda kesin hüküm vermedik. hevâ ve hevesimizden hüküm vermekten Allah’a sığınırız.*”²³⁸ Bu konuya şu örnekler verilebilir; Emevi halifesi İbrahim b. Velid b. Abdümelik b. Mervan b. Hakem’in (705-715) ölümü konusunda farklı rivayetlerin olduğunu belirtmiş fakat kendi görüşünü belirtmemiştir. Örneğin Mervan b. Muhammed b. Hakem’in annesinin nesebi konusundaki farklı rivayetleri verir fakat kendi görüşünü belirtmez.²³⁹ Bunun gibi birçok örnek bulunmaktadır.²⁴⁰

İbn Hazm çoğu kez eserlerinde kesin ifadeler kullanmaktan kaçınmamıştır. Bunun nedenini İbn Hazm’ın *Cevamiu’s-Sîre* kitabını ve diğer risalelerini tahkik eden İhsan Abbas ve Nasırudin el-Esed *Cevamiu’s-Sîre*’nin giriş kısmında şu şekilde açıklamıştır; “*Nakletmiş olduğu rivayetlerdeki aşırı titizliği, üstünkörü bir inceleme sonucu veya acele davranılarak yapılan yanlışların düzeltilmesi, uzun araştırmalar sonucu elde edilen rivayetler İbn Hazm’in ayırt edici özelliğidir. Bu özellikler onun yazdıklarına hâkim olan kesin ve kararlı bir üslup kullanmasına ve sürekli ‘şüphesiz, kesin olarak’ gibi ifadelerle yer vermesine olanak verir.*”²⁴¹

İbn Hazm’ı diğer tarihçilerden ayıran başka bir nokta ise onun hicri yılbaşını Muharrem ayı olarak değil Rebû'l-evvel ayı olarak kabul etmiştir.²⁴² Bu nedenle birçok olayın tarihini diğer tarihçilerden farklı nakletmiştir.

İbn Hazm’ın kitaplarında bazı mevzuları açıklamak için şiiri de kullandığı ifade edebiliriz. Endülüs’te tarih yazımında şiir kullanımı İbn Hazm’dan önce var olan bir durumdu. Bu durum Endülüslü Ebî Âmir b. Ebî Âmir, Musa b. Âsım b. Amr, Ebî İshak İbrahim b. İsâ es-Sakafî, Abdullah b. Yahya el-Cezeri ve Ebî Abdullah b. Muhammed b. Yahya gibi tarih yazarları eserlerinde şiire yer vermiştir.²⁴³ İbn Hazm

²³⁷ İbn Hazm, *Cevâmîu’s-Sîre*, s. 29.

²³⁸ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, s. 229.

²³⁹ İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, s. 145.

²⁴⁰ İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, s. 147, 150, 151, 152; İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 53.

²⁴¹ İbn Hazm, *Cevâmîu’s-Sîre*, s. 10.

²⁴² İbn Hazm, *Cevâmîu’s-Sîre*, s. 100.

²⁴³ Üveys, *İbn Hazm*, s. 766.

da kendinden önceki tarih yazarları gibi eserlerinde bazı konulara açıklık getirmek için şiire başvurmuştur. Özellikle *Tavku'l-hamâme* isimli eserinde bu durumu yoğun birşekildengörmekteyiz. Eserin giriş kısmında “ *Bu kitabımda şahit olduğum olaylar üzerine söylediğim şiirleri yazacağım. Şiir söyleyenlerin izlemiş oldukları yol da böyledir*”²⁴⁴ diyerek konuya açıklık getirmiştir.

İbn Hazm’ın elde etmiş olduğu rivayetleri aktarma metoduna baktığımız zaman onun çeşitli ifadelerle kullandığını söyleyebiliriz. İbn Hazm’ın tarihi rivayetleri eserlerinde aktarırken kendinden önceki geleneği takip etmiş olduğunu görebiliriz. O eserlerinde; *Belleğâna*,²⁴⁵ *ahbereni*,²⁴⁶ *ketebe ileyhâ*,²⁴⁷ *haddesenâ*, *haddesenî*, *haddestenî*,²⁴⁸ *İmraetü esga bihâ*²⁴⁹, *Haddesenî min ihvânî*²⁵⁰, *Hikâyetü lem ezel Esmi’ahâ*²⁵¹ gibi ifadeler kullanarak rivayetleri eserlerinde aktarmıştır. Bunların yanında “*Dostum bana anlattı*,²⁵² “*son derece sağlıklı bir şekilde bize rivayet edildi*”,²⁵³ “*pek sağlam olmayan bir yolla bize ulaştı*”²⁵⁴ “*rivayet edilir ki*”²⁵⁵ “*kendisine çok güvendiğim bir kadın*”,²⁵⁶ “*sağlam bir kaynaktan rivayet ettik*”²⁵⁷ gibi ifadeleri de kullanmıştır. Bununla beraber kendisinden alıntı yapmış olduğu râvilerin isimlerini olayı naklederken zikretmiştir.

2.7. Üslubu

İbn Hazm’ın üslubunda çoğu zaman kesin hükümler ve ifadeler bulunduğunu görmekteyiz. İbn Hazm tarih ilminde uygulamış olduğu sened ve metin tenkidinde hadis ve zahirilik mezhebinin yöntemlerine bağlı kalması ve akli inceleme yapması sonucu elde etmiş olduğu bilgilere aşırı bir güven duymasını sağlamıştır. Bunun

²⁴⁴ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 35.

²⁴⁵ İbn Hazm, *el-Fasl*, c. I, s. 215.

²⁴⁶ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 26.

²⁴⁷ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, s. 33.

²⁴⁸ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 40, 48, 64 vd.

²⁴⁹ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 90, 111 vd.

²⁵⁰ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 96.

²⁵¹ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 109.

²⁵² İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 59.

²⁵³ İbn Hazm, *Cevâmîu's-Sîre* 29.

²⁵⁴ İbn Hazm, *Cevâmîu's-Sîre*, s. 29.

²⁵⁵ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 109.

²⁵⁶ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 130.

²⁵⁷ İbn Hazm, *Naktu'l-Arûs*, s. 55.

sonucunda İbn Hazm “kesin olarak, kaçınılmazdır,²⁵⁸ kuşkusuz”²⁵⁹ gibi ifadeleri eserlerinde bolca kullanmıştır. Yine öğrencisi Humeydi bu konuda şöyle demektedir: “Ebu Muhammed tarihleri daha iyi bilir” veya buna benzer ifadeler kullanmıştır.²⁶⁰

İbn Hazm’ın “*Kaynak olarak kullandığımız eserler konusunda onların açık ve net burhanlar içermesi çelişki değildir. Bize ulaşan iki rivayetin hangisinin sahih hangisinin sahih olmadığı konusu bize zor geldi, biz ikisini de zikrettik ve bu ikisi ile çelişeni de zikrettik. Sahih olanın hangisi olduğu konusu üzerinde durduk ve hangisinin sahih olduğuna karar veremedik. Biz, kesinlikle üzerinde düşünmediğimiz rivayetler konusunda, bize iç yüzünü açmayan konular hakkında ve hakikati konusunda şereflenmediğimiz bir şey hakkında hüküm vermedik.*”²⁶¹ şeklindeki ifadesi bize onun tartışmalı konular hakkındaki tutumunu göstermektedir. Yani çelişen iki rivayetle karşılaştığı durumlarda, eğer birinin seçimi hakkında bir rivayet yoksa hüküm vermemiştir.

2.8. Tarih Tenkidi

Tarih tenkidi genel olarak tarih ilminde doğru olan ile yanlış olanı birbirinden ayırt etme olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle tenkit işlemi hakikatin incelenmesi için mantık kurallarına bağlı olarak işler. Tarih tenkidinin rolü doğru, muhtemel, mümkün, inanılmaz, yanlış, doğrulanmaya muhtaç olanı ayırt etmektir. Tarih tenkidi hatalı bir vesikayı düzeltmekle yetinmez, aynı zamanda doğru olan bir vesikada hatalı olabilecek konuyu da ortaya çıkarmakla yükümlü olduğunu ifade edebiliriz.²⁶²

İbn Hazm’ın tenkitçiliğine geçmeden önce kendisinden önceki tarih tenkitçiliğine bakmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. İslam tarih yazıcılığının ilk üç asrında genellikle “vakayiname” türünde tarih yazıcılığı benimsenmiştir. Bu türün en büyük örneği Taberi (ö. 310/923)’dir. Bu tür tarih yazımının temel amacı, Hz. Peygamber’in hayatını, nübüvvetinin özelliklerini ve döneminin önemli olaylarını anlatmak olmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in hadislerine büyük önem verildi.

²⁵⁸ İbn Hazm, *Cevâmiu’s-Sîre*, s. 22; Üveys, *İbn Hazm*, s. 172.

²⁵⁹ İbn Hazm, *Naktu’l-Arûs*, s. 47.

²⁶⁰ Humeydi, *Cezvetü’l-Muktebis*, s. 275; İbn Hazm, *Cevamiu’s-Sîre*, s. 7.

²⁶¹ İbn Hazm, *Haccetü’l-vedâ*, s. 111.

²⁶² Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, s. 4.

İlk İslam tarihçilerinin Siyer ve Meğazi alanında vermiş oldukları eserler incelendiğinde bu hassasiyet dikkat çekmektedir.²⁶³ Bu nedenle ilk dönem İslam Tarihinde hadis ve siyer ilminin birbiri ile ilişkili olduğunu görmekteyiz. İlk dönem İslam tarih yazarlarının eserlerine baktığımız zaman bu yazarlar hadis ilminin yöntemini takip etmiş ve eserlerinde uyguladıklarını ifade edebiliriz.

Başlangıçta hadis ilmi ile tarih arasındaki sıkı ilişki nedeniyle, ilk dönem İslam tarihçileri tarih ilminin hadis ilminden meydana geldiğini söylemişlerdir. Bu nedenle İslam Tarihinin kaynakları arasında hadise büyük önem verilmiştir.²⁶⁴ Bu bağlamda hadis ve siyer arasındaki ilişki hadis ilminin temeline kadar inmektedir, çünkü hadislerin toplanması faaliyeti aynı zamanda tarih ilminin kaynaklarını toplamak olarak nitelendirilebilir. Hicri I. asra baktığımız zaman siyer ve hadisin metot olarak birbiri ile yakından ilgisi vardır. Bunun sonucunda ilk İslam tarihçileri aynı zamanda birer muhaddistirler şeklinde bir çıkarımda bulunabiliriz. Bunlara örnek olarak Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), İbn Şihab ez-Zühri (ö.124/741), İbn İshak (ö. 151/768) gibi isimler verilebilir.²⁶⁵ Çünkü bazı hadis âlimlerine göre Hz. Peygamber'e izafe ve isnâd olunan her şey hadistir ve bu bakımdan Hz. Peygamber'den duyulan ve rivayet edilen her şeyi kayıt altına almışlardır. Bu nedenle siyer ilminin ilk temsilcileri birer muhaddis olarak nitelenebilir. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem onun yakın arkadaşları, ilk Müslümanlar, yaşadıkları devri ve o dönem olaylarını topladılar ve bu tedvin edilen malzeme İslam Tarihinin ilk kaynağı olmuştur.²⁶⁶ Bunun sonucu olarak Hadis kitapları İslam Tarihinin Kur'an'dan sonra ikinci kaynağı olmuştur.

İki ilim dalı da rivayet kültürüne sahip oldukları için aynı metodları kullanmışlardır. Bunlardan en önemli olanı rivayetlerin başında bulunan sened kısımlarıdır. Hadis âlimlerinin hadislerin naklinde isnad kullanmaları başlı başına bir tenkit faaliyeti olarak değerlendirilebilir. Hadis âlimlerinin, râvilerin ve rivayet tekniklerinin tenkidine önem vermiş, başka bir kültürde örneği olmayan orijinal

²⁶³ Sabri Hizmetli, "Siyer ve İslam Tarihçiliği Üzerine," *Diyanet Dergisi*, 25: 4, 1989, s. 328.

²⁶⁴ Şulul, "İslam Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlü", s. 30; M. Fuad Sezgin, "İslam Tarihinin Kaynağı Olması Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti" *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, II: I 1956-57, s. 19.

²⁶⁵ Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine," *Milel ve Nihal*, 4:3 2007, s. 130; Tekineş, "Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma", s. 9.

²⁶⁶ Hizmetli, "Siyer ve İslam Tarihçiliği Üzerine," s. 323.

ölçülere sahip, detayları uygulama ve teoride iyi işlenmiş bir bilgi aktarım metodu geliştirmişlerdir. Bu metod sadece hadis âlimlerine özgü kalmamış tarihçiler tefsirciler, hatta dilciler de bu metodu uygulamışlardır. Zühri ile birlikte İslami ilimlerde isnad kullanımı zirve noktaya ulaşmış ve zaman geçtikçe önemi artarak kullanım alanının genişlediğini ifade edebiliriz. Nihayet isnad kullanımı rivayetlerin ve haberin tetkik edilmesinde önemli bir kural halini almıştır.²⁶⁷ İslam tarihçilerinin özellikle siyer ve meğâzî ile alakalı rivayetlerde bu metodu kullanarak siyer ve meğâzî rivayetlerinin güvenilir ve sağlam bir şekilde aktarılmasını sağlamıştır.²⁶⁸ Bu yöntemin en önemli temsilcisi olan Taberi'nin (ö. 310/928) kullandığı metoda baktığımız zaman onun kullandığı metodun hadis ilminin kullandığı isnad metodu ile aynı olduğu görülmektedir. O rivayetleri bir muhaddis gibi, rivayeti bir hadis metni gibi aktarmış ve farklı varyantlarını belirtmiştir. Ancak Taberi, rivayetlerin güvenilirliği konusunda çoğu zaman bir fikir beyan etmemiştir. Taberi bu konuda takip ettiği yol rivayeti senedi ile verip sonucu okuyucuya bırakmıştır.²⁶⁹ Taberi'nin yanında Halife b. Hayyat (ö. 240/884), Dineverî (ö. 282/895), İsfehani (ö. 356) , İbnü'l-Esir (ö. 630/1232) ve İbn Kesir (ö. 774/1372) gibi tarihçilerin eserleri neden-nasılıcı bir yöntemle sahip olmamakla birlikte, hadisler arasında bağ kuran, zaman zaman sebep ve sonuçlara vurgu yapan çalışmalar kategorisinde değerlendirilebilir.²⁷⁰ Rivayetçi tarih türü olarak değerlendirilen bu eserlerin kuşkusuz olumlu yönünün de bulunduğunu ifade edebiliriz. Tarih ilminde bu metodu benimseyenlerin tarihi malumata sadık kaldıklarını ve rivayetleri olduğu gibi aktardıklarını söyleyebiliriz.²⁷¹

Tarih ve hadis ilminin ortak tenkid metodu cerh ve tadil'dir. İlk dönem İslam tarihçilik geleneğinde tarihçi, tarihi haberleri toplayan, düzenleyen, sınıflandıran ve haberlerin doğruluklarını kanıtlamaya çalışan kişi olarak niteleniyordu. Bu geleneğe ise “haber geleneği” denilmiştir. Bu gelenek içinde tarihçi rivayetlerin doğruluğunu

²⁶⁷ Şulul, “İslam Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlü”, s. 35.

²⁶⁸ Tekineş, “Hadis ve Tarih,” s. 28.

²⁶⁹ Mustafa Fayda, Mustafa S. Küçükaşçı, “Ortaçağ İslam Dünyasında Arapça Tarih Yazımı” *Türkiye’de Tarih Yazımı*, Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek (ed), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s. 89; Ali Çelik, “Tarih Yazıcılığında İsnadın Kullanılışı ya da Rivayetçi Metod” *Dinbilimleri Araştırma Dergisi* 3:2 2003, s. 19.

²⁷⁰ Fayda, “Ortaçağ İslam Dünyasında Arapça Tarih Yazımı”, s. 82.

²⁷¹ M. Mahfuz Söylemez, “Klasik Önem İslam Tarihçilerinin Tarih Anlayışı” *İslami İlimler Dergisi*, II, 2007, s. 24.

tespit noktasında hadisin yöntemlerini takip ediyordu.²⁷² Bunun sonucu olarak hadis ve tarih ortak çalışma ve ilgi alanları meydana gelmiştir. Râvilerin hayat hikâyelerinin anlatıldığı ricâl ve tabâkat eserleri hem hadis hem de tarihin bir alt dalıdır. Çünkü râvilerin tenkidiyle ilgili ilkeler de hadis ilminde kullanıldığı gibi ilk dönem İslam tarihçileri de bu yöntemi kullanmışlardır.²⁷³

Bu bilgilerden ilk İslam Tarihi yazarlarının rivayetçi bir metod takip ettiklerini görüyoruz. Bu dönemde yeni oluşmaya başlayan İslam Tarihi ise kendine has bir yöntem belirlememiş ve hadis ilmini yöntemlerini kullanmıştır. Ayrıca tarih tenkidi yönünden de ilk İslam Tarihi yazarlarının belirli bir metodlarının olmadığını ve yine Hadis ilminin yöntemini kullandığını görmekteyiz. İbn Hazm'ın yaşadığı dönemde tam manada bir tarih usûlünden bahsetmemiz mümkün gözükmemektedir.²⁷⁴

Yukarıda İbn Hazm'ın düşünce dünyasını etkileyen faktörlerden bahsetmiştik. Bu sebeplerin etkisi ile İbn Hazm'ın tarih anlayışı bütüncül bir tarih anlayış haline gelmiştir.²⁷⁵ Yine yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak İbn Hazm öncesinde ve kendi döneminde tam ve özgün bir tarih tenkit metodundan bahsetmemizin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. İslam Tarihinde tenkit metodundan tam olarak bahseden ilk kişinin İbn Haldun (ö. 1406) olduğunu ifade edebiliriz. İbn Haldun'la birlikte, olayları zabt ve tespit etmekten ibaret olan tarihçilik zamanla bazı değişikliklere uğramış olduğunu görmekteyiz. Özellikle İbn Haldun döneminde tarih ilmi klasik dönemden ayrılarak olayları sosyal, politik, ekonomik ve kültürel yönlerden değerlendiren bir ilim dalı haline almıştır.²⁷⁶ İbn Haldun kendinden önceki birçok tarihçiyi aktardıkları rivayetleri hiçbir eleştiriye tabi tutmadan eserlerine aldıkları için eleştirmiştir.²⁷⁷

İbn Hazm'ın tarihsel eleştiri metoduna birkaç örnek vermek istiyoruz. *el-Fasl* isimli eserinde İbn Hazm'ın *Kitâb-ı Mukaddes*'te İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışlarının²⁷⁸ anlatıldığı bölüme yapmış olduğu eleştiri önemlidir. Bu bölümde Mısırdan çıkan ve savaşa katılacak durumda olan İsrailoğullarının sayısının altı yüz üç

²⁷² Şulul, "İslam Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlü", s. 40.

²⁷³ Hizmetli, "Siyer ve İslam Tarihçiliği Üzerine," s. 322; Tekineş, "Hadis ve Tarih," s.10.

²⁷⁴ Üveys, *İbn Hazm*, s. 160.

²⁷⁵ Üveys, *İbn Hazm*, s. 160.

²⁷⁶ Hizmetli, "Siyer ve İslam Tarihçiliği Üzerine," s. 334.

²⁷⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (çev), Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 163.

²⁷⁸ Çıkış 38: 26; Tesniye 1: 46.

bin beş yüz elli olarak belirtilir. Ardından Kutsal topraklara girenlerin sayısı ise altı yüz bir bin yedi yüz otuz olarak zikredilir ve verilen bu rakamlara savaşa katılamayacak olan yaşlılar, kadınlar ve yirmi yaşın altında olan erkekler dâhil edilmemiştir.²⁷⁹ Bir başka iddia ise Davud (as) kendi döneminde beş yüz bin savaşı ile savaştı, fakat bu sayıya Levi ve Bünyamin oğulları dahil değildi. Bu iki boy ile birlikte sayı bir milyona yaklaşmakta idi. İbn Hazm bu iddiaları verdikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır;

Bu çirkin yalandan dolayı hayretler olsun. Bahsedilen bu sayıların (altıyüz binden fazla yirmi yaş üstü erkeğin) bu kadar olması imkânsızdır. Ayrıca yirmi yaşın altındaki erkekler, yaşlılar ve kadınlar nerede. Onların iddialarına göre bütün İsrail kabileleri orada ekim-dikim yaparak hayatlarını devam ettirsin diye kendi payına düşen arazileri almışlardı. İddia edilen sayıların barınabilmesi için altı bin iki yüz civarında köy olması ve her bir köyde kadınlar, yaşlılar ve yirmi yaşın altında iki yüz civarında erkeğin yaşaması gerekmektedir. Ancak zikredilen bu arazilerin alanının bu sayıları karşılaması mümkün değildir. Bu açıkça bir yalıdır. Özellikle İsrailoğulları'nın sadece savaştan erkeklerinin sayısının bir buçuk milyon olduğu iddiası tamamen büyük bir yalıdır. Mısırdan çıktıkları zaman Firavunun İsrailoğullarının peşine düşmesi üzerine Allah Teâla'nın “*Bunlar pek az ve bir topluluktur*”²⁸⁰ buyurmuştur. İşte gerçek olan ise budur.”²⁸¹

İbn Hazm'ın Kitâb-ı Mukaddes'te geçen bu ifadelere tarihsel eleştiri metodu ile cevap vermiş ve bu rakamların imkânsız olduğunu belirtmiştir. Onun bahsedilen bu rakamlara yapmış olduğu eleştiri kendinden sonra gelen İbn Haldun'un (ö. 808/1406) *Mukaddime* isimli eserinde de görmekteyiz.²⁸²

İbn Hazm'ın bu eleştirisinin sert bir üsluba sahip olmasına rağmen onun yapmış olduğu eleştirinin direkt olarak Tevrat'ın metnini hedef almıştır. Onun bu çalışması Avrupa da yapılan Kutsal kitap eleştirilerinin öncüsü olarak kabul edildiğini ifade edebiliriz.²⁸³

²⁷⁹ Sayılar 26: 51.

²⁸⁰ Şuara (26), 54.

²⁸¹ İbn Hazm, *el-Fasl*, I. s. 612.

²⁸² İbn Haldun, Mesudi ve diğer birçok tarihçiyi İsrailoğullarının orduları hakkında naklettiği rivayetlerin rakamların altı yüzbin civarında rakamlar olduğunu aktardıktan sonra o dönemin şartlarında Mısır ve Şam'ın bu büyüklükteki bir orduyu barındırmasının mümkün olmadığını belirtir. İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 167.

²⁸³ Meral, “Tevrat Tenkit Geleneğinin Öncüsü: İbn Hazm mı Spinoza mı?”, s. 102.

2.9. Tarih Felsefesi

Tarih felsefesi ifadesi kapalı ve çok anlamlı bir ifadedir. Tarih felsefesi bazen tarih sentezini, bazen de filozofun tarih hakkındaki görüşünü ifade eder. Yine bakıldığı zaman tarihten dersler çıkarılması gerektiğini düşünen fikirleri de tarih felsefesi olarak nitelendirebiliriz. Tarih felsefesi yapan kişiler ancak dünya görüşleri ve edindikleri fikirler ile tarihe bir anlam verebilirler. Tarih düşüncesine sahip her tarihinin bilmeksizin tarih felsefesi yaptığı ifade edilmektedir. Geçmiş olayları tahlil ve açıklamaya çalışan hiçbir tarihçi yoktur ki tarih felsefesi yapmasın.²⁸⁴

Yukarıda İbn Hazm'ın tarih tanımını aktarırken onun tarih ilmine faydacı bir yaklaşım sergilediğini ifade etmiştik. Tarih felsefesi bağlamında İbn Hazm tarihi olayların iyi bir analizden geçirildikten sonra bu olaylardan dersler çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanında İbn Hazm'ın tarih anlayışında tarihi olayların arka planında bu olaylara sebep olan etkenlerin varlığına dair bilincin olduğunu görmekteyiz. İbn Hazm medeniyetlerin oluşmasında üç temel unsur üzerinde durur ve bu anlayışı onun tarih felsefesine sahip olduğunu gösterir. Bu üç unsur, inanç, şeriat ve ahlakıdır.²⁸⁵ İbn Hazm eserlerinde bu üç unsur üzerinde durmuş, bu konuları tek tek ele almıştır.

İbn Hazm'ın tarih anlayışında bakıldığında medeniyetlerin oluşumunda etkili olan birçok unsur bulunduğu görülecektir. Ona göre medeniyeti oluşturan bu unsurların fesada uğrayıp sosyal hayat içinden silinmesi, insanların artık bunlara değer vermemesi ve unutulması medeniyetlerin yıkılmasındaki en önemli etkindir. İbn Hazm bu tür konuları yazmış olduğu *Müdâvâtü'n-Nufûs* isimli eserinde tek tek ele aldığını görmekteyiz.

2.10. Siyer İlmine Verdiği Önem

İbn Hazm'ın İslam Tarihi alanında olduğu gibi siyer alanında da nitelikli bir çalışma yapmıştır. İbn Hazm'ın çalışmasını değerlendirdiğimiz zaman Hz. Peygamber'in hayatını kaleme alırken üç ana hedefi bulunduğunu görmekteyiz.

²⁸⁴ Hakin, Tarih Tenkidinin Unsurları, s. 7.

²⁸⁵ Üveyes, "Tarihçi Olarak İbn Hazm", s. 756

Bunlardan ilki olarak Hz. Peygamber'in hayatının bizler için örnek olmasıdır. Onun “*Kim ahiret için hayır, dünya hayatının hikmetini, yaşam tarzının hikmetini, güzel ahlaklı, erdemli ve faziletli olmayı isterse Allah'ın elçisi Hz. Peygamber'in hayatını örnek alsın ve ona uysun. Mümkün olduğu kadar onun hayatını ve ahlakını kendisi için örnek alsın*”²⁸⁶ şeklindeki ifadesini onun siyer ilmindeki ana gayesi olarak değerlendirebiliriz. Ona göre siyer ilmi insanlığın olgunlaşması için ve yine insanlığın kendine örnek alması bakımından önemli bir ilimdir. Bu bağlamda İbn Hazm, Hz. Peygamber'in hayatını kaleme alırken sade, kolay anlaşılır ve gerçekleri açıklayıcı olması gerektiğini ortaya koymaya çalışır.²⁸⁷

İbn Hazm'ın Zahiri düşüncenin etkisi ile siyer ilmini, Hz. Peygamber'in hadislerini ve sünnetini aktarma hususunda önemli bir ilim olarak gördüğünü ifade edebiliriz. İbn Hazm Zahiri mezhebinin önemli ilkeleri arasında yer alan “nakle” büyük önem vermiştir. Bunun sonucu olarak İbn Hazm siyer ilmini mezhebin önemli bir parçası haline getirmiştir.²⁸⁸ Fakat bu amacın yanında İbn Hazm'ın eğitim ile ilgili bir hedefinin olduğunu da anlamaktayız. İbn Hazm, Hz. Peygamber'in hayatını yazarken sade bir dil kullanması, kısa ve öz ifadelere yer vermesi öğrencilerin kolay bir şekilde Hz. Peygamber'in hayatını anlayabilmesini sağladığını ifade edebiliriz. İbn Hazm böylece Hz peygamberin hayatını okuyan herkes için kolay ve anlaşılır, aynı zamanda da eğitici olmasını amaçladığını belirtebiliriz. Zira İbn Hazm'a göre Hz. Peygamber'in sünnetini öğretmede Siyer ilmi önemli bir yer tutmaktadır.²⁸⁹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbn Hazm içinde yaşadığı toplumdan oldukça etkilenmiştir. O içinde bulunduğu toplumun farklı milletlere mensup üyeleri ile sürekli iletişim halinde olmuştur. Bu şartların gereği İbn Hazm Hz. Peygamber'in hayatını yazarken Hristiyanların ve Yahudilerin iddialarına karşı savunmacı bir anlayış içine de girmiştir. Yazmış olduğu *El-Fasl fî Milel ve'n-Nihal* isimli eserinde Yahudi ve Hristiyanların iddialarına cevap olarak yazmıştır.²⁹⁰ Yazmış olduğu reddiyede sekiz konu üzerinde durmuş ve bu iddialara cevap vermiştir. İbn Hazm eserinde Hz. Abbas

²⁸⁶ İbn Hazm, *Mudâvâtu'n-Nufus ve Tezîbu'l-Ahlâk*, Cemalettin Erdemci, H. Hüseyin Bircan (çev), Dönem Yayınevi, İstanbul 2014, s. 47.

²⁸⁷ İbn Hazm, *Cevamiu's-Sîre*, s. 18.

²⁸⁸ İbn Hazm, *Cevamiu's-Sîre*, s. 6.

²⁸⁹ İbn Hazm, *Cevamiu's-Sîre*, s. 7.

²⁹⁰ İbn Hazm *el-Fasl*, c. I, ss. 130-133; *Cevamiu's-Sîre*, s. 6.

kıssası, garânik olayı, Zeynep bint Cahş ile olan evliliği ve Bedir esirleri için alına fidyeye gibi tartışmalı konularda Yahudi ve Hristiyanların iddialarına cevaplar vermiştir. Onun;

“Hz. Peygamber cehalet ülkesinde ortaya çıktı. Onun okuma yazması yoktu. İki defadan başka ülkenin dışına çıkmamıştır. Bu seyahatlerden ilki çocukken amcası Ebu Talib ile birlikte Suriye’ye gittikleri seyahattir. Diğer seyahati ise yine Suriye’ye yapmış olduğu seyahattir. Bu seyahatinde Suriye’de fazla kalmadı ve kavminden fazla ayrılmadı. Daha sonra Allah (cc) bütün Arapların hepsini ona itaat ettirdi. Hz. Peygamber ise ne kendini ne de yaşam tarzını değiştirdi. Öyle ki o vefat ettiğinde ailesinin geçimini sağlamak için bir miktar arpa karşılığında zırhını rehin bırakmıştı. Hz. Peygamber kendisine ait bir dinar veya bir dirhem olduğu halde asla sabahlamadı. Bulabildiğini yer, eli ile ayakkabısını onarır, elbisesini yamardı. O başkasını kendine tercih ederdi. Erdemli bir ashâbı Yahudi tarafından öldürüldü, ashâbın ölümü Hz. Peygamber için bir ordunun yıkımına denkti, fakat o bunu düşmanlarına eziyet etmek için bir sebep olarak görmedi. Zira yüce Allah kendisine henüz savaşmayı emretmemişti. Yine bununla onların kanlarını dökmeyi, mallarını elde etmeyi amaçlamadı.”²⁹¹

şeklindeki ifadesi İbn Hazm’ın siyer ilmi konusunda savunmacı bir anlayış içinde olduğunun bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

İbn Hazm eserini yazarken Hz. Peygamber’in peygamberliğinin belirtileri, Hz. Peygamber’in ahlakı ve onun şemâilî konularına önem vermiştir. İbn Hazm’a göre Hz. Peygamber’in hayatı ile ilgili olan bu konular onun peygamberliğine en önemli delil olarak gösterilebilir.²⁹² İbn Hazm Hz. Peygamber’in örnek hayatının onun peygamberliği için en büyük mucize olduğunu vurgular. O, “Eğer bir kişi Hz. Peygamber’in hayatını araştırıp, onun hayatı hakkında fikir sahibi olursa, o kişinin Hz. Peygamber’in peygamberliğini doğrulaması kaçınılmaz olur. Bu kişi Hz. Peygamber’in gerçekten Allah’ın elçisi olduğuna tanıklık eder ve eğer Hz. Peygamber’in sîreti dışında herhangi bir mucizesi olmasa bile Hz. Peygamber’in hayatı mucize olarak yeter.”²⁹³ şeklindeki açıklaması onun bu düşüncesini

²⁹¹ İbn Hazm, *Cevamiu’s-Sîre*, ss. 40-43

²⁹² İbn Hazm, *Cevamiu’s-Sîre*, s. 7. ve s. 41.

²⁹³ İbn Hazm, *Cevamiu’s-Sîre*, s. 6.

desteklemektedir. İbn Hazm Hz. Peygamber'in hayatının diğer maddi mucizelerin hepsinden üstün olduğunu vurgulamıştır.

Sonuç olarak İbn Hazm, Hz. Peygamber'in sîretini yazarken birkaç hedef gözettiğini ve bu hedefleri doğrultusunda eserini kaleme aldığını ifade edebiliriz. O, eserinde özetleme metodunu kullanmış, fazla ayrıntıya girmeden olayları nakletmiştir. Eserini yazarken kendinden önce yazılmış olan birçok siyer kitabını kaynak olarak kullanmıştır. Bunlar arasında en çok istifade ettiği kaynak eser İbn İshak'ın (ö. 151) *es-Sîre* isimli eseridir. Eserini yazarken birçok tartışmalı konuda kendi görüşünü kesin bir şekilde ortaya koyarken, birçok konuda ise hüküm vermemiş ve sadece olayı nakletmekle yetinmiştir. Yine olayların tarihlerini verme konusunda çok dikkatli ve titiz bir çalışma yapmıştır. Öğrencisi Humeydî bu konuyu "Ebu Muhammed tarihleri daha iyi bilir."²⁹⁴ şeklinde ifade etmiştir. Bu nedenle onun eseri olayların tarihi konusunda kesin ve sağlam görüş içeren bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı İbn Hazm kendisinden sonra birçok kişi tarafından kaynak olarak gösterilmiştir.²⁹⁵

2.12. Dinler Tarihçiliği

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbn Hazm'ın yaşadığı dönem Endülüs farklı etnik gruba mensup insanların bir arada yaşadığı kozmopolit bir yapıya sahipti. İbn Hazm yaşadığı bu çevreden etkilenerek dinler tarihi alanında da eserler vermiştir. Bunlardan günümüze ulaşan eserleri *el-Fasl*, *el-Usûl ve'l-Furû ve Risâle fi'r-Redd alâ İbni'n-Nağrîle el-Yehûdî* dir. *el-Fasl*, çeşitli inanç ve görüşlerin araştırma konusu yapıldığı ansiklopedik bir çalışma olarak nitelendirilebilir.²⁹⁶

İbn Hazm yaşadığı çevrede İslam'a karşı olumsuz görüşler beyan eden Hristiyan ve Yahudi din adamlarına karşı mücadele etmiş ve bu alanda yazmış olduğu eserler genellikle reddiye geleneğine dayanmaktadır. İbn Hazm Milel ve Nihal geleneğinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. İbn Hazm dinler tarihi alanında farklı

²⁹⁴ Humeydi, *Cevetü'l-Muktebes*, s. 275.

²⁹⁵ İbn Hazm, *Cevamiu's-Sîre*, ss. 9-10.

²⁹⁶ Süleyman Sayar, "Dinler Tarihçisi Olarak İbn Hazm'a Genel Bir Bakış", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Dergisi*, VI 2009, s. 71.

dinleri ve dini akımları eleştirel bir üslup ile yazmayı amaçlamıştır. Bu düşüncesinden dolayı İbn Hazm karşılaştırmalı dinler tarihinin kurucusu olarak görülür. İbn Hazm'ın diğer dinleri ele almasının en önemli nedeni olarak onun sahip olduğu dini sorumluluk duygusu olarak görülmektedir. Yaşadığı dönemde Endülüs coğrafyasında bulunan farklı etnik ve dini grupların olması, aynı zamanda siyasi-sosyal şartların da etkisiyle farklı dinlere mensup din adamları ile tartışmalar meydana gelmiştir. Bunun sonucu olarak İbn Hazm'ı kendini diğer dinlerle eleştirel anlamda diyaloga girme mecburiyetinde hissetmiştir. İbn Hazm bu tartışmalara girerken Yahudi ve Hristiyan dininin Kutsal metinlerini kullanmaya dikkat etmiş ve İbn Hazm bu metinleri eleştirirken akli delillere büyük önem vermiştir.²⁹⁷

İbn Hazm girmiş olduğu tartışmalarda cedelci-diyalogcu bir yöntem takip etmiştir. İbn Hazm Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinden elde etmiş olduğu verileri akli ve dini veriler ışığında değerlendirmeye tabi tutmuş ve kendi çağında yaşayan farklı dinlere mensup din adamları ile daima diyalog halinde olmuştur.²⁹⁸

İbn Hazm araştırmasında dinleri ve mezhepleri iki başlık altında vermeye çalışmıştır. O dinleri ve mezhepleri İslami ve İslami olmayan şeklinde ayırmıştır. İbn Hazm çalışmasında ayrıca dinleri ve mezheplerin hepsini sırası ile açıkladıktan sonra bu dinleri ve mezhepleri bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur.

İbn Hazm'ın çalışmasının belki de en önemli ve ayırt edici özelliği onun değerlendirmeye tabi tuttuğu din ve mezheplerin tarihlerine çok fazla değinmemiş, bu konu üzerinde fazla durmamış ve asıl konu olarak bu dinlerin ve mezheplerin temel görüşlerine ve fikir yapılarına odaklanmış olması olarak görülebilir.²⁹⁹ Ayrıca o dinlerin ve mezheplerin coğrafi konumlarına göre de bir ayırım içine girmemiştir. O dinleri ve mezhepleri incelerken bunların dini görüşlerini ele alır ve onları gerçeklik ile ilişkileri ve farklılıkları noktasında değerlendirmeye tabi tutar. Bu nedenle onun yapmış olduğu çalışma milliyetçi tutumdan ve önyargılardan uzak insanî ve aklî bir çalışma niteliği taşımaktadır.³⁰⁰ İbn Hazm'ın bütün bunları yaparken tarih alanında

²⁹⁷ Sayar, "Dinler Tarihçisi Olarak İbn Hazm Genel Bir Bakış", s. 68.

²⁹⁸ Asi, İslam'ın diğer Dinlere Bakışı, s. 101.

²⁹⁹ Sayar, "Dinler Tarihçisi Olarak İbn Hazm Genel Bir Bakış", s. 75.

³⁰⁰ Asi, İslam'ın diğer Dinlere Bakışı, s. 104.

edinmiş olduğu bilgi birikiminden ve tarih alt yapısından faydalandığını ifade edebiliriz.

Ayrıca İbn Hazm kendinden önce bu alanda yazılmış olan bu eserleri tenkide tabi tuttuğunu görmekteyiz. İbn Hazm, bu eserlerin ele aldıkları konularda fazla detaylara girdiklerini ve bu nedenle çalışmalarında anlam karışıklığına neden olduklarını belirtmiştir. Bu alanda fazla hacime sahip olmayan eserlerin ise ele aldıkları meseleler hakkında yeterli bilgi vermediklerini ifade eder.³⁰¹

İbn Hazm'ın bu alandaki takip etmiş olduğu metoda baktığımız zaman onun eserinde dinleri ve mezhepleri ele alırken yanlışları düzeltme ve eleştiri yolunu takip ettiğini görmekteyiz. İbn Hazm ele aldığı konuyu detaylı bir şekilde açıkladıktan sonra bu düşüncelerin sahibi ile tartışma yoluna gider. İbn Hazm bunu yaparken bütün delilleri ortaya koyar ve bu esnada konu ile alakalı farklı bilgiler verir. İbn Hazm'ın yapmış olduğu bu eleştiriler kendinden sonra Avrupa'da ilgi çekmiştir.³⁰²

Risâle fi'r-Redd alâ İbni'n-Nağrîle el-Yehûdî isimli yazmış olduğu reddiyenin diğer reddiyelerden ayıran birkaç özelliği mevcuttur. Bunlardan en önemlisi İbn Hazm'ın bu reddiyesinin bu alan ilk reddiye olma özelliği vardır. Metni elimize ulaşan ilk reddiye İbn Hazm'ın *Risâle fi'r-Redd alâ İbni'n-Nağrîle el-Yehûdî* isimli risalesidir. Bir başka özelliği ise reddiyenin bir Müslüman âlim tarafından yazılmış olmasıdır. Çünkü genel olarak Yahudilere karşı reddiye yazarlar Yahudilikten İslam'a geçenler olmuşlar ve hiç birinin reddiyesi İbn Hazm'ın reddiyesi kadar ayrıntılı değildir.³⁰³

Sonuç olarak İbn Hazm dinler tarihi alanında yapmış olduğu çalışmalarında kendinden önce yapılan çalışmalar gibi elde etmiş olduğu rivayetleri olduğu gibi kaydetme yoluna gitmemiş ve bu rivayetleri tarihsel eleştiri yöntemi ile ele almıştır. İbn Hazm kendinden önce yazılmış olan eserlerin bu konuda yetersiz olduğunu belirtmiş ve bu alanda yetkin bir eser ortaya koymayı amaçladığını ifade etmiştir.³⁰⁴ Ayrıca İbn Hazm eserini ortaya koyarken savunmacı bir anlayış benimsemiştir. Onun

³⁰¹ Osman Demir, "İbn Hazm el-Endelûsî'nin Akdeniz Medeniyetine Katkıları" *IRCICA* 2010, s. 171.

³⁰² Demir, "İbn Hazm el-Endelûsî'nin Akdeniz Medeniyetine Katkıları", s. 172.

³⁰³ Meral, "Tevrat Tenkit Geleneğinin Öncüsü: İbn Hazm mı Spinoza mı?", s. 99.

³⁰⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, c. I, ss. 130-133.

amacı sadece tarih kitabı yazmak değil, ele aldığı dinlerin ve mezheplerin fikir ve görüşlerini objektif olarak ortaya koymak ve bu görüşlerin yanlışlığını ortaya çıkararak İslam dinini savunmak ve İslam'a karşı yazı yazan kişilere cevap vermek olarak değerlendirilebiliriz.³⁰⁵

2.12. Tarihçiliğini Etkileyen Faktörler

2.12.1. Zahirilik Düşüncesi

“Zâhir” kelimesi ortaya çıkmak, görünmek, tezahür etmek, bir şeyin dışı, görünen kısmı anlamına gelir anlamına gelmektedir.³⁰⁶ İslam bilimleri literatüründe en genel mana ile Kur'an lafızlarının gerçek anlamlarının zâhir anlam olduğunu ifade etmek için kullanılır. Sahabe döneminden başlayarak böyle bir eğilimin olduğu iddia edilmekteyse de tabiin döneminde bu eğilimin daha belirgin olduğunu görmekteyiz. Zâhirilik Davud b. Ali ez-Zâhiri'nin (ö. 270/884) öncülüğünde en uç noktaya ulaştığı belirtilmektedir. Bu bağlamda Zâhiriliği Ehl-i Hadisin aşırı bir kolu olarak değerlendirmek de mümkündür.³⁰⁷

Zâhiriler nas dışında şer'i hükme kaynaklık edecek başka bir şeyin bulunmadığını iddia ederler, ayrıca Zâhiriler re'y, kıyas, ta'dile karşı karşı bir tavır içinde olmuşlar, aynı zamanda taklide ve mezhep fikrine ve sahâbî kavline de karşı çıkmışlardır.³⁰⁸ İbn Hazm “bugün sizin için dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslamı seçtim”³⁰⁹ ayetini Zâhiri düşüncesinin temelini koyar ve kıyas, re'y gibi beşeri yorum içeren yaklaşımları dine ilave yapmak olarak niteler. Zâhirilik'in Endülüs'e gelişine baktığımız zaman bu ekolün bu coğrafyaya Davud b. Ali ez-Zâhiri'nin talebeleri aracılığı ile geldiğini anlaşılmaktadır. Endülüs'ün ünlü hadis âlimi Bâkî b. Mahled tarafından

³⁰⁵ Akhmetov Gaziz, İbn Hazm'ın Mezhepler Tarihindeki Yeri ve el-Fisâl Adlı Eserinde Mezhepleri Ele Alış Yöntemi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010, s. 141.

³⁰⁶ H. Yunus Apaydın, “Zâhiriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIV, İstanbul 2013, s. 93.

³⁰⁷ Apaydın, “Zâhiriyye”, s. 94.

³⁰⁸ Apaydın, “Zâhiriyye”, s. 94.

³⁰⁹ Maide (5), 3.

geliştirilmiştir. Daha sonra İbn Hazm ile Zâhirilik güç kazanmış ve daha sistemli bir hal almıştır.³¹⁰

İbn Hazm'ın zahiri oluşu onun naslara ve sünnete bağlı kalmasını gerektirdiğini ifade edebiliriz. Bu durum tarih metodunda ise İbn Hazm'ın naslara ve nakilciliğe sıkı sıkıya bağlılığı anlamına geliyordu. Yine tarih araştırmalarında Zahiriliğin hadis ilminin yöntemlerine bağlı kalmayı da gerekli kıldığını söyleyebiliriz.³¹¹

İbn Hazm'a göre nakilci tutum İslam'ı diğer dinlerden ayıran en büyük özelliklerden bir tanesidir. Çünkü az nakil yapmak ve ravilerin zayıflığı ve güvenilir olmaması gibi konularda diğer milletler İslam'ın gerisinde kalmışlardır. Bu nedenle diğer milletler doğru bilgiyi elde etme konusunda İslam'ın gerisinde kalmışlardır.³¹² İbn Hazm, eser ve nakle dayanan Zahiri usûlü ile veda haccını konu alan eseri ve diğer risalelerindeki metotları birleştirmiştir. *Haccetü'l-Veda* risalesine baktığımız zaman bu kitabın hadis ve tarih kitabını birleştirdiğini görürüz. Bu kitabın Hz. Peygamber'in hac yolculuğunu başından sonuna kadar olduğu gibi anlatan bir eser olduğunu ifade edebiliriz.³¹³

İbn Hazm *Haccetü'l-veda* risalesinde usûlünü açıkça belirtmiştir. O bu yolculuğu bizzat şahit olmuş gibi anlatacağını belirtmiş ve yine olayları Hz. Peygamber'in hadislerine ya bu olaya şahit olanların rivayetleri ile nakletmiştir. Yine o “ *Biz beyânı hakkında bilgi sahibi olmadığımız olaylar hakkında düşünmeden hiçbir şey söylemiyoruz. İç yüzünü bize açmayan bir konu hakkında da yine konuşmadık, hakikatini bilemediğimiz şey hakkında da hüküm vermedik, yine biz hevamıza göre hüküm vermedik ve böyle bir şeyden Allah'a sığınırız*”³¹⁴ demektedir. Baktığımız zaman İbn Hazm'ın İbn İshak, Taberi gibi tarihçilerin metotlarından etkilendiği görülür. Bu metodu takip edenler muttasıl “anane” yöntemi ile tarihi olayları rivayet

³¹⁰ Apaydın, “Zâhiriyye”, s. 95.

³¹¹ Üveys, *İbn Hazm*, s. 160.

³¹² İbn Hazm, *el-Fasl*, II. s. 11; İbn Hazm, *Cevâmîu's-Sîre*, s. 6; Üveys, *İbn Hazm*, s. 161.

³¹³ Üveys, *İbn Hazm*, s. 161.

³¹⁴ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, s. 112.

etmeye çalışmışlardır. Bu metodu takip edenler tefsir ve ta'dil usûlünü değil de hadisin yöntemini takip etmişlerdir.³¹⁵

Zahirilik düşüncesi İbn Hazm'ın nasrlara bağlılığını gerekli kılmıştır. İbn Hazm hadis ilminde olduğu gibi cerh ile ilgili sıkıntı bulunan rivayetlerden uzak durmaya çalışmıştır. Zahirilik etkisini onun yazmış olduğu *Cevâmiu's-Sîre, Haccetü'l-Vedâ* ve diğer kısa risalelerinde görmemiz mümkündür. İbn Hazm'ın nasrlara bağlılık konusunu *Haccetü'l-Vedâ* isimli eserinin giriş kısmında açıkça dile getirdiğini belirtmiştik. İbn Hazm bu durumu şu şekilde açıklamıştır;

“Araştırmanın uzunluğu ve zorluğu ile birlikte doğru rivayeti seçme konusunda biz ne zaman zor duruma düştüysek bunu Kur'an ile doğruladık. Ne zaman ki incelediğimiz konuyu ele alan eserleri gördük onu zikretmeyi, tertip etmeyi ve konuyla ilgili aynı rivayetleri özetlemeyi bir görev bildik. Özetlemeyi yaparken de Hz. Peygamber'in veya râvinin aktardığı sözlere kendimizden bir şey eklemeyi, onların sözlerini rivayet ettik. Yalancı sıfatının altına girmemek için yaptık bunu. Yalancılıktan daha kötü bir iş yoktur. Bu mesele üzerinde duran ve anlamak isteyen kişi için Veda Haccına bizzat şahit olmuş gibi açıklayan bizim bu çalışmamızdan daha açık bir beyan görmedik. Eğer bir kişi bu olayı anlamak isterse bizim rivayetlerimize bağlı kalsın ve sanki bu olaylara şahit oluyormuş gibi anlayacaktır. Sonra ikinci olarak ise zikrettiğimiz bu olayı Hz. Peygambere kadar ulaşan sahih muttasıl isnadlar ile ya da Hz. Peygamber'in bu fiiline şahit olan sahabenin lafzı ile aktardık.”³¹⁶

İbn Hazm'ın Zâhirilik düşüncesinin eserlerine yansımaya *Cevâmiu's-Sîre* isimli eserinden de bir örnek vermek istiyoruz. İbn Hazm, Benî Kurayza gazvesinde Hz. Peygamber'in ikinci namazı hakkındaki emri hakkında “*Şüphesiz ki biz orada olsaydık Benî Kurayza'ya varmadıkça, aradan günler geçse bile ikinci namazını kılmazdık*”³¹⁷ demiştir. Onun bu ifadelerinden Zâhiri mezhebinin nasrlara verdiği önemi anlamamız mümkündür.

Yukarıdaki bilgiler ışığında İbn Hazm, Zâhiri ekolünün Endülüs'te en önemli temsilcilerinden biri olduğunu ve İbn Hazm'ın Zâhiri düşüncesini tarih anlayışına da yansıttığını ifade edebiliriz. Bu bağlamda o nakle önem vermiş, sünnetten çokça yaralanmış ve hadiste uygulanan cerh ve ta'dil metodunu tarih ilmine uygulamıştır.

³¹⁵ Üveys, *İbn Hazm*, s. 161.

³¹⁶ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, ss. 111-112.

³¹⁷ İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, s. 193.

Bunun sonucu olarak İbn Hazm'ın çoğu zaman rivayetler hakkında fazla yoruma gitmediğini ve rivayetlerin Zahirî manasına bağlı kaldığını görmekteyiz.

2.12.2 Hadisçiliği

İbn Hazm'ın yönteminin en belirgin özelliği onun hadis ilmi ile tarih ilminin yöntemlerini beraber kullanmasıdır. Hadis ile tarih metot olarak aynı yöntemleri kullanarak meydana gelmiştir. İbn Hazm da bunun farkında olduğu için tarih ilmine “İlmu'l-Ahbâr” demiştir. İbn Hazm'a göre fâsık olmayan, güçlü bir hafızaya sahip olan, hakkında olumsuz söz söylenmemiş, yazma noktasında zabıt olan kadın veya köle, hiç fark etmez, adl olan kişidir ve bu kişiye tabi olunmalıdır.³¹⁸

İbn Hazm çalışmalarını ve fikirlerini delillendirme noktasında hadis ve sünnete bağlı kalmış, bu iki ilim dalına büyük önem vermiştir. İbn Hazm Hadis çalışmalarına küçük yaşta başlamış ve Endülüs'ün birçok hadis âliminden dersler almıştır. Aynı zamanda İbn Hazm kendinden önce yazılmış olan birçok hadis kitabını da tahsil etmiştir.³¹⁹ O birçok eserinde Buhari, Müslim, Ebu Dâvud ve Nesai'den birçok hadis rivayet etmiş, bu hadislerin çoğunun sıhhati hakkında kendi fikirlerini bayan etmiştir.³²⁰ İbn Hazm eserlerinde bu kitaplardan hadis alıntı yapmış olmasına ve bu hadis kitaplarını Kur'an'dan sonra güvenilir kaynaklar olarak zikretmesine rağmen bunlar içerisinde birçok hadisi güvenilir olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir.³²¹ İbn Hazm bu rivayetleri ve râvilerini tenkit ederken bazen hiçbir neden ve sebep göstermemesi eleştirilmesine neden olmuştur.³²²

İbn Hazm kendisine ulaşan haberlerin doğruluğu konusunda çok dikkatli bir tutum içerisinde bulunmuştur. O bu haberleri mütevatir ve âhad olarak ikiye ayırmıştır. İbn Hazm mütevatir yoluyla gelen rivayetlerin doğru olduğunu ifade eder ve bu yolla gelen rivayetlerden İslam'a dair birçok hususun açıklamasını Müslümanların

³¹⁸ Üveys, *İbn Hazm*, s. 162.

³¹⁹ Selman Başaran, *İbn Hazm ve Hadisteki Metodu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1977. s. 91.

³²⁰ Örnek olarak bkz; İbn Hazm, *Cevamiu's-sîre*, s. 22, 82, 77, 122, 145.

³²¹ Başaran, *İbn Hazm ve Hadisteki Metodu*, s. 9-15.

³²² Örnekler için Bkz. Abdullah Karahan, “İbn Hazm'ın Râvi Tenkidinde Eleştirilen Yönlerinin Onun Tenkitçi kimliğine Etkisi”, *UÜİFD*, XVI/1 2007, ss. 125-131.

öğrendiğini belirtir.³²³ Yine İbn Hazm tevatür ve âhad haber dışında kalan ve ilmi nitelik taşımayan haberler konusunda ise kendi görüşlerini beyan etmiştir.³²⁴

İbn Hazm'ın bu titizliği tarihi rivayetler konusunda da gösterdiğini görmekteyiz. *Haccetü'l-Vedâ*, isimli eserinde rivayetler konusundaki titiz çalışmasını şu şekilde ifade etmektedir;

“Veda haccını anlatan hadisler çok olmuş ve bu hadisler zor şartlar altında ve farklı yollar ile bize ulaşmıştır. Veda haccını anlatan hadisler muttasıl olarak değil, kopuk kopuk bize ulaşmıştır. Böyle olunca da birçok insanın bu olayı anlatması zor olmuştur. Bahsettiğimiz bu zorluklar nedeniyle birçok kişi bu hadisleri çelişkili olduğunu iddia etmişlerdir. Ne zaman ki biz bu olayı derinlemesine çalışmaya karar verdik, Allah'ın yardımı ile yaptığımız bu çalışmada biz bu hadislerin çelişkili olmadığını, aksine muttasıl ve açık bir yolla geldiğini gördük. Sonra ise bizim şahit olduğumuz rivayetlerin birçoğu çelişkili olarak addedildi, Allah'ın bizi desteklemesi ile bu rivayetlerde çelişki olmadığını insaf ve ayırt etme gücü olan herkes için açık delillerle anlatmaya çalışacağız”.³²⁵

2.13. Tarafsızlık Problemi

Tarihçilerin tarafsızlığı probleminin daima önemli bir tartışma konusu olduğunu ifade edebiliriz. Bilindiği üzere tarihçinin yetiştiği ortam onun şahsiyetinin oluşmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu etki birçok tarihçinin eserlerinde fark edilebilir. İbn Hazm'ın yetiştiği ortam da onun karakterine büyük oranda etki etmiştir. En tarafsız tarihçi daima zamanının ve memleketinin insanıdır ve en objektif tarihçi bir izlenimci olarak kalmaktadır.³²⁶

İbn Hazm muhafazakâr bir İslam tarihçisi olmakla birlikte tarihi konularda araştırma yöntemi ile ilgili olarak tarihsel gerçeklere veya kaynaklarına ve araştırmanın gerektirdiği şartları taşıdıkları sürece dini taassup açısından bakmanın

³²³ Gabriel Martinez Gros, “İbn Hazm of Cordoba”, *İbn Hazm on History: A Few Remarks*, Cemila Adang and Maribel Fierro (eds) Brill 2013, s. 89.

³²⁴ Adem Tuncer, *İbn Hazm'ın Sünnet Anlayışı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2012, s. 57; Başaran, *İbn Hazm ve Hadisteki Metodu*, s. 229.

³²⁵ İbn Hazm, *Haccetü'l-Vedâ*, s. 112.

³²⁶ Leon-E. Hakin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Bahaeddin Yediyıldız (çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2012, s. 12.

doğru olmadığına ve farklı din mensuplarının aktarmış olduğu rivayetlerin alınabileceğini belirtmektedir.³²⁷ İbn Hazm bu konuyu şu şekilde ifade eder:

“Muvazaa olmamak şartıyla naklettiğim rivayetlerin hepsini kabul etmek gerekir. Kâfirlerin ve Müslümanların tümünden duyduklarım ve onların şahit olduğu konularda naklettiğim rivayetler arasında fark yoktur. Eğer bir kişi “sadece Müslümanların naklettiklerini kabul ederim” derse ona hiçbir Müslümanın hazır bulunmadığı Rum Krallarının ölümü hakkındaki doğru bilgileri nasıl elde edeceğimizi sorarız. Bu tür bilgiler bizlere Yahudi ve Hristiyanların naklettiği rivayetler ile gelmektedir ve bu tür rivayetler çoktur. Bu haberleri yalanlayanlar ileri gitmiş olur ve kendi duyularına fazla güvenmiş olur.”³²⁸

İbn Hazm, İbn Nağrile’ye yazmış olduğu reddiye de; “*Nitekim bekleyişin açık olduğu bir dönemde, Endülüs Emevileri ve insanların bunlara olan bağlılığı hakkında sordunuz, bu öyle bir iştir ki, biz onunla imtihan olduk, Allah’tan selamet diliyoruz, Bu dönem öyle bir fitne ki insanları ve dinleri helak etmiştir, ancak Allah’ın koruduğu dinler hariç. Bu fitnenin sebebi kaynağı baştan sona kadar her şehre veya kaleye hakim olan yöneticilerdir.*”³²⁹ şeklindeki ifadeleri ile İbn Hazm yeri geldiği zaman Endülüs Emevilerini de eleştirmiştir. O bu ifadeleri ile Endülüs’ün devletin yıkılması konusunda tamamen Berberileri sorumlu tutmaz. O bunun en önemli sebebinin Asabiyet, kabileler arasındaki çekişmeler olarak belirtir. Bu sebeplerden dolayı Endülüs halkının kendi arasında çatışmaların son bulmadığını ve Müslümanların birlik ve beraberliklerini kaybettiğini söylemiş ve Endülüs halkını ve yöneticilerini eleştirmiştir.³³⁰

Endülüslü tarihçi İbn Hayyan, İbn Hazm’ın Emevi taraftarı olduğunu ve diğerlerine ise değer vermediğini, doğudaki ve Endülüs’teki Emevileri desteklediğini, başkalarını sapkınlıkla suçladığını iddia etmektedir.³³¹ İbn Hazm hakkında böyle düşünülmesinin en büyük nedeni yazmış olduğu Endülüs ve halkının faziletlerini anlattığı eseridir. İbn Hazm yazmış olduğu risalesinde Endülüs’lü âlimleri ve eserlerini övmüştür. Bunların başında Endülüslü tarihçi Ahmed b. Muhammed b. Musa er-Razi gelmektedir. Yine Ebu Mervan b. Hayyan, Ahmed b. Ferec, Hüseyin b Asım en-Nahvî,

³²⁷ Üveys, Tarihçi Olarak İbn Hazm, s. 772.

³²⁸ İbn Hazm, *el-Fasl*, II. ss. 1020-1022.

³²⁹ İbn Hazm, *er-Red alâ İbn en-Nağrile el-Yehûd*, neş. İhsan Abbas, Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî, Beyrut 1983. s. 173.

³³⁰ Üveys, *İbn Hazm*, s. 183.

³³¹ Üveys, “Tarihçi Olarak İbn Hazm”, s. 771.

İbn Ebî Amir gibi tarihçileri ve eserlerini övmüş onların diğerlerinden iyi tarihçiler olduğunu iddia etmiştir.³³² Yine Tefsir,³³³ Hadis,³³⁴ Dil,³³⁵ Felsefe,³³⁶ Tıp³³⁷ ve Kelam³³⁸ gibi ilim dallarında Endülüs'te eser vermiş olanları ve eserlerini övmüştür.

İbn Hazm'ın Emevileri desteklemesi konusu ise onun bulunduğu ortamın bir etkisinin sonucu olduğunu düşünmekteyiz. İbn Hazm, Endülüs Emevi devletinin en güçlü olduğu zamanlarda dünyaya gelmiş ve bu gücü görmüştür. Bizzat ailesinin devlet içinde görevli olması nedeniyle bu ihtişamı fazlaca idrak etmiştir. Anca yine İbn Hazm Endülüs'te Müslümanların birbirine düşmesini ve dağılmalarına da şahitlik etmiştir. Dağınık halde bulunan Müslümanların birleşmek yerine birbirlerine yapmış oldukları eziyetlere de şahit olmuştur. İşte bu ortamda İbn Hazm dağınık halde bulunan Endülüs halkının ancak tekrar Emevi idaresi altında bir araya geleceğini düşünmektedir. Endülüs Emevilerine olan desteğinin Müslümanların tekrar bir araya gelmeleri için bir yol olarak gördüğü söylenebilir. Muhammed Ebu Zehra bu durum hakkında şu şekilde bir yorum yapmaktadır; *“Bana göre İbn Hazm Emevilere karşı olan meylini gizlemiyordu. Çünkü o Emevi Devletinin idaresini meşru görüyor, onları daima Emiru'l-mu'minin olarak nitelendiriyordu. Emevilerin meşruiyetine karşı çıkanları ve isyan edenleri “Bağî” olarak nitelendiriyordu. Bunun temel nedenlerinden bir tanesi babasının Emeviler döneminde onlara hizmet etmesidir. Bir başka önemli neden ise; dönemini tahlil eden birisi olarak İbn Hazm, Endülüs Müslümanlarının içine düştükleri bu zorlu durumdan ancak Emevi hanedanı ile kurtuluşa ereceklerini düşünmektedir.”*³³⁹

Fakat *Esmâu'l-Hulefâ* isimli eserinde Endülüs Emevi devletinden bahsederken aşırı övgüler içeren cümleler kullanması dikkat çekicidir ve Onun Emevi yanlısı olduğunu düşünenlerin fikirlerini destekler niteliktedir. O, *“Abdurrahman b. Muaviye ve onun oğulları Endülüs'e geçti ve orada üç yüz sene hüküm süren Ben-i Ümeyye*

³³² İbn Hazm, Risâle fî fadli'l-Endelüs, s. 184.

³³³ İbn Hazm, Risâle fî fadli'l-Endelüs, s. 178.

³³⁴ İbn Hazm, Risâle fî fadli'l-Endelüs, s. 179.

³³⁵ İbn Hazm, Risâle fî fadli'l-Endelüs, s. 180.

³³⁶ İbn Hazm, Risâle fî fadli'l-Endelüs, s. 185.

³³⁷ İbn Hazm, Risâle fî fadli'l-Endelüs, s. 185.

³³⁸ İbn Hazm, Risâle fî fadli'l-Endelüs, s. 186.

³³⁹ Ebu Zehra, İbn Hazm, s. 42; Gulam Haydar Asi, İslam'ın diğer Dinlere Bakışı, İbn Hazm'ın Kitâbü'l-Fasl fî'l-Milel ve'n-Nihal Eseri Üzerine Bir İnceleme, (çev) İbrahim Hakan Karataş, İnsan Yayınları, İstanbul 2005, s. 73.

devletini kurdular. İslam devletlerinden hiçbiri onlar kadar şerefli olmadı, onlar kadar şirk ehline karşı mücadele etmedi ve onlar kadar hayırlı işlerde bulunmadı. O devletin çökmesi ile Endülüs çöktü, Endülüs'ün çökmesi ile dünya çöktü.”³⁴⁰ Bu ifadelerinden Endülüs Emevi devletine olan tarafgirliğini çıkarmamız mümkündür.

İbn Hazm doğuda kurulan Emevi devleti ve Abbasi devleti hakkında olumlu ve olumsuz olarak düşündüğü yönlerini açıkça beyan etmiştir. O yazmış olduğu Halifeler ve Fetihler isimli risalesinde yeri geldiği zaman Emevi halifelerini yapmış oldukları bazı uygulamalardan dolayı eleştirmekten geri durmamıştır. Örneğin İbn Hazm, Muaviye’yi, Hucr b Adıyy’i öldürülmesinden dolayı eleştirmiş ve “*Onun Hz. Peygamber’in uygulamasının aksine dinden dönmeden veya evli iken zina etmeden öldürülmesi İslam’a yapılan bir ihanettir*” şeklinde eleştirmiştir.³⁴¹ Yine O Yezid b. Muaviye’nin Hz. Hüseyin’i öldürmesini hakkında “*Hz. Hüseyin’in öldürülmesi İslam’a ve onun haramlarına karşı yapılan üçüncü tecavüzdür. Müminlerin emiri Hz. Osman’ın öldürülmesinden sonra üçüncü veya Ömer b. Hattab’ın öldürülmesinden sonra dördüncü beladır. Çünkü Müslümanların hakkı açıkça ihlal edilmiştir.*” diyerek Yezid’i yaptıklarından dolayı eleştirmiştir.³⁴²

İbn Hazm yine Yezid’i Herre vakasında Kabe’ye sığınan birçok Ensar ve Muhacirin öldürülmesinden dolayı eleştirmiş ve bu olayı İslam’a ve onun haramlarına yapılan en büyük ihlal olarak ifade etmiştir. Yine Abdullah b. Zübeyr’in öldürülmesi olayını İslam’a yapılmış bir hakaret olarak nitelendirir.³⁴³ Bir başka Emevi Halifesi Velid b. Yezid Abdülmelik hakkında “*O fasık ve utanmaz bir kişiydi*” diyerek onu ağır bir şekilde eleştirmiştir.³⁴⁴

Bunun yanında Emevi devletinin özelliklerini sayarken onları yapmış oldukları iyi işler nedeniyle övmüştür. “*Bir Arap devleti olan Emevi devleti yıkıldı. Emevi halifeleri bir başkent edinmemiş ve bu yüzden ikamet yerleri Halife olmadan önceki yerler ile aynı idi. Onlardan çoğu haksız mal elde etmediler ve kendileri için saray yaptırmadılar. Müslümanlara Mevla, efendi, köle veya kral şeklinde hitap etmediler*

³⁴⁰ İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, Resâilü İbn Hazm içinde s. 146; İbn Hazm el-Endelüsî, “*Halifeler ve Fetihler*”, Şaban Öz (çev), İlahîyat Yayınları, Ankara 2004, s. 35.

³⁴¹ İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, s. 140.

³⁴² İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, s. 140.

³⁴³ İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, s. 140.

³⁴⁴ İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, s. 144.

ve onlara el-ayak öptürmediler. Onlar Endülüs, Sind, Horasan, Ermeniyye, Yemen ve bu ülkeler arasında kalan yerlerde bir valiyi görevden alırken bir diğeri görevde atıyorlardı. Bu valilere ordular gönderdiler, onlardan memnun olduklarını, orduların başlarına getirdiler. Abbasoğulları çıkıp kendilerine galip gelinceye ve onları ortadan kaldırıncaya kadar onlar, dünya meliklerinin hiçbirinin ele geçiremediği yerleri fethettiler. Abdurrahman b. Muaviye ve oğulları Endülüs'e geçtiler."³⁴⁵ Şeklindeki açıklaması İbn Hazm'ın Emevi devleti hakkındaki olumlu görüşlerini yansıtmaktadır. Bununla beraber Emevi halifelerinin yaptıkları işlerden dolayı onları övmüştür.³⁴⁶

Abbasiler hakkındaki görüşleri ise şu şekildedir; “Abbas b. Abdilmuttalib'in oğulları idareye geçti. Onların devletleri Arap değildi ve onlar Arap divanlarını değiştirdi. İdareye Horasanlı Farşlılar hakim oldu, böylece onların idaresi Kisrevi bir idareye dönüştü. Yine onların döneminde Müslümanların birliği parçalandı. İfrikiyye önlerinden Atlas Okyanusuna kadar olan ez-Zâbeyn bölgesi ve Sudan bölgesinde ayaklanmalar meydana geldi. Buralarda Harici gruplar zafer kazandı ve bu karışıklıklar esnasında birçok bölge ellerinden çıktı.” diyerek Abbasi devletini idarede yaşanan bu bozukluklar için eleştirmiştir. Yine İbn Hazm “Ancak onlar Emevilerin yaptığı gibi Ali b. Ebî Talib ve onun soyundan, Zehra'dan gelen soyuna lanet etmemiş ve hiçbir sahabeye açıktan küfretmemiştir. Ancak Ömer b. Abdülaziz ve Yazid b. Velid haricinde bütün Emevi halifelerine lanet okumuşlardır”³⁴⁷ ifadeleri ile Abbasi devletinin olumlu yönlerini dile getirmiştir.

Hiz. Ali'nin halifeliği konusunu anlattığı bölümde sahabeden bir topluluğun hukuki gerekçeleri olmaksızın Hiz. Ali'ye biat etmediklerini ve bu konuda hata ettiklerini belirtmiş, Hiz. Ali'nin halifeliği konusunda hiçbir şüphenin olmadığını vurgulamıştır.³⁴⁸

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere İbn Hazm içinde bulunduğu şartlar nedeniyle Endülüs Emevilerine karşı bir sempati beslediğini ifade edebiliriz. Devlete karşı isyan edenleri haksız olarak nitelendirmiştir. Fakat bu şartlar altında tarafsızlığını korumaya çalıştığını ifade edebiliriz. Eserlerinde yeri geldiği zaman Endülüs Emevi

³⁴⁵ İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, s. 146.

³⁴⁶ İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, s. 145.

³⁴⁷ İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, ss. 146-147.

³⁴⁸ İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, s. 138.

idareilerini de eleştirdiğini görmekteyiz. Yine doğuda kurulan Emevi ve Abbasi devletlerine karşı yazmış olduğu eleştiriler onun tarafsızlığını korumaya çalıştığının göstergesidir.

2.14. İbn Hazm'ı Eleştirenler ve Gerekçeleri

İbn Hazm'a yaşadığı döneminde ve daha sonrasında çok ağır tepkiler verilmiştir. Bunun en önemli nedeni İbn Hazm'ın etrafındakilere karşı kullanmış olduğu ağır üslubudur. Onun tartışma esnasında karşısındaki kişiye ağır ifadeler kullanmaktan çekinmediğini görmekteyiz. Kaynaklarda ona karşı cephe alanların bir diğer sebebi de onun döneminin şartlarına göre varlık içinde bir hayat sürmesini gösterirler. Buda etrafındaki birçok kişinin ona karşı önyargılı davranmasına neden olmuştur.³⁴⁹

İbn Hazm eleştirilerinde sert bir dil kullanmış, çoğu zaman halkın saygı duyduğu ilim adamlarını tekfir etmekten geri durmadığını söyleyebiliriz. İbn Hazm'ın bu tutumu onun sert bir şekilde eleştirilmesine neden olmuştur. *“Âlimlere hitap ederken edebe riayet etmezdi ve onlara ağır sözler söylerdi. Bu hareketleri nedeni ile birçok âlim onun kitaplarından yüz çevirdi.”* gibi ifadeler onun karşısındakileri eleştirirken takip etmiş olduğu yolu göstermektedir.³⁵⁰

Ebu Mervan b. Hayyan İbn Hazm hakkında şöyle söylemektedir:

“O ilim ehli idi ve bütün gücünü ortaya koyarak kendine muhalif olanlar ile tabiatı gereği tartıştı. O “bildiklerinizi insanlara beyan edecekler ve asla saklamayacaklar” ifadesinde olduğu gibi bildiklerini tartışma esnasında en acı, en ağır şeyleri söyler, en ağır darbeler indirerek büyük kaya parçalarını bile un ufak ederdi. Bu yüzden insanlar ondan nefret etti ve ondan kaçtılar. Zamanın fıkıh âlimleri ile tartışmaları nedeniyle âlimler ondan nefret ettiler, onun sözlerini reddetmeye başladılar ve onun yanlıgı içinde bulunduğunu iddia ettiler. İnsanları, sultanları ve emirleri onun bu dalalette oluşuna karşı uyardılar ve onun fikirlerini takip etmemelerini tavsiye ettiler. Bundan dolayı hükümdarlar onu yanlarına almadılar ve sürgün ettiler. Fakat o asla dediğinden geri dönmedi, onlara boyun eğmedi. O yolundan asla sapmadı, hiçbir kınamaya aldırmadı ve ilimi öğrenciler arasında yaymaya devam etti. Onlara ders okuttu, hadis rivayet etti ve kendi kültürünü anlattı. Ders verirken aynı zamanda eser yazmayı da

³⁴⁹ Ebu Zehra, *İbn Hazm*, s. 16.

³⁵⁰ Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 657.

ihmal etmedi ve her alanda eserler yazdı. Böylece Onun kitapları birkaç deve yükünü tutar hale geldi. Fakat bu eserlerin birçoğu İşbiliyye’de alenen yırtılıp parçalandı ve yakıldı. Bütün bunlar onu yıldırma, fikirlerini yaymaya devam etti ve mücadelesini sürdürdü.”³⁵¹

Yine o birçok kişi ile ilmi münazaralara girmiş ve bu münazaralarda karşısındakilere karşı yeri geldiği zaman ağır ifadeler kullanmıştır.³⁵² Bunlardan birtanesi Ebu Velid İbn Bâce (ö. 474/ 1181) ile girmiş olduğu tartışmadır. İbn Hazm Mayorka adasında İbn Bâce ile ilmi münazara gerçekleştirmiş ve bu münazarada İbn Bâce’ye üstünlük sağlayamamıştır. Bu olay üzerine İbn Hazm Mayorka’yı terk etmiş ve İşbiliye’ye geri dönmüştür.³⁵³

İbn Haldun ise İbn Hazm’ı İslami ilimlerin birçoğunu hocasız olarak kendi gayreti ile öğrendiğini belirtti ve bu nedenle onu eleştirir.³⁵⁴ Fakat İbn Hazm’ın hayatını ele alan tabakat kitaplarına baktığımız zaman İbn Hazm eğitimini birçok alanda o alanın hocasından almış olduğunu görmekteyiz.

2.15. İbn Hazm’ın Kaynak Olarak Değeri

İbn Hazm, kendinden sonra birçok kez kaynak olarak kullanılmıştır. Özellikle bu alıntılara baktığımız zaman bu alıntıların İbn Hazm’ın tarih verme konusundaki görüşlerinin olması dikkat çekicidir. Kendinden alıntı yapanlar arasında İbn Kesir, el-Makrizî gibi önemli tarihçiler bulunmaktadır.

Makrizî “Hafız Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said Hazm dedi ki: İnsanlar Beni Mustalik gazvesinden döndüklerinde, iftiracılar ağızlarına geleni söylediler. Bunun üzerine yüce Allah tarafından mü’minlerin annesi Hz. Aişe’nin suçsuz olduğuna dair ayet nazil oldu. Sa’d b. Mu’az ile Sa’d b. Ubade arsında bir tartışma gerçekleştiği konusunda sahih kitaplardan bize rivayet olunmuştur. Ancak bize göre bu bir yanılgıdır. Zira Sa’d b. Mu’az’ın Benî Kurayzanın fethinin hemen ardından vefat ettiği şüphe götürmeyen bir gerçektir. Çünkü Benî Kurayza’nın fethi h. 4. yıl Zilka’de ayının sonunda gerçekleşmiştir. Benî Mustalik gazvesi ise Sa’d b. Mu’az’ın ölümünden bir yıl sekiz ay sonra, h. 6. yılda meydana gelmiştir.

³⁵¹ Ebu Zehra, *İbn Hazm*, s. 15.

³⁵² Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 653.

³⁵³ Ahmet Özel “İbn Bâce” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, İstanbul 1991. s. 414.

³⁵⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, II. s. 1051.

Oysa Sa'd b. Mu'az ile Sa'd b. Ubade arasındaki iddia edilen tartışma Benî Mustalik gazvesinden sonra gerçekleşmiştir.³⁵⁵

Başka bir rivayette ise Makrizî (ö. 845/1442) bazıları Müslümanların Hudeybiye umresinde 700 kişi olduğunu iddia etmektedir. İbn Hazm diyor ki: bu kesinlikle ciddi bir yanılıdır. Kuşkusuz bir şekilde olanı ise Müslümanların 1.300 ile 1.500 arasında olduğudur. İbn Kesîr, *el-Fusûl fî İhtiyâri Sîreti'r-Rasûl* isimli eserinde zekatın farz kılınması bahsini İbn Hazm'dan rivayet etmiştir. Yine Makrizî'de aynı konuda İbn Hazm'ı kaynak olarak göstermişlerdir.³⁵⁶

İbn Hazm, Endülüslü İbnü'l-Hatîb'in güvenilir kaynakları arasında yer almaktadır. İbnü'l-Hatîb bunu açıkça ifade etmiştir. İbnü'l-Hatîb İbn Hazm'dan alıntı yaptığı yerlerde İbn Hazm'ın eserlerinin ismini vermemiş, sadece İbn Hazm'ın ismini zikretmekle yetinmiştir. İbnü'l-Hatîb alıntı yaptığı yerlerde "*Kâle Ebu Muhammed b. Hazm ve Kâle İmam Ebu Muhammed b. Hazm*" şeklinde ifadeler kullanmıştır. İbnü'l-Hatîb'in İbn Hazm'ın *Nakdü'l-Arûs* adli eserinden çokça faydalanmış olduğunu görmekteyiz. Ancak diğer bazı kaynaklardan faydalandığında yaptığı gibi aynen alıntı yapmamış kaynaktaki bilgiyi muhteva olarak almış, fakat kendi ifadeleri ile kitabına kaydetmiştir.³⁵⁷

İbnü'l-Hatîb'ten sonra İbn Hazm'ın *Nakdü'l-Arûs* isimli eserinden İbn Hayyan (469/1076), öğrencisi Humeydi (ö. 488)³⁵⁸, İbn Bessâm (543/1148), İbn Hallikân,³⁵⁹ (681/1282) İbn Saîd (685/1148), Zehebî (ö. 748/1347)³⁶⁰, İbnü'l-Kettânî³⁶¹ ve Kalkaşendî (ö. 821/1418)³⁶² gibi birçok tarihçi kaynak olarak kullanmıştır.³⁶³

İbn Haldun ve birçok İslam tarihçisi, nesep ilmi konusunda, tarihi rivayetlerin tenkidi noktasında, mitoloji ve efsanevi olayları açıklama ve bunlara akli deliller getirme noktasında ve coğrafi yanlışlıkların düzeltilmesi noktasında İbn Hazm'ın öğrencisi konumundadır. İbn Haldun'un söylemiş olduğu tarihçilerin hata yapması,

³⁵⁵ İbn Hazm, *Cevamiu's-sîre*, s. 9.

³⁵⁶ İbn Hazm, *Cevamiu's-sîre*, s. 9.

³⁵⁷ Parlak, *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb*, s. 131.

³⁵⁸ Humeydî, *Cezvetü'l-Mutebes*, s. 22-27, 72, 80, 97, 358, 374, vd.

³⁵⁹ İbn Hallikân, III. s. 326.

³⁶⁰ Zehebî'nin İbn Hazm'dan alıntı yaptığı yerler için bkz: *Resâilü İbn Hazm*, ss. 219-230.

³⁶¹ İbnü'l-Kettânî, *Kitâbü't-Teşbihât*, s. 300. (İbn Hazm'dan şiir aktarmıştır.)

³⁶² Kalkaşendî, *Me'asiru'l-inâfe fî me'âlimi'l-hilâfe*, s. 22, 88, 93, v100, 102, 110, 112, vd.

³⁶³ Parlak, *Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb*, s. 133.

kendi heva ve heveslerinden konuşmaları gibi konuları İbn Hazm'ın yazmış olduğu *el-Fasl* kitabından alıntı yaparak ortaya koymuştur. İbn Haldun'un kitabında diğer tarihçilerin vermiş olduğu örnekleri İbn Hazm'ın *el-Fasl* kitabından alıntı yapmıştır.³⁶⁴ Yine İbn Haldun *Târihu'l-İber* isimli eserinde Hz. Peygamber'in hayatını anlattığı bölümde "*İsrâ*" olayını İbn Hazm'dan alıntı yapmıştır.³⁶⁵

Yine Endülüslü tarihçi Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşi el-Makkari *Nefhu't-tib min Ğusni'l-Endülusi'r-Ratib* isimli eserinde İbn Hazm'ı övmüş³⁶⁶ ve hayatına dair bilgiler vermektedir.³⁶⁷ Bununla beraber eserinde İbn Hazm'dan yararlanmıştı. Ondan tarihi rivayetlerin³⁶⁸ yanında şiir de nakletmiştir.³⁶⁹ İbn Saîd el-Mağribî (ö. 658/1286) yazmış olduğu *el-Muğrib fi Hule'l-Meğrib* isimli terâcim kitabında İbn Hayyan'ın hayatını anlattığı bölümü yazarken İbn Hazm'dan faydalanmıştır.³⁷⁰ Memlük tarihçisi Ebü'l-Abbâs Şihabeddin Ahmed b. Alî el-Kalkeşendî (ö. 821/1418) 819 yılında tamamladığı ve Abbasi Halifesi Mu'tazid-Billâh'a sunduğu *Me'âsirü'l-İnâfe fi Me'âlimi'l-Hilâfe* isimli eserinde³⁷¹ İbn Hazm'ın *Naktu'l-Arûs* isimli risalesinden oldukça istifade etmiştir. Kalkeşendî'nin eseri içerik olarak İbn Hazm'ın eseri ile paralellik göstermektedir. Kalkeşendî eserinde Halifelik, halifelerin isimleri, künyeleri, lakapları, onlara yapılan biatler ve halifelerin mektupları gibi konuları ele almaktadır ve İbn Hazm'ın *Naktu'l-Arûs* isimli eserinden sıkça alıntı yapmıştır.³⁷² Abdülhâlim Üveys yapmış olduğu çalışmada İbn Hazm'ın eserlerinden yararlanan tarihçilerin uzun bir listesini vermektedir.³⁷³

³⁶⁴ Üveys, *İbn Hazm*, s. 167.

³⁶⁵ İbn Haldun, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Ahmed el-Bezrah (thk), Mektebetü'l-Me'arif, Riyâd 1998, s.99.

³⁶⁶ Makkari *Nefhu't-Tib*, V. s. 99.

³⁶⁷ Makkari *Nefhu't-Tib*, II. ss. 292-294.

³⁶⁸ İbn Hazm'ın Emevi Emîri I. H akem (796-822) hakkındaki yapmış olduğu eleştirisini nakletmiştir. Makkari *Nefhu't-Tib*, II. s. 330.

³⁶⁹ Makkari *Nefhu't-Tib*, II. ss. 296- 299; ve V. s. 137.

³⁷⁰ İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib fi Hule'l-Meğrib*, Şevki Zayf (thk), Dâru'l-Meârif, Kahire 1964, s. 117.

³⁷¹ Mehmet İpşirli, "Kalkeşendî" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, XXIV, İstanbul 2001, s. 264.

³⁷² Ebü'l-Abbâs Şihabeddin Ahmed b. Alî el-Kalkeşendî, *Me'âsirü'l-İnâfe fi Me'âlimi'l-Hilâfe*, Abdussettar Ahmed Ferrâc (thk), â'limü'l-Kütüb, Beyrut 1980, s, 22, 88, 94, 100, 106, 110, 116, 122, 123, 125, 128 vd.; Diğer sayfalar için bkz: *Resâilü İbn Hazm*, ss. 233-242.

³⁷³ Bkz: Üveys, *İbn Hazm*, ss. 377-385.

2.16. Siyasi, Kültürel ve Sosyal Tarihçiliği

Tarihçilerin vermiş oldukları eserlerin herkesi ilgilendirdiğini ifade edebiliriz. Tarihçilerin çalışması, istenen toplumsal bilinç biçimlerini elde etmek üzere yönlendirebilir, akademik çevrelerle sınırlı kalarak toplumu olumlu ya da olumsuz biçimde etkileme gücüne sahiptir.³⁷⁴ Büyük bir toplumu birleştiren en güçlü bağlardan biri, üyelerinin ortak tarih bilincidir. Zaten tarih ulusal bilincin oluşmasında dilden bile daha büyük bir güçtür. Bu bilinç olmaksızın insanlar, soyut olan kavramlara bağlılık göstermeleri yolundaki talepleri kolay kolay kabul etmezler. Fakat günümüzde ise bir grupla özdeşleşme sürecinin en güçlüsü ve en kolayı olan ulus bilincinde daha belirgindir.³⁷⁵

2.16.1. Sosyal Tarihçiliği

İbn Hazm yazmış olduğu *Tavku'l-Hamame* isimli eserinde yaşadığı döneme ait Endülüs kültür ve medeniyetine dair birçok bilgi vermektedir.³⁷⁶ Bakıldığı zaman bu kitabın ana konusunu Endülüs toplumu oluşturmaktadır. İbn Hazm kitabın çoğu yerinde toplumda bizzat şahit olduğu olayları nakletmektedir. İbn Hazm'ın yazmış olduğu bu eser Endülüs düşüncesi ve edebiyatı için fikir edinme bakımından iyi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Psikoloji alanında gözlem ve anıların değerlendirilmesi yönünden de dikkat çeken bu eser, aynı zamanda Endülüs medeniyetinin o dönemine ait önemli bilgiler içermektedir. Bu eser canlı, özgün, kişisel ve yazarın yaşadığı çağa ait olması nedeni ile diğerlerinden ayrılır. İbn Hazm'ın eserinde anlatmış olduğu hikâyeler geçmiş döneme ait olan hikâyeler değildir. İbn Hazm bizlere yalnızca yaşadıklarını, bizzat başından geçenleri ve şahit olmuş olduğu olayları anlatmaktadır. Kitabın kahramanları bizzat tanıdığı ve sıklıkla görüştüğü insanlardır. Prenslar, bakanlar, idareciler, bilginler ve öğrencileri bu eserin kahramanlarıdır.³⁷⁷ İbn Hazm bu durumu kitabın başında şu şekilde ifade edilmektedir:

³⁷⁴ Jhon Tosh, *Tarihin Peşinde*, s. 2.

³⁷⁵ Tosh, *Tarihin Peşinde*, s. 3; Avrupada Tarih bilincine dair örnekler için bkz. Tosh, *Tarihin Peşinde*, ss. 4-6.

³⁷⁶ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamame*, s. 87, 202, 203 vd.

³⁷⁷ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamame*, ss. 15-17.

“Allah seni her zaman güçlü kılsın. Senin için içerisinde aşkı, çeşitli anlamlarını, nedenlerini, arazlarını, değişikliklerini onu kuşatan elverişli durumları tasvir edeceğim bir yazı yazmakla beni yükümlü kıldın. Bunu da gerçeğe bağlı kalarak, dıştan bir şey katmadan yapmamı istedin. Yapabildiğim ve anımsayabildiğim ölçüde kişisel olarak yaşadığım olayları olduğu gibi gerçeğe sadık kalarak anlatmamı istiyordun. Üzerime yüklediğin bu işte kişisel olarak tanık olduğum, insanlardan öğrendiğim ve çağdaşlarım arasında kendilerine güvendiğim kimselerin bana anlattıkları durumları anmadan edemeyeceğim. Bu kitabı tanık olduğum olaylar üzerine söylediğim şiirleri yazacağım Öyleyse sen, ne de onları okuyacak bir başkası, söze kendi söyledikleriyle başlayan kimselerin yolunu izleyeceğim. Şiir yazmakta sivrilmiş herkesin izlediği bir yoldur. Belki dostlarım kendi serüvenlerini doğrudan doğruya ve kişisel olarak ortaya koyduğum için beni ayıplayacaklardır. Öyleyse bütün riskleri alarak, senin istediğin alanda başıma gelenleri anlatmakla yetineceğim. Bu kitapta tanık olduğum olaylara, güvendiğim kimselerin bana anlattıklarına ve senin bana belirttiğin ölçülere sadık kalmaya çalışacağım.”³⁷⁸

İbn Hazm ayrıca ahlakın ve ruhun tedavisine yönelik bir eser kaleme almıştır. İbn Hazm, bunları yazmakla çağının ruhuna cevap veriyordu. Zira o çağda aşk gazelleri çoğalmış, şairlerin şiirleri, ediplerin nesir yazıları, bu sahaya dönmüştü.³⁷⁹ Hatta Endülüs’te kadınların, Emirlerin kızlarının bile şiirle ilgilendiklerini ve hacimli eserler yazdıklarını görmekteyiz. Hâlbuki böyle bir durum İslam’da Arap kadınları arasında alışılmış bir durum değildir.³⁸⁰

İbn Hazm’ın yetiştiği dönemin düşünce yapısının durağanlaşmasına, taklit ve hurafeye karşı çıkarak dini düşüncenin canlılığı için mücadele vermiştir. İbn Hazm düşünce tarihindeki etkisinin muhtevadan çok metod üzerinde olduğu söylenebilir. Farklı etnik grupların toplanma noktasında yaşamış olan İbn Hazm, medeniyet tarihi açısından büyük öneme sahip birçok kavramın yaşamasını sağlamıştır.³⁸¹ Yine İbn Hazm yaşadığı dönemin fıkıh âlimlerini Endülüs’te meydana gelen siyasi olaylara ve iç çatışmalara karşı sessiz kaldıkları için eleştirmiştir. Dönemin önde gelen insanların topluma rehberlik etmesi gerektiğini vurgulamıştır. İbn Hazm’dan sonra

³⁷⁸ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamame*, s. 35.

³⁷⁹ Ebu Zehra, *İbn Hazm*, s. 81.

³⁸⁰ Bu kadın şairlerin listesi için bkz: Makkarî, *Nefhu't-Tib*, VI, s. 67; Maria Luisa Avila, “Women in Andulusi Bogographical Sources”, *Writing The Feminine Women in Arab Sources*, ed. Manuela Marin & Randi Deguilhem, New York, I.B.Tauris 2002, s. 156; Asma Asfaruddin “Poetry And Love The Feminine Contrubition In Muslim Spain”, *İslamic Studies*, XXX:2 1991, s. 157.

³⁸¹ Osman Demir, “İbn Hazm el-Endelûsî'nin Akdeniz Medeniyetine Katkıları” s. 166.

gelen birçok tarihçi de yazıları ile topluma önder olmaya ve yönlendirmeye gayret etmişlerdir.³⁸²

Naktu'l-Arûs, isimli eserinde klasik İslam Tarihi kitaplarının aksine eserinde farklı konulara değinmiştir. Bu başlıklara örnek olarak şunları zikredebiliriz; Abbasi Halifesi (Ebu Ca'fer Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'ın lakabını belirtirken “Mansur” lakabını kullanan ilk kişi olduğunu belirtir.³⁸³ Emevi halifesi Süleyman b. Abdülmelik'in veliaht tayin ettiği oğlu Eyüb b. Süleyman b. Abdülmelik hakkında Hristiyanlığa geçtiğini ve babası hayatta iken öldüğü gibi ilginç bilgiler sunar.³⁸⁴ Bunun yanında *Tavku'l-Hamame* isimli eserinde Endülüs halifeleri hakkında ilginç bilgiler vermektedir.³⁸⁵ İbn Hazm *Tavku'l-hamâme* isimli eserinde Endülüs Emevi Halifeleri hakkında şu ilginç bilgileri vermektedir,

“Mervanoğullarına gelelim, Allah hepsine rahmet etsin. Özellikle Nâsır'ın (III. Abdurrahman) çocuklarına. Hepsinin sarışın olanları üstün tutma gibi bir doğal eğilimleri vardı ve hiç biri bundan geri kalmadı. Biz onların dönemine eriştik, Nâsır'ın hâkimiyetinden zamanımıza kadar geçen süre içerisinde onları görenleri de gördük. Hepsi sarışındılar ve annelerine benziyorlardı. Bu durum onlara has bir özellikti, fakat Süleyman ez-Zâfir'in (1009-1010:1013-1016) saçı ve sakalı siyah idi. Nâsır ve Hakem el-Mustansır'a gelince, Allah ikisine de rahmet eylesin. Rahmetli bakan babam ve daha birçok kişi onların sarışın ve mavi gözlü olduklarını görmüş ve bana söylemişlerdi. Aynı şekilde II. Hişam el-Müeyyed (796- 1009), III. Muhammed el-Mehdi (1009-1010), IV. Abdurrahman el-Murteza (1017-1019) Allah hepsine rahmet etsin bunları çok kez gördün, birçok kabul gördüm, hepsi de mavi gözlüydü.”³⁸⁶

İbn Hazm'ın eserlerinde bunun gibi Endülüs idarecilerine dair ilginç ve farklı bilgileri bulmamız mümkündür.³⁸⁷ Bu eserlere baktığımız zaman onun sadece idareciler ve Emevi ailesine mensup insanları anlatmadığını görmekteyiz. İbn Hazm halkın her kesimden insanların ilginç hikâyelerini eserlerinde anlatmıştır. Bu

³⁸² Üveys, *İbn Hazm*, s. 189.

³⁸³ İbn Hazm, *Naktu'l-Arûs*, s. 43.

³⁸⁴ İbn Hazm, *Naktu'l-Arûs*, s. 51.

³⁸⁵ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 67, 130.

³⁸⁶ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 67.

³⁸⁷ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 38, 38, 53, 130, 173. Ayrıca bkz: İbn Hazm, *Esmâu'l-Hulefâ*, s. 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156.

hikâyeleri “bir tüccar anlattı”³⁸⁸ “Soylu bir dost anlattı”³⁸⁹ “Kendisine güven duyduğum bir kadın bana anlattı”³⁹⁰ “Azadlı köle anlattı”³⁹¹ bazen de halkı arasından anlatmış olduğu hikâyeleri bu kişilerin rahatsız olamaması için isim vermeden anlatmıştır.³⁹²

İbn Hazm sosyal hayat içerisinde toplumun ihyası için çaba göstermiştir. Bunun için İbn Hazm bizzat kendisi V. Abdurrahman (1024) döneminde medreseler için bir program hazırlamıştır. Bu program şu şekildedir;³⁹³

-Kur’an-ı Kerim eğitimi ve anlamaya yönelik çalışmalar

- Basit Matematik dersi, toplama, çıkarma, bölme ve çarpma gibi işlemler. Daha sonrasında ise Aritmetik dersi gelmektedir. İbn Hazm’a göre matematik ilmi Allah’ın dünya üzerindeki sanatına vakıf olmamızı sağlamaktadır.³⁹⁴

-Öklid’in “Gökyüzündeki Nesnelere” isimli eseri, bundan sonra Batlamyus’un “Büyük Bileşimi” adlı eseri okutulmalı.

-Mantık

-Tarih dersi. Burada İbn Hazm tarih ilminden faydalanılması gerektiği üzerinde durur. O tarih ilminden sadece eski toplumları nasıl yükselip daha sonra biranda nasıl yok olduklarını öğrenmek gerektiğini vurgular. Bunun sonucu olarak onların düşmüş oldukları hatalara düşülmesini önlenebilir.

-Şeriat ilmi

İbn Hazm yazmış olduğu kitapların yanında eğitim sistemini düzenleyecek bir program hazırlayarak içinde bulunduğu Endülüs tolumuna katkı sağlamaya çalışmıştır. O, bireylerin kendilerini ilim öğrenerek geliştirebileceklerini düşünmektedir ve bu nedenle toplumun eğitimine büyük önem vermiştir. Bununla beraber İbn Hazm Endülüs’te ilmi seyahatlere çıkmış, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bu seyahatlerinde

³⁸⁸ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 86.

³⁸⁹ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 53, 135.

³⁹⁰ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 111.

³⁹¹ İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 163.

³⁹² İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 92, 93, 95, 102, 107, 128, 129.

³⁹³ Ivan Van Sertima, *Golden Ages of the Moor*, Journal of African Civilizations, USA 1993, s. 213.

³⁹⁴ Müfit Selim Saruhan, “Zahiriliğin Öncüsü İbn Hazm’da Felsefî Meseleler”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 9:25, s. 163.

ilmi birikimi sayesinde gittiği yerlerde büyük ilgi görmüştür. Etrafına toplanan gençler ile yakından ilgilenmiş, ilmi birikimini onlarla paylaşmış ve gitmiş olduğu yerlerde kendi düşüncelerini yayma imkânına sahip olmuştur.³⁹⁵

İbn Hazm'ın yazmış olduğu halifeler tarihini konu alan *Naktu'l-Arûs*, isimli eserinde kendi dönemine kadar geçen dört asırdan fazla bir dönemi çok özet bir şekilde aktarır. Yine *el-fasl* isimli eserinde dünya üzerinde bulunan bütün farklı mezhepler ve dinler hakkında bilgi vermeye çalışmıştır. Bunun yanında *Tavku'l-Hamame* isimli eserinde şahit olduğu Endülüs toplumuna ait ilginç olayları bolca zikretmiştir. Nesep alanında yazmış olduğu *Cemhere* isimli eserinde de sadece nesep bilgisi vermemiş bunun yanında sıra dışı bilgiler vermiştir.³⁹⁶

2.16.2. Kültürel Tarihçiliği

İbn Hazm birçok alanda çalışma yapmış ve eserler vermiş olamsı bizlere, İbn Hazm'ın kendi döneminin ve öncesinin birikimini bildiği ve bu birikimden faydalandığını göstermektedir. Özellikle yazmış olduğu *Fedâilü'l-Endülelûs* isimli risalesinde bunu açıkça görmemiz mümkündür. İbn Hazm *Fedâilü'l-Endülelûs* isimli risalesinde Endülüs medeniyetinin doğunun en faziletli medeniyeti olduğunu iddia etmiştir. Bu risalesinde Endülüs'te farklı alanlarda ortaya konan birçok eseri ve yazarlarını övmüştür. Yazmış olduğu bu risalesine baktığımız zaman onun Endülüs medeniyetine ait olan birçok esere ve bu eserlerin yazarına olan hâkimiyeti dikkatimizi çekmektedir.³⁹⁷

³⁹⁵ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda Siyasi İtikadi Mezhepler Tarihi*, Abdülkadir Şener (çev), Hisar Yayınevi, İstanbul 2011, s. 653.

³⁹⁶ İbn Hazm, *Cemhertü'l-ensâbi'l-Arab*, s. 20, 23, 28, 29, 37, 40, 43, 45, 46, 49, 55, 65, 73, 85, 95, 96, 98 vd.

³⁹⁷ Bunu *Risâle fî Fadli'l-Endelûs ve Zikri Ricâlihâ* isimli Endülüs'ün faziletleri hakkında yazmış olduğu risalesinde görmemiz mümkündür. Bu risalesinde Endülüs'ün coğrafi özelliklerinden, doğuya karşı üstünlüklerinden ve burada yetişmiş olan âlimlerin üstünlüğünden bahsetmektedir. Endülüslü âlimlerin yazmış olduğu eserleri övmüştür. Bu ise bize kendinden önce mevcut olan kültürel birikime hakim olduğunu göstermektedir.

2.16.3. Siyasi Tarihçiliği

İbn Hazm gençlik döneminin sonlarında meydana gelen olaylar sonrasında Endülüs'te bulunan Müslümanların parçalandığına şahit olmuş ve birçok Müslüman gibi eziyet çekmiştir. Endülüs coğrafyasında Hristiyan hâkimiyetinin giderek arttığını görmüş, Müslümanların dağılıp birbirleri ile olan mücadelelerine tanıklık etmiştir. İşte bu duruma kayıtsız kalmayan İbn Hazm, siyasetin içinde aktif olarak rol almıştır. O, Müslümanların tekrar bir araya gelmesinin ancak bir kişi etrafında tekrar birleşmesinden geçtiğine ve bunu da Emevi ailesinden çıkacak bir kişinin yapacağına inanmıştır. Bu durumun gerçekleşmesi için İbn Hazm, aktif olarak siyasetin içinde bizzat rol almıştır.³⁹⁸

Ancak siyasetle bu işin olmayacağını anlayınca kendini ilime vermiş ve fikirleri ile mücadeleye devam etmiştir. Yazmış olduğu birçok eserinde Endülüs ve Müslümanların kurtuluşu için mücadele etmiştir. Yazmış olduğu *Mudâvâtü'n-Nufûs* kitabında Endülüs halkının içinde bulunduğu durumu tahlil etmeye çalışmış ve bu ahlak bozukluklarına çözüm yolları aramıştır.

Yine tarihçi olarak İbn Hazm Endülüs'ün kurtuluşu ve eskisi gibi ihtişamlı günlere kavuşmasının tarihten ders alacağına ve eskisi gibi tekrar bir araya gelmede olduğuna inanmaktadır.³⁹⁹ Bunun yanında idareyi elinde bulunduran ve Endülüs'te yaşanan bu durumlara kayıtsız kalan idarecileri ağır bir dille eleştirmiştir. İbn Hazm dönemin idarecilerini zevk ve sefaya olan düşkünlükleri, bunun neticesinde halka yüklemiş oldukları ağır vergiler nedeni ile eleştirmiştir. Yine Endülüs'ün içinde bulunduğu bu sıkıntılı süreci ağır bir fitne olarak değerlendirmiş, bu fitnenin sebebi olarak idarecileri göstermiştir. Daha sonra ise idarecileri kendi çıkarları doğrultusunda gerekirse Hristiyan olabileceklerini ve kuzeyde bulunan Hristiyanlardan hertürlü yardımı istediklerini belirtir. Bunun sonucu olarak Hristiyanların Müslümanlara rahat birşekilde saldırabildiklerini ve katliam yaptıklarını ifade eder. İbn Hazm idarecilerin yeri geldiğinde ise ellerinde bulunan kaleleri ve arazileri kendilerinin teslim ettiklerini, Hristiyanların ise bu beldelerdeki Müslümanlara eziyet ettiklerini ve İslamın bu topraklardan çıkarmak istediklerini belirtir. İbn Hazm idarecilerin bu

³⁹⁸ Ebu Zehra, *İbn Hazm*, s. 82.

³⁹⁹ Üveys, *İbn Hazm*, s.186.

tutumları ve Endülüs Müslümanlarının içinde buldukları kötü duruma kayıtsız kaldıkları için dönemin birçok idarecisini ağır bir dille eleştirmiştir.⁴⁰⁰

Endülüs Emevi Devletinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan siyasi karışıklıklar neticesinde Müslümanlar sıkıntıya düşmüş, birlik ve beraberlikleri bozulmuştu. Bundan dolayı Müslümanlar kendilerini tekrar eski günlere döndürmek için bu sıkıntılı süreçte arayış içine girmişlerdi. Bu arayış sonucunda yaşanan olaylara eleştirel bir gözle bakan bir ekol meydana gelmiştir. Bu ekolü takip edenler tarihte yaşananlardan ders alınmasını öngörüyordu. Bu ekol, Endülüs'te Müslümanların tekrar bir araya gelmesi ve eskide kalan muhteşem günlere tekrar kavuşması için çalışıyordu. Bunun için bu ekol Endülüs yanlısı ve kavmiyetçi bir akım belirlemişlerdi. Zira bu tarihçiler Endülüs'te birliğin ancak Emevi ailesi tarafından gerçekleştirilebileceğine inanmışlardır.⁴⁰¹

Bu medresenin zirvesinde İbn Hazm, Ebu Mervan b. Hayyan (ö. 469) ve Yusuf b. Abduulah b. Abdilber ve Ebu Âmie b. Şehîd gibi isimler bulunmaktadır. Yine bunların yanında İbn Ğâlîb İbn Saîd, Ebu'l-Velid el-Bâcî ve İbnü'l-Hatîb gibi tarihçiler Endülüs milliyetçisi olarak değerlendirilmiş, vatansever tarihçi olarak addedilmiştir. Özellikle Beni Ahmer devletinin diğer Hristiyan devletler tarafından ve kuzey Afrika devletleri tarafından sıkıştırılması sonucu bu izlenim oluşmuştur.⁴⁰²

Bu tarihçiler Endülüs'ün yıkılışına sebep olan olayların bilinmesi için de uğraş vermişlerdir. Baktığımız zaman bu ekol Endülüs'e olan bağlılıklarının yanında, bu yazarlar arasında Endülüs halkının ayıplarını, eksikliklerini eleştirenler olmuşlardır.⁴⁰³ İbn Hazm'dan sonra gelen birçok tarihçi Endülüs hayranlığını devam ettirmişlerdir.⁴⁰⁴

Endülüs Emevi hayranlığının daha ziyade siyasi olduğu anlaşılmaktadır. Bunun tamamen dağınık olan Endülüs'ü Emevi şemsiyesi altında toplamak için yapıldığı aşikârdır. İbn Hazm'ın yazmış olduğu *el-Ahlâk ve's-Siyar fi Müdâvât'ü-Nüfûs ve Tavku'l-Hamâme* isimli eserlerinde Endülüs halkının içinde bulunduğu

⁴⁰⁰ Özdemir, Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih, s. 173.

⁴⁰¹ Üveys, *İbn Hazm*, s. 185.

⁴⁰² Parlak, Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, s. 111.

⁴⁰³ Üveys, *İbn Hazm*, s. 186.

⁴⁰⁴ Özdemir, Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih, s. 173.

ahlaksızlıklara dikkat çekmiştir. Yine İbn Nağrile'ye yazmış olduğu reddiye de şöyle söylemektedir:

“Nitekim bekleyişin açık olduğu bir dönemde Endülüs Emevileri ve insanların bunlara olan bağlılığın hakkında sordunuz, bu öyle bir iştir ki, biz onunla imtihan olduk, Allah'tan selamet diliyoruz, Bu dönem öyle bir fitne ki insanları ve dinleri helak etmiştir, ancak Allah'ın koruduğu dinler hariç. Bu fitnenin sebebi; kaynağı baştan sona kadar her şehre veya kaleye hâkim olan yöneticilerdir. Bunlar yeryüzünde fitne ile dolaşıyorlar ve bizim halis olmamız gerekiyor, topluca tek bir olmamız gerekiyor. Emri bil ma'ruf neyhi anil münker yapmamız gerekiyor”⁴⁰⁵ diyerek Endülüs halkını birlik ve beraberliğe çağırmıştır.

İbnü'l-Hatîb eserinde kendisinin ülkesine bağlılığını bahsetmiş, vatan sevgisinin Endülüs coğrafyasında yetişen herkeste bulunduğunu ifade etmiş ve bu durumun ayıplanacak bir durum olmadığını belirtmiştir.⁴⁰⁶

⁴⁰⁵ İbn Hazm, er-Red alâ İbn en-Nağrîle el-Yehûd, s. 174.

⁴⁰⁶ Parlak, Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, s. 79.

SONUÇ

İbn Hazm dönemin şartları içinde İslami ilimlerde iyi bir eğitim almış ve birçok alanda eserler vermiştir. İbn Hazm'ın eserlerine baktığımızda eserlerinde birbirinden bağımsız konuları ele aldığı görülecektir. O yazmış olduğu risalelerinde alt başlıklar kullanmaktan çekinmemiştir. Bu ise bizlere birçok eseri görüp okuduğunu ve çok çalıştığını göstermektedir.

İbn Hazm'ın kendinden önceki İslam tarihçilerinden farklı bir tarih tanımı yapmadığını görmekteyiz. İbn Hazm tarihin tanımını yaparken faydacı bir yaklaşım sergilemiş ve bu konuda kendinden önceki İslam tarihçileri gibi tarih ilminin bir amacının ve gayesinin olduğunu ifade etmiştir. İbn Hazm'ın üzerinde durduğu iki husus bulunmaktadır. Bunlar dini gayeler ve öğretime yönelik amaçlardır. Ona göre tarih ilminden dersler çıkarılmalı ve eskilerin düştükleri hatalara düşülmemeli. İbn Hazm'ın tarihten ders alınması konusunda biraz katı olduğunu ifade edebiliriz. Bu katılığın sebebi olarak İbn Hazm'ın içinde bulunduğu siyasi ve sosyal çevrenin etkisini görebiliriz. Yine İbn Hazm'ın Müslümanların tarihi konusunda taraflı ve savunmacı bir anlayış benimsediğini ifade edebiliriz. İbn Hazm'a göre İslam'ın başlangıcını, fetihlerini, halifelerin ve idarecilerin haberlerini, onların işlerini ele alan İslam Tarihi, Müslümanların tarihini kapsar ve en güvenilir tarih olarak nitelemektedir, fakat hakkında yeterince bilgi olmayan ülkelerin ve kavimlerin tarihlerinden bahsetmenin oldukça zor olduğunu ifade etmektedir. İbn Hazm'ın İslam Tarihini en güvenilir kaynak olarak nitelendirmesinin nedeni Müslümanların tarihi rivayetleri ve olayları kaydetmedeki ve aktarmadaki titizlikten kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu noktada İbn Hazm hadis ve tarih arasındaki sıkı bağlantıya dikkat çekmiş ve hadis usûlünün İslam Tarihi içinde uygulandığını belirtmiştir.

İbn Hazm'ın eserlerinde Zahiriliğin etkisini görmemiz mümkündür. Bu bağlamda o, mezhebin ana düşüncesini oluşturan “nakle” çok büyük önem vermiş ve bunun sonucunda eserlerinde hadisten bolca yararlanmış. Ayrıca İbn Hazm hadis ilminde uygulanan cerh ve ta'adil metodunu tarih ilmine de uygulamış ve cerh şüphesi bulunan rivayetleri kabul etmemeye çalıştığını ifade edebiliriz. Bunun en güzel örneğini yazmış olduğu *Cevâmîu's-Sîre* ve *Haccetü'l-Vedâ* isimli eserlerinde

görebiliriz. İbn Hazm'ın bu eserlerini tarih kitabı olmasının yanında aynı zamanda bir hadis kitabı olarakta değerlendirebiliriz.

İbn Hazm öncesine ve kendi dönemine baktığımız zaman tam ve özgün bir tarih tenkit metodundan bahsetmemizin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. İbn Hazm kendinden önceki İslam tarihçileri gibi rivayet metodunu benimsemiştir. Ancak İbn Hazm rivayet metodunda diğer birçok İslam tarihçisinden ayrılmaktadır, çünkü İbn Hazm tarih ilminde genellikle özetleme metodunu takip etmiştir. Eserlerinde bizzat bu durumu “*Bu kitap söylenmesi gerekenleri gerektiği kadar aktarmaktadır*” şeklinde açıkça ifade etmiştir. İbn Hazm'ın bu ifadelerinden amacının fazla bilgi vermek olmadığını, sadece bilinmesi gerekenleri rivayet ettiğini ifade edebiliriz. İbn Hazm eserlerinde kendinden önceki birçok tarihçi gibi rivayet metoduna bağlı kalmıştır, tarih ilmini sadece tarihi rivayetleri aktaran bir ilim dalı olarak görmemiştir. Bu nedenle O eserlerinde yeri geldiği zaman tarihi rivayetleri nakletmekle yetinmeyerek, birçok konuda kendi görüşünü de beyan etmiştir. Hakkında bilgi sahibi olmadığı, zayıf ve çelişkili rivayetlerin bulunduğu durumlarda ise kendi düşüncesi ortaya koymamıştır.

İbn Hazm tarih ilminde uygulamış olduğu sened ve metin tenkidinde hadis ve Zâhirilik mezhebinin yöntemlerine bağlı kalması sonucu elde etmiş olduğu bilgilere aşırı bir güven duymasını sağlamış ve bunun sonucu olarak eserlerinde çoğu zaman kesin hükümler ve ifadelere yer vermektedir. Fakat bu kesin ifadeler ile vermiş olduğu hükümlerde ve bazı raviler konusunda çoğu zaman hataya düştüğünü ifade edebiliriz. Onun sahih olan birçok râviyi zayıf ve birçok zayıf raviyi de güvenilir olarak nitelendirdiğini görmekteyiz. Bu nedenle kendisinden sonra gelenler tarafından eleştirilmiştir.

Zahiri düşüncenin etkisi ile İbn Hazm siyer ilmine ayrı bir önem vermiştir. İbn Hazm'ın siyer ilmini Hz. Peygamber'in hadislerini ve sünnetini aktarma noktasında önemli bir araç olarak gördüğünü söyleyebiliriz. “Nakil” Zahiri mezhebinin önemli ilkeleri arasında yer aldığı için İbn Hazm siyer ilmini mezhebin önemli bir parçası haline getirmiştir. Bununla beraber İbn Hazm içinde yaşadığı toplumunda etkisi ile Hz. Peygamber'in hayatını yazarken Hristiyanların ve Yahudilerin iddialarına karşı savunmacı bir anlayış içine de girdiğini ifade edebiliriz.

İbn Hazm'ın tarafsızlığı çoğu zaman tartışma konusu olmuştur. Yazmış olduğu eserlerde Emevi yanlısı olmakla itham edilmiştir. Fakat İbn Hazm'ın Emevileri desteklemesinin nedeninin konjonktürel olduğu gözden kaçırılmamalıdır. İbn Hazm, Endülüs Emevi devletinin en güçlü olduğu zamanlarda dünyaya gelmiş ve bu gücün farkına varmıştır. Bizzat ailesinin bürokraside görevli olması nedeniyle bu ihtişamı fazlaca idrak etmiştir. O, aynı zamanda Endülüs'te Müslümanların birbirine nifakına ve dağılmalarına da şahitlik etmiştir. İşte bu ortamda İbn Hazm dağınık halde bulunan Endülüs halkının ancak tekrar Emevi idaresi altında bir araya geleceğini düşünmektedir. Endülüs Emevilerine olan desteğinin nedeni İslam birliğinin ancak bu yolla sağlanacağını düşünüyor olmasından kaynaklanmaktadır. Müslümanların tekrar bir araya gelmeleri için bir yol olarak gördüğü söylenebilir. İbn Hazm yeri geldiği zaman Endülüs Emevilerini de eleştirdiğini görmekteyiz. O Endülüs Emevi devletinin yıkılması konusunda diğer tarihçiler gibi tamamen Berberileri sorumlu tutmaz ve Endülüs Emevi idarecilerinde devletin yıkılma sürecinde payının büyük olduğunu ifade eder. O bunun en önemli sebebinin Endülüs'te bulunan kabileler arasındaki çekişmeler olarak belirtir. Bu sebeplerden dolayı Müslümanların birlik ve beraberliklerini kaybettiğini belirtmiş, bu nedenle Endülüs halkını ve yöneticilerini eleştirdiğini ifade edebiliriz.

İbn Hazm'ın tarihçi olarak içinde yaşamış olduğu toplumdan soyutlanmamış olduğunu görmekteyiz. Siyasetin içinde aktif bir şekilde yer alarak, toplumun sorunlarına yönelik eserler ortaya koyarak veya öğrenci yetiştirerek topluma faydalı olmaya çalışmıştır. Eserlerinde Endülüs toplumuna dair gözlemleri yer almaktadır. Ayrıca içinde bulunduğu toplumun ahlaki yozlaşmasına da kayıtsız kalmayarak bu duruma çareler aramıştır. İbn Hazm yazmış olduğu *Tavku'l-hamame* isimli eserinde yaşadığı döneme ait Endülüs kültür ve medeniyetine dair birçok bilgi vermektedir. Esere baktığımız zaman bu kitabın ana konusunu Endülüs toplumu oluşturmaktadır. İbn Hazm'ın eserinde toplumda bizzat şahit olduğu olayları anlattığını görmekteyiz. İbn Hazm'ın bu eserini canlı, özgün, kişisel ve yazarın yaşadığı çağa ait olması nedeni ile diğerlerinden ayrıldığını ifade edebiliriz. İbn Hazm'ın eserinde anlatmış olduğu hikâyeler geçmiş döneme ait olan hikâyeler değildir. İbn Hazm bizlere yalnızca yaşadıklarını, bizzat başından geçenleri ve şahit olmuş olduğu olayları anlatmaktadır.

Kitabın kahramanları bizzat tanıdığı ve sıklıkla görüştüğü insanlardır. Prensler, bakanlar, idareciler, bilginler ve öğrencileri bu eserin ana kahramanlarıdır.

İbn Hazm'ın yazmış olduğu eserlerden birçoğu Endülüs kültür ve medeniyetine dair bilgiler vermektedir. Bu eserleri ile İbn Hazm, Endülüs düşüncesi ve edebiyatı için fikir edinme bakımından iyi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum bizlere İbn Hazm'ın kendinden önce Endülüs'te bulunan kültürel ve ilmi birikime hâkim olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Cumhuriyet Ersin; “XI. Asırda Endülüs’te İlmî Hayat” (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

al-Makkarî, Ahmed b. Mohammed; *Nafhu-t-tib min Ghosnül-l-Andalusı-r-Rattî wa Târîkh Lisânu-d-dîn İbnü-l-Khattîb*, Paccual de Gayangos (çev), Oriental Translation Found London, 1843.

Apaydın, H. Yunus “İbn Hazm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XX, 1999. ss. 39-52.

_____ ; “Zâhiriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIV, İstanbul 2013. ss. 93-100.

Arnaldez, R; “İbn Hazm”, *The Encyclopadia fo Islam*, Brill, Leiden 1986, ss. 790-799.

Asfaruddin, Asma; “Poetry And Love The Feminine Contribution In Muslim Spain”, *Islamic Studies*, XXX:2, 1991. ss. 157-169.

Asi, Gulam Haydar; *İslam’ın diğer Dinlere Bakışı, İbn Hazm’ın Kitâbü’l-Fasl fi’l-Milel ve’n-Nihal Eseri Üzerine Bir İnceleme*, İbrahim Hakan Karataş (çev), İnsan Yayınları, İstanbul 2005.

Avila, Maria Luisa; “Women in Andulusi Bographical Sources”, *Writing The Feminine Women in Arab Sources*, Manuela Marin & Randi Deguilhem (drl), I.B.Tauris, New York 2002.

Başaran, Selman; İbn Hazm ve Hadisteki Metodu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1977.

Bayraktar, Mehmet; *İslam Felsefesine Giriş*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005.

_____ ; *İslam’da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

Çelik, Ali; “Tarih Yazıcılığında İsnadın Kullanılışı ya da Rivayetçi Metod” *Dinbilimleri Araştırma Dergisi*, 3: 2, 2003. ss. 5-21.

Demir, Osman; “İbn Hazm el-Endelûsî’nin Akdeniz Medeniyetine Katkıları” *IRCICA*, 2010. ss. 163-175.

Demircan, Adnan; *Abbasiler’in Sonuna Kadar İslam Tarihi Literatürü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.

Demirci, Ahmet; *İbn Hazm ve Zahirîlik*, Can Ofset, Kayseri 1996.

Dozy, Reinhart; *Spanish Islam*, Francis Griffin Stokes (çev), Chatto & Windus, London 1913.

Ebu Zehra, Muhammed; *İbn Hazm*, Osman Keskiöğlü, Ercan Gündüz (çev), Buruc Yayınları, İstanbul 1996.

_____ ; *İslamda Siyasi İtikadi Mezhepler Tarihi*, Abdülkadir Şener (çev), Hisar Yayınevi, İstanbul 2011.

el-Endelûsî, Saîd; *Tabakâtü’l-Ümem*, Ramazan Şeşen (çev), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.

el-Hamevi, Yakut; *Mu’cemü’l-Udebâ*, İhsan Abbas (nşr), Daru’l-Arabi’l-İslamiye, Beyrut 1993.

el-Humeydî; *Cezvetü’l-muktebes fî zikri vülâti’l-Endelüs*, Muhammed b. Tâvit et-Tancî (nşr), Mektebetu Neşri’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, Kahire 1952.

el-Mağribî, İbn Saîd; *el-Muğrib fî Hule’l-Meğrib*, Şevki Zayf (thk), Dâru’l-Meârif, Kahire 1964.

el-Makkarî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et-Tilimsânî el-Fâsî; *Nefhu’t-tîb min Ğusni’l-Endülüsü’r-Ratîb*, Dr. Meryem Kâsım Tavîl, Dr. Yusuf Alî Tavîl (thk), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnan 2012. I-XI.

Ergüven, Şehabettin; “Ana Hatlarıyla XI. Yüzyılda Endülüs’te Sosyal Hayat”, *İSTEM*, 14, 2009. ss. 145-15.

_____ ; “V ve VI. Yüzyıllarda Endülüs’ün İlmi ve Edebi Panorasına Genel Bir Bakış”, *İSTEM*, 15, 2010. ss. 19-27.

_____ ; “Arap Dili ve Edebiyatı Açısından İbn Hazm”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

et-Tekrîfî, Selim Taha; “Avrupalılar İlim Almak İçin Endülüs’e Heyetler Göndermişlerdi,” İsmail Cerrahoğlu (çev), *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, VII: 75-76, 1968. ss. 184-188.

ez-Zehebî; *Sîretü'l-İmâm İbn Hazm el-Endelûsî*, Allâme Sa'îd el-Afğanî (thk), Daru'l-Muktebes, Beyrut 2014.

_____ ; *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, Abdurrahman b. Yahya el-Ma'lemi (nşr), Mektebetü'l-Harmü'l-Mekkî, Mekke 1956.

Fayda, Mustafa, Küçükaşçı, Mustafa S; “Ortaçağ İslam Dünyasında Arapça Tarih Yazımı” *Türkiye’de Tarih Yazımı*, Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek (ed), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

Fletcher, Richard; *Moorish Spanish*, Berkeley, University of California Press, New York 2002.

Garaudy, Roger; *Endülüs’te İslam Düşüncesinin Başkenti Kurtuba*, Cemal Aydın (çev), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.

Gaziz, Akhmetov; İbn Hazm’ın Mezhepler Tarihindeki Yeri ve el-Fisâl Adlı Eserinde Mezhepleri Ele Alış Yöntemi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.

Goldziher, Ignace; *Klasik Arap Literatürü*, Azmi Yüksel ve Rahmi Er (çev), Vadi Yayınları Ankara 2012.

Gros, Gabriel Martinez; “Ibn Hazm on History: A Few Remarks”, *Ibn Hazm of Cordoba*, Cemila Adang and Maribel Fierro (eds) Brill 2013. ss. 87-94.

Halkin, Leon-E; *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Bahaeddin Yediyıldız (çev), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

Hitti, Philip K; *İslam Tarihi*, (çev), Prof. Dr. Saliğ Tuğ, İFAV, İstanbul 2011.

_____ ; *History of the Arabs*, Macmillan Education Publihs, London 1970.

Hizmetli, Sabri; “Siyer ve İslam Tarihçiliği Üzerine,” *Diyanet Dergisi*, 25: 4, 1989. ss. 311-362.

Irwing, Washington; *Elhamra Endülüs'ün Yaşayan Efsanes*, Veysel Uysal (çev), İz Yayıncılık, İstanbul 2016.

İbn Haldun; *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (çev), Dergağ Yayınları, İstanbul 2015.

_____ ; *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Ahmed el-Bezrah (thk), Mektebetü'l-Me'arif, Riyâd 1998.

İbn Hallikân; *Vafayâtü'l-Ayan*, İhsan Abbas (nşr), Dâru's-Sâdır, Beyrut ty.

İbn Hazm; *Risâle fî Esmâi'l-Hulefâ' ve'l-vülât ve Zikri Müdedihim*, Şaban Öz (çev), İlâhîyat Yayınları, Ankara 2004.

_____ ; *Ahlak ve's-Siyer Müdavâtu'n-Nufûs*, Cemaleddin Erdemci, H. Hüseyin Bircan (çev), Dönem Yayıncılık, İstanbul 2014.

_____ ; *et-Takrîb li Haddi'l-Mantık*, İhsan Abbas (neş), Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî, Beyrut 1983.

_____ ; *Merâtibu'l-Ulûm*, İhsan Abbas (neş), Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî, Beyrut 1983.

_____ ; *Risâle fî fadli'l-Endelüs ve Zikri Ricâlihâ*, İhsan Abbas (neş), Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî, Beyrut 1983.

_____ ; *Cevâmiu's-Sîre*, İhsan Abbas, Nasîre'd-Din Esed (thk), Dâru'l-Mearif, Mısır, ty.

_____ ; *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Evâ ve'n-Nihâl*, Halil İbrahim Bulut (çev), Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2017

_____ ; *er-Red alâ İbn en-Nağrîle el-Yehûd*, İhsan Abbas (neş), Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî, Beyrut 1983.

_____ ; *Haccetü'l-Vedâ*, Ebu Sayb Kerim (thk), Beytü'l-efkâru'l-devletü'n-neşr, Riyad 1998.

_____ ; *Risâle fî Cümeli Fütuhi'l-İslâm ba'de Rasûlillâh*, İhsan Abbas (neş), Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî, Beyrut 1983.

_____; *Risâle fî Esmâi'l-Hulefâ' ve'l-vülât ve Zikri Müdedihim*, İhsan Abbas (neş), Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî, Beyrut 1983.

_____; *Risâle fî Ümmehâti'l-Hulefâ'*, İhsan Abbas (neş), Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî, Beyrut 1983.

_____; *Risâletu Nakti'l- 'Arûs fî Tevârîhi'l-Hulefâ'*, İhsan Abbas (neş), Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî, Beyrut 1983.

_____; *Tavku'l-hamâme fî'l-Ülfeti ve'l-Üllâf*, Mahmut Kınık (çev), İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

_____; *Zikru Evkâti'l-Ümerâ' ve Eyyâmihim bi'l-Endelüs*, İhsan Abbas (neş), Resâilu İbn Hazm el-Endelüsî, Beyrut 1983.

_____; *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Abdusselam Muhammed Harun (neş), Dâru'l-me'ârif, Kahire 1962.

İmamuddin, S. Muhammed; *Muslim Spain A Sociological Study*, Brill, Leiden 1981.

_____; "Mâristân (Hospitals) in Medieval Spain" *Islamic Studies*, 17:1, 2010, ss. 45-55.

Kalkeşendî, Ebû'l-Abbâs Şihabeddin Ahmed b. Alî; *Me'âsîri'l-İnâfe fî Me'âlimi'l-Hilâfe*, Abdussettâr Ahmed Ferrâc (thk), â'limü'l-Kütüb, Beyrut 1980.

Karahan, Abdullah; "İbn Hazm'ın Râvi Tenkidinde Eleştirilen Yönlerinin Onun Tenkitçi kimliğine Etkisi", *UÜİFD*, XVI/I, 2007. ss. 121-152.

Kaya, Mahmut; "Said el- Endelüsî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXV, İstanbul 2008, ss. 556-557

Lewis, Bernard; *The Arabs in History*, Oxford Press, New York 2002.

Meral, Yasin; "Tevrat Tenkit Geleneğinin Öncüsü: İbn Hazm mı Spinoza mı?", *Bir Endülüs Mütefekkeri İbn Hazm*, Yüksel Selman (ed), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016.

O'callaghan; *A History of Medieval Spain*, Cornell University Press, Ithaca 1983.

Öz, Şaban; “Endülüs’te Tarih ve Kahhale’ye Göre Endülüslü Tarihçiler”, *İSTEM*, XIV. 2009. ss. 79-100.

Özel, Ahmet; “İbn Bâce” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, İstanbul 1991. ss. 414-415.

Özdemir, Mehmet; “Endülüs Tarihi’nin Mevcut Kaynakları Üzerine I”, *İSTEM*, XIV, 2009. ss. 11-40.

_____ ; “Siyer Yazıcılığı Üzerine,” *Milel ve Nihal*, 4:3 2007. ss.129-162

_____ ; *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

_____ ; *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

_____ ; “İbn Hazm’ın Yaşadığı Endülüs”, *Uluslararası Katılımlı İbn Hazm Sempozyumu*, Bursa, Türkiye, Ekim 26-28, 2007.

_____ ; “Gırnata”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIV, İstanbul 1996. ss. 51-57.

İpşirli, Mehmet; “Kalkaşendî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIV, İstanbul 2001, ss. 263-265.

Palancia, Angel Gonzales; *Tarihül-Fikri’l-Endelüsî*, Hüseyin Munis (çev), Metebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, Kahire 1955.

Parlak, Nizameddin; *Lisânüddîn İbnü’l-Hatîb’in Siyasi Kişiliği ve Tarihçiliği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

Peker, Hidayet; “İbn Hazm’ın İlimler Tasnifi”, *UÜİFD*, XVIII, 2009. ss. 319-329.

Sakr, Muhammed Abdülhamid İsâ; “Endülüs’te Tarih Okulunun Gelişimi”, Mustafa Hizmetli (çev), *NÜSHA*, II:V, 2002, ss. 135-162.

Saruhan, Müfit Selim; “Zahiriliğin Öncüsü İbn Hazm’da Felsefî Meseleler”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 9:25, 2006. ss. 159-180.

- Sayar, Süleyman; “Dinler Tarihcisi Olarak İbn Hazm’a Genel Bir Bakış”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Dergisi*, VI, 2009. ss. 43-79.
- Sertima, Ivan Van; *Golden Ages of the Moor*, Journal of African Civilizations, USA 1993.
- Sezgin, Fuad; “İslam Tarihinin Kaynağı Olması Bakımından Hadis’in Ehemmiyeti” *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, II:I, 1956-57. ss. 19-36.
- Sidik, Roziyah; “The Role And Contrubition Of Women In Andalusian Muslim Civilization”, *Australian Journal of Basic and Applied Science*, VII, 2013. ss. 323-327.
- Söylemez, M. Mahfuz; “Klasik Dönem İslam Tarihçilerinin Tarih Anlayışı” *İslami İlimler Dergisi*, II. 2007. ss. 7-32.
- Şulul, Cevher; “İslam Felsefesinde İlimlerin Sınıflandırılması Geleneği”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 2000. ss. 217-233.
- Şulul, Kasım; *İslam Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlü*, İnsan yayınları, İstanbul 2015.
- Taha, Abdulvahid Zennun; “Enndülüs’te Arap Tarih Yazıcılığının Doğuşu”, Mustafa Hizmetli (çev), *AÜİFD*, XXXIX, ss. 731-765.
- Tekineş, Ayhan; “Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma” *Hadis Tedkikleri Dergisi*, 2:2, 2004. ss. 7-38.
- Tosh, Jhon; *Tarihin Peşinde*, Özden Arıkan (çev), Tarih vakfi Yurt Yayınları, İstanbul 2013.
- Toynbee, Arnold; *Medeniyet Yargılanıyor*, Ufuk Uyan (çev), İstanbul 1988.
- Tuncer, Adem; İbn Hazm’ın Sünnet Anlayışı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.
- Uslu, Recep; “İbn Saîd” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XX, İstanbul 1999. ss. 302-305.

Uzun, Adem Sezgin; “İbn Hazm’ın Gulât Anlayışı ve Gâlf Fırkalar”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

Üveys, Abdulhalîm; *İbn Hazm el-Endelüsî ve Cühûduhü fi'l-Bahsi't-Târihî ve'l-Hadârî*, Dâru'l-i'tisâm, Kahire 1988.

_____; Tarihçi Olarak İbn Hazm”, *Uluslararası Katılımlı İbn Hazm Sempozyumu*, Bursa, Ekim 26-28, 2007. ss. 749-775.

Vilchez, Jose Miguel Puerto; “Life and Times of Ibn Hazm”, *Ibn Hazm of Cordoba*, Camilia Adang (drl), Brill, Leiden-Boston 2013.

Watt, Montgomery Cachia, Pierre; *Endülüs Tarihi* Cumhur Ersin Adıgüzel, Qias Şükürov(çev), Küre Yayınları, İstanbul 2012.

Yiğit, İsmail; “Nasrîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXII, İstanbul 2006. ss. 420-424.

ÖZGEÇMİŞ

Osman Curuk, 20.09.1989 yılında Karaman'ın Ermenek ilçesinde dünyaya geldi. İlköğrenimini tamamladıktan sonra 2010 yılında Konya Meram Dr. Ali Rıza Bahadır İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. Aynı yıl kayıt yaptırdığı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini 2015 yılında bitirdi. 2015 yılında aynı fakültede İslam Tarihi ve Sanatları bölümü İslam Tarihi Anabilim dalında yüksek lisansa başladı. 2016 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesine İslam Tarihi bölümüne Araştırma Görevlisi olarak atandı. İngilizce ve Arapça bilmektedir.

İletişim Bilgileri:

E mail : osmancuruk42@gmail.com

Telefon :05319496165